

Univerzita Palackého v Olomouci
Katedra psychologie Filozofické fakulty

**VZŤAHOVÁ VÄZBA A JEJ SÚVISLOSŤ
S CHARAKTEROVÝMI A TEMPERAMENTOVÝMI
VLASTNOSŤAMI OSOBNOSTI**

The relation between attachment and temperament and character traits

Magisterská diplomová práca

Autor: **Eva Čikošová**

Vedúci práce: **doc. PhDr. Marek Preiss, Ph.D.**

Olomouc

2011

Na tomto mieste by som rada poďakovala vedúcemu práce doc. PhDr. Marekovi Preissovi, Ph.D. za konštruktívne pripomienky a pomoc pri písaní diplomovej práce, za jeho vecný a podporujúci prístup. Veľká vďaka patrí Mgr. Jiřine Kuchařovej za značnú ústretovosť a poskytnutie údajov nazbieraných pri spracovávaní svojej diplomovej práce. Za cenné rady a odborné konzultácie ďakujem MUDr. Mgr. Radvanovi Bahbouhovi PhD., Mgr. Danielovi Dostálovi a RNDr. Eve Reiterovej, Ph.D. Moja vďaka patrí ďalej mojim rodičom a starým rodičom, ktorí ma podporovali po celú dobu štúdia, môjmu milovanému Miškovi za trpezlivosť, oporu a tiež pomoc s niektorými výpočtami. V neposlednom rade ďakujem všetkým respondentom, ktorí sa výskumu zúčastnili.

Prehlasujem, že som diplomovú prácu vypracovala samostatne a všetky použité pramene som riadne uviedla a citovala.

V Olomouci, dňa 28. marca 2011

.....

OBSAH

ÚVOD	5
TEORETICKÁ ČASŤ	6
1 VZŤAHOVÁ VÄZBA/ ATTACHMENT	7
1.1 Definícia vzťahovej väzby	7
1.2 Typy pripútania	14
1.3 Pripútanie a neskorší vývin dieťaťa	20
2 TEMPERAMENT	27
2.1 Vymedzenie pojmu temperament	27
2.2 Vývinovo podmienené premeny prejavov temperamentu	29
2.3 Teórie temperamentu	30
2.4 Charakteristika základných temperamentových vlastností	34
2.5 Adaptačný význam temperamentových vlastností	36
2.6 Spojitosť pôsobenia rodiny a výchovy v rodine s temperamentom	36
3 CHARAKTER	41
3.1 Vymedzenie pojmu charakter	41
3.2 Faktory ovplyvňujúce formovanie charakteru	46
3.3 Teórie charakteru	48
3.4 Rodina ako premenná vo vzťahu k vývinu charakteru	51
4 TEMPERAMENT AKO „SUROVINA CHARAKTERU“	54
5 CLONINGEROVA TEÓRIA OSOBNOSTI	55
6 VÝSKUMNÉ ŠTÚDIE VZŤAHOVEJ VÄZBY A OSOBNOSTNÝCH CHARAKTERISTÍK	58
7 VOĽBA NÁSTROJA NA MERANIE VZŤAHOVEJ VÄZBY	62

EMPIRICKÁ ČASŤ	64
8 VÝSKUMNÝ CIEĽ A VÝSKUMNÉ HYPOTÉZY	65
8.1 Výskumný cieľ	65
8.2 Výskumné hypotézy	65
9 POUŽITÉ METÓDY A METODIKY	67
9.1 The parental bonding instrument – PBI	67
9.2 Temperament and character inventory – revised – TCI-R	68
10 METÓDY ANALÝZY	73
11 VÝSKUMNÁ VZORKA	73
12 ANALÝZA VÝSLEDKOV	76
12.1 Deskripcia dát z použitých dotazníkov	76
12.1.1 Vzťahová väzba k rodičom	76
12.1.2 Temperamentové a charakterové vlastnosti	80
12.2 Vzťahová analýza medzi premennými	82
13 PREKLAD DOTAZNÍKU PBI A PILOTNÁ ŠTANDARDIZÁCIA	85
13.1 Preklad dotazníku PBI	85
13.2 Pilotná štandardizácia českej verzie dotazníku PBI	88
DISKUSIA	96
ZÁVER	106
SÚHRN	107
LITERATÚRA	112
PRÍLOHY	123

ÚVOD

Mnoho vplyvných a empirickými štúdiami podporených koncepcií potvrdzuje zásadný význam ranných skúseností dieťaťa na jeho neskorší vývin. Jednou z teórií, ktorá upozornila na nesmiernu dôležitosť kvality vzťahov medzi dieťaťom a jeho opatrovníkmi na neskorší vývin jedinca je Bowlbyho teória attachmentu. Táto teória je ojedinelá jednak svojou komplexnosťou, jednak interdisciplinárnosťou. Dôsledkom toho vzniká obrovské množstvo výskumov a z nich odvodených poznatkov.

V prvej časti práce sa zaoberáme teoretickými východiskami pre zvolenú problematiku. Zamerali sme sa na problematiku vzťahovej väzby, jej typov a najmä na jej súvislosť s neskorším vývinom osobnosti. Ďalším bodom spracovania problematiky bolo stručné definovanie temperamentu a charakteru, hlavných teórií a spojitosti pôsobenia rodiny a výchovy v rodine s temperamentovými a charakterovými vlastnosťami osobnosti v kontexte Cloningerovej teórie osobnosti. V závere teoretickej časti uvádzame najnovšie zahraničné výskumy týkajúce sa danej problematiky a vysvetľujeme voľbu použitej metódy merajúcej vzťahovú väzbu. Hlavným dôvodom pre výber danej témy bola absencia výskumov zaoberajúcich sa vzťahom medzi týmito premennými v našich podmienkach.

V druhej časti práce sme na základe teoretického podkladu vo forme spracovanej literatúry a prehľadu výskumných štúdií formulovali výskumný cieľ a hypotézy. Väčšina výskumov, z ktorých v našej práci vychádzame boli uskutočnené v zahraničí. Zaujímalo nás preto nielen aké vzťahy medzi premennými sa vyskytnú v súbore českých respondentov, ale tiež či budú v súlade so zisteniami zahraničných výskumov. Primárnym zámerom práce bolo overiť existenciu vzťahu medzi vzťahovou väzbou jedinca k primárnej osobe a temperamentovými a charakterovými vlastnosťami na vzorke českých respondentov. Výskumná vzorka vznikla metódou kvótného výberu tak, aby sa jej štruktúra zhodovala so štruktúrou cieľovej populácie. K získaniu potrebných dát pre výskum boli použité nasledovné dotazníky: demografický dotazník, The parental bonding instrument (Parker, Tupling, & Brown, 1979), Temperament and character inventory - revised (Cloninger et al., 1999). Ďalším z výstupov práce má byť česká verzia dotazníku Parental bonding instrument, ktorý je jedným z najčastejšie používaných nástrojov používaných pri výskume vzťahovej väzby v zahraničí a jeho pilotná štandardizácia. V závere práce zaoberáme analýzou a interpretáciou získaných výsledkov.

TEORETICKÁ ČASŤ

1 VZŤAHOVÁ VÄZBA/ ATTACHMENT

1.1 DEFINÍCIA VZŤAHOVEJ VÄZBY

Termín „*attachment*“ býva najčastejšie prekladaný ako pripútanie alebo ako vzťahová väzba či vzťahové puto. Iní autori sa prikláňajú k pôvodnému anglickému termínu a slovo *attachment* neprekladajú. Pre účely tejto práce preto v súlade s najčastejšie citovanými autormi používame pojmy vzťahová väzba a pripútanie. V niektorých prípadoch používame i anglický termín *attachment*.

„*Attachment*“ sa v anglickej literatúre často stotožňuje, resp. zamieňa s termínom „*bonding*“. „*Bonding*“ a „*attachment*“ sú dva teoretické konštrukty, ktoré psychológovia používajú na opis a vysvetlenie citového puta, ktoré sa vyvíja medzi opatrovníkom (najčastejšie matkou) a dieťaťom. „*Bonding*“ (od angl. slova „*bond*“, ktoré by sme mohli preložiť tiež ako väzbu resp. puto) sa vzťahuje na vývin emocionálnej väzby matky na dieťa. Je to biologický proces, ktorý nastáva u matiek krátko po narodení dieťaťa. Na rozdiel od *bondingu* sa „*attachment*“ vzťahuje na vzťah medzi opatrovateľom a dieťaťom, ktorý sa objavuje v priebehu prvého roku života dieťaťa. Kvalita tohto pripútania je viditeľná v správaní dieťaťa. Vedecké dôkazy o biologicky založenom „*bondingu*“ sú rozporuplné. Naopak, na podporu existencie „*attachmentu*“ možno nájsť mnohé vedecké dôkazy (Piotrowski, 2005). Preto vo zvyšku práce, keď budeme hovoriť o vzťahovej väzbe, pripútaní alebo *attachmente* máme na mysli pôvodný anglický termín „*attachment*“¹.

Autorom teórie pripútania je britský pedopsychiater a psychoanalytik **John Bowlby (1907-1990)** a svoju teóriu vzťahovej väzby mal prakticky sformulovanú v roku 1958 (Hašto, 2005). Skúsenosti, ktoré získal po ukončení štúdia v domove pre problémových chlapcov ho priviedli k presvedčeniu, že závažné narušenie vzťahu matky s dieťaťom vedie k neskoršej psychopatológii a má vplyv i na súčasné správanie a prosperovanie dieťaťa (Cassidy, 1999). Bowlby svoju teóriu vzťahovej väzby koncipoval na základe poznatkov psychoanalýzy. Pri jej koncipovaní sa nechal inšpirovať i etológiou na ktorej

---

¹ Použitý nástroj merania vzťahovej väzby – The parental bonding instrument (Parker, Tupling, & Brown, 1979) však pojmy *attachment* a *bonding* poníma ako synonymá a *bonding* sa používa vo význame konceptu *attachmentu*.

poznatky sa opakovane odvoláva (1975, 1976, 1983 in Hašto, 2005). Opiera sa tiež o teóriu regulačných systémov a o kognitívnu psychológiu.

Bowlby (1969) charakterizuje vzťahovú väzbu (attachment) ako trvalé emočné puto, charakterizované potrebou vyhľadávať a udržovať blízkosť s určitou osobou, hlavne v podmienkach stresu. Vzťahová väzba poukazuje na citové puto: „táto väzba nie je medzi dvoma ľuďmi, je to väzba, ktorú má jedna osoba voči druhej, ktorá je vnímaná ako silnejšia a múdrejšia....Jedinec môže byť pripútaný k osobe, ktorá nie je pripútaná k nemu“ (Cassidy, 1999, s. 12).

Navonok sa vzťahová väzba prejavuje prostredníctvom **vzťahového správania** (*attachment behaviour*), ktoré je aktivované práve v situáciách stresu, emocionálnej záťaže alebo reálneho či subjektívne pociťovaného ohrozenia. Jednou zo základných biologických funkcií tejto väzby je ochrana. Jej vytvorenie je jedným z predpokladov prežitia a zdravého vývinu jedinca. Bowlby predpokladá, že podpora a emocionálna prístupnosť primárnych osôb (obvykle matka) v rannom detstve ovplyvňuje vývin emocionálnej regulácie a adaptáciu dieťaťa (Štefánková, 2005). Predpokladá sa, že vzťahové väzby majú pozitívny vplyv na vývin človeka v celej dĺžke jeho života, pretože hlavne v období dôležitých životných zmien poskytujú emočnú podporu a pocit blízkosti (Bowlby, 1982 in Buist et al., 2004).

Břicháček (in Dunovský, 1999) vzťahovou väzbou rozumie telesný a dlhodobý emočný vzťah medzi dvoma osobami, v prvom rade medzi dieťaťom a matkou (prípadne osobou, ktorá rolu matky trvale prevzala). Charakterizuje ho vzájomným silným emočným vzťahom, snahou byť si vzájomne čo najviac nablízku a v telesnom kontakte. Zhruba od druhého roku sa stáva predpokladom pre postupnú a samostatnú orientáciu dieťaťa v okolí a pre poznávanie sveta.

Vzťahová väzba sa zvyčajne aktivuje v záťažových situáciách a zmyslom jej aktivácie je zabezpečenie blízkosti spoľahlivej osoby, telesné (pozorovateľné u detí do piatich rokov – plač, krik, usmievanie, túlenie sa) alebo psychické (cielená komunikácia dieťaťa). Cielené správanie dieťaťa signalizuje matke jeho potreby. Keď ich matka zaregistruje aktivuje sa u nej systém starostlivosti (napríklad utíši dieťa, poľutuje ho, pohladí ho atď.) a dieťa znovu získa pocit bezpečia (Spangler, 1999, Mainová, 2002, Zimmermann 2002 in Štefánková 2005).

Teória vzťahovej väzby vytvorená Bowlbom (1969, 1973, 1980) predpokladá potrebu človeka vytvárať blízke citové putá. Podľa Bowlbyho teórie (1975 in Hašto, 2005) má dieťa primárnu pudovú (inštinktívnu) tendenciu naviazať sa na individuálnu osobu matky,

vytvoriť s ňou vzťahovú väzbu, ktorá dieťa pripútava k osobe matky. Dieťa signalizuje matke potrebu jej blízkosti rôznymi vzorcami správania (plač pri jej vzdialení sa, upokojenie pri jej blízkosti, úsmev atď.). Táto potreba sa nedá chápať ako niečo sekundárne, odvodené len z toho, že matka naplňa aj iné potreby dieťaťa, napr. kŕmi ho. Pripútavacie správanie dieťaťa vyúsťuje do vzťahovej väzby. Je to samostatný **pudový systém správania** so svojimi samostatnými reguláciami, podobne ako regulácia príjmu potravy, sexuálny pud. Pracuje na **homeostatických princípoch**, ktoré vedú k udržovaniu blízkosti s matkou, podobne ako je regulovaná telesná teplota alebo krvný tlak. Vzťahové puto podľa Bowlbyho nie je vedľajším produktom či dôsledkom nejakých základných procesov alebo pudov (Cassidy, 1999). Naopak, detské vzťahové puto k matke (resp. inej vzťahovej osobe) je považované za inštinktívne a teda prvotné, a nie odvodené od predstavy matky ako objektu uspokojujúceho potreby (Mitchell & Black, 1999). To podľa Bowlbyho presnejšie odpovedá empirickej skúsenosti a vysvetľuje prečo si deti vytvárajú vzťahovú väzbu k rodičom, ktorí neuspokojujú ich fyziologické potreby a dokonca i k rodičom, ktorí ich zneužívajú (Cassidy, 1999).

Bowlby teda predpokladá vrodenu predispozíciu k účasti na sociálnej interakcii. Potreba vzťahovej istoty a bezpečia je potom v tomto kontexte ponímaná ako základná a najdôležitejšia ľudská potreba. V prípade jej neuspokojenia, teda v prípade nevytvorenia vzťahovej väzby alebo straty vzťahovej osoby, dochádza k celkovej alebo čiastočnej deprivácii spojenej s maladaptívnym správaním (Fonagy & Target, 2005; Kulíšek, 2000). Pripútavacie správanie (attachment behavior, Bindungsverhalten, Bindungsstreben) je aktivované samotou, cudzím prostredím, únavou, slabosťou pri chorobe, atď. Dieťa hľadá blízkosť matky (rodiča) a v jej blízkosti sa necháva utešiť, upokojiť. Z evolučného hľadiska má toto správanie **ochrannú funkciu** (Hašto, 2005).

Spomínaná potreba bezpečia a ochrany na seba berie podobu potreby vytvárania a udržovania vzťahovej väzby k vzťahovej osobe, ktorá slúži dieťaťu ako tzv. „**bezpečná základňa**“ (*secure base*). Umožňuje mu aktívne a bez strachu preskúmať okolitý svet, čím uľahčuje a podporuje vývin jeho kognitívnych a sociálnych schopností. V takom prípade, kedy dieťa za prítomnosti vzťahovej osoby fungujúcej ako bezpečné zázemie prejavuje známky zvedavého správania, hovoríme o aktivácii tzv. exploračného behaviorálneho systému. Protikladom k nemu je systém strachu, ktorý je aktivovaný v situácii nebezpečia či záťaže a prirodzene tiež v situácii separácie od matky. Sprievodným pocitom je potom tzv. separačná úzkosť, ktorá sa objavuje vtedy, keď zdroj

ochrany a bezpečia – teda matka alebo iná vzťahová osoba – nie je v zátťažovej situácii dostupná (Fonagy & Target, 2005; Kulíšek, 2000; Štefánková, 2005).

Okrem dostupnosti matky, resp. inej vzťahovej osoby, hrá pri vytváraní a udržiavaní vzťahovej väzby svoju úlohu tiež jej **citlivosť k potrebám a prejavom dieťaťa (responsivness)**. Tzv. vzťahové správanie, ako je napríklad úsmev, plač, volanie, džavotanie, pridržovanie sa, nenutričné sanie, lokomócia používaná pri približovaní sa, a pod. vyvoláva u blízkych osôb odozvu v podobe poskytnutia starostlivosti a ochrany (Fonagy & Target, 2005).

Vzťahová väzba dieťaťa k osobe, ktorá sa o neho stará (kompetentná, uprednostňovaná osoba) predstavuje jeden z kľúčových faktorov vývinu osobnosti. Utvára sa už v tehotenstve (Verney & Kelly, 1981 in Kulíšek, 2000) a u každého sa vyvíja jedinečným spôsobom. Jeho pevnosť a kvalita zaručuje v budúcnosti vnímanie sveta jedincom ako bezpečné a neohrozujúce. Vzťahová väzba nie je výhradne putom medzi dieťaťom a matkou, ale vzniká **medzi dieťaťom a primárnou osobou**, ktorá sa o dieťa stará. Touto osobou môže byť v podstate hocikto, navyše pripútanie vzniká i medzi dieťaťom a ďalšími blízkymi osobami. V detstve je vzťahová väzba zameraná predovšetkým na starajúcu sa osobu, najčastejšie matku. Deti si však často vytvárajú vzťahy i k ďalším osobám (otec, súrodenci, susedia a pod.).

Bowlby **vidí oboch rodičov ako primárne osoby**, ku ktorým si dieťa vytvára citové puto a ktorí ovplyvňujú jeho sociálny i emocionálny vývin. Skúsenosti dieťaťa s povzbudzujúcou, podporujúcou a spolupracujúcou matkou a o niečo neskôr s otcom, dávajú dieťaťu pocit vlastnej hodnoty, vieru v užitočnosť druhých ľudí a priaznivý model, podľa ktorého bude nadväzovať budúce vzťahy. Ďalej mu táto skúsenosť umožní s dôverou preskúmať svoje prostredie a účinne s ním zachádzať, čím sa posilní jeho pocit kompetencie. Od tejto chvíle, ak sú rodinné vzťahy aj naďalej priaznivé, tieto prvotné vzorce myslenia, cítenia a správania sa nielen pretrvávajú, ale osobnosť sa stále viac štruktúruje smerom k miernej sebakontrolle a k odolnosti a stále pevnejšie v tom pokračuje napriek nepriaznivým okolnostiam. Iný typ ranného detstva a neskoršie skúsenosti má iné účinky, obvykle vedúce k osobnostným štruktúram so zníženou odolnosťou a narušenou sebakontrolou, k labilným štruktúram, ktoré majú taktiež tendenciu pretrvávať. Spôsob štruktúrovania osobnosti má potom vplyv na to, ako človek reaguje na budúce nepriaznivé udalosti, kde medzi najdôležitejšie patrí odmietnutie, odlúčenie a strata (Bowlby, 2010).

Výskumy "neznámej situácie", v ktorej vystupujú otcovia ukazujú, že deti reagujú na ich prítomnosť alebo neprítomnosť spôsobom podobným ako u matky, hoci sa zdá, že sa

pripútanosť k otcovi vyvíja pomalšie. Napríklad väčšina jednoročných detí sa prestane hrať a začne volať matku, keď ich nechá samotné. Takáto reakcia na otcov odchod sa zvyčajne neobjaví, kým dieťa nemá pätnásť mesiacov. Okrem toho jednoročné dieťa obyčajne protestuje proti matkinmu odchodu oveľa dôraznejšie ako proti odchodu otca a drží sa jej po opätovnom návrate trochu dlhšie ako otca. Tieto rozdiely sa s vekom znižujú (Kotelchuck, 1976).

Zdá sa, že kritickým faktorom pripútania detí k otcom je **množstvo času**, ktoré s nimi strávi. Deti sa pripútajú dokonca i k otcom, ktorí s nimi trávajú málo času. Väčšina krátkych interakcií medzi týmito otcami a ich deťmi je naplnená hrou. Otcovia deťom poskytujú zábavu a vzrušenie, hry s nimi sú telesne náročnejšie a divokejšie ako hry s matkami. Ak si osemnásťmesačné deti môžu vybrať, s kým sa chcú hrať, dávajú prednosť otcom pred matkami. Ale v núdzi dávajú všeobecne prednosť matkám (Clarke-Stewart, 1978).

V našich sociokultúrnych podmienkach je otec väčšinou živiteľ rodiny, a preto je často mimo domov. Vo vzťahu k deťom pôsobí skôr ako učiteľ alebo hrový partner. Rola otca je v emocionálnom vývine dieťaťa významná, ale odlišná od matkinej. Kvalita vzťahovej väzby k otcovi, získaná v teste neznámej situácie v prvom roku života, nemá takmer žiadnu výpovednú hodnotu pre neskorší sociálny a emocionálny vývin dieťaťa. Zásadná dôležitosť otca pre svojich potomkov spočíva vo **vzájomných hrových interakciách**, a to najmä po prvom roku života dieťaťa. Jeho primárna rola teda nespočíva v regulácii emócií dieťaťa v stresových situáciách, ale v povzbudzovaní dieťaťa v jeho explorácií a poznávaní nového. Hrová senzitivita otcov, t.j. schopnosť adekvátne čítať signály dieťaťa a reagovať na ne, bola podobne ako materská citlivosť pre detské signály distresu, špecifikovaná na základe výskumu hier otcov s ich deťmi (Kindler, 2000 in Štefánková, n.d.a).

Podľa súčasných poznatkov otcovská hrová citlivosť významne súvisí s neskoršou istotou vzťahovej väzby (dôverou v seba a v iných), s istotou v explorácií (sebadôverou dieťaťa v nových situáciách), s predstavami o kamarátskych a partnerských vzťahoch a so sociálnou kompetenciou vo vzťahoch (Kindler, 2000, Grossmann et al., 2002 in Štefánková, n.d.a).

V adolescencii sa veľkosť vzťahovej siete dramaticky rozrastá, keď adolescent nadväzuje vzťahy s mnohými ďalšími osobami (priatelia, učitelia, tréneri). Vzťahy k týmto osobám sú hierarchicky usporiadané. Primárna osoba vytvára bezpečné zázemie a ďalšie osoby sú "podporné" vzťahové osoby, ktoré poskytujú bezpečie a istotu v prípade neprítomnosti alebo nedostupnosti primárnej osoby. Hierarchická podoba vzťahovej väzby sa v priebehu života mení. Rodičia sú najdôležitejší počas detstva, priatelia a partneri

v adolescencii a dospelosti. Rodičia z tejto hierarchie nie sú úplne vylúčení, iba sa mení ich dôležitosť, funkcia i pozícia (Mikulincer & Shaver, 2007). Najsilnejšiu vzťahovú väzbu majú **dospelí ľudia** k partnerom, potom nasleduje vzťah k deťom, priateľom, matke, súrodencom a najslabší vzťah je k otcovi. Jedinci bez partnera v rovnakej miere uvádzajú matku alebo priateľov (Doherty & Feeney, 2004).

Na základe interakcií dieťaťa a primárnej osoby sa vytvára tzv. **vnútorný model fungovania (*inner working model*)** (Bowlby, 1973) vzťahovej väzby resp. model reprezentácií. Colinová (1996 in Kulisek, 2000) ho charakterizuje ako mentálnu reprezentáciu seba, druhých a vzájomných vzťahov s týmito osobami. Vnútorné modely zahŕňajú pocity, názory, očakávania, stratégie správania a spôsoby interpretácie informácií, ktoré sú viazané na vzťah s primárnou osobou. Vnútorné modely vzťahovej väzby predstavujú podľa Zimmermanna (1999, 2002 in Štefánková, 2005) charakteristické individuálne vzorce regulácie emócií a správania detí v situáciách záťaže. Vznikajú zvnútornením skúseností z regulácie negatívnych emócií vo vzťahoch s primárnymi osobami. Vnútorný model sa formuje v najrannejšom detstve a často funguje prevažne na nevedomej alebo čiastočne vedomej rovine. Bowlbyho pozorovania vývinu detí v rodinách nasvedčujú, že tieto vnútorné pracovné modely by mohli byť v zásadných rysoch vyvinuté už koncom prvého roka, čo potvrdili aj rozsiahlejšie empirické výskumy u bežnej populácie (napr. Ainsworthová), a u väčšiny detí zostávajú konštantné, stabilné aj po rokoch (Hašto, 2005). Bývajú značne rezistentné voči zmenám a k ich premene je potrebné dlhodobé pôsobenie, ktoré tieto mentálne reprezentácie upraví. Vyvíjajú sa neustále na základe aktuálnych skúseností, s pribúdajúcim vekom sú však menej modifikovateľné (Štefánková, 2005). Sú uložené v implicitnej pamäti a ovplyvňujú utváranie vzťahov aj v dospelosti (Hašto, 2005).

Často sa stáva, že človek používa viac než jeden vnútorný model vzťahu k určitej osobe, čo Bowlby nazýva **viacnásobnými modelmi**. Tieto modely bývajú obvykle protichodné a môžu sa stať jedným zo zdrojov intrapsychických či interpersonálnych konfliktov. Vznikajú napríklad vtedy, ak je dieťa konfrontované s traumatizujúcou udalosťou, alebo ak od neho dospelí požadujú niečo, čo je v rozpore s jeho aktuálnym prežívaním. Napríklad rodič môže dieťa nútiť aby potlačalo svoje prejavy emócií (plač, prejavy úzkosti a pod.) a potrebu vyhľadať rodiča v situácii kedy prežíva bolesť alebo strach. V dieťati sa tým vytvárajú dva protikladné modely vzťahu. Prvý, vedome udržovaný, v sebe obsahuje prvky dobrého rodiča, ktorý dieťa odmeňuje za „zrelé a dospelé“ správanie. Druhý model, ktorý je nevedomý, je spojený s predstavou

odmietajúceho a „zlého“ rodiča a je plný potlačovanej úzkosti a zlosti. Inou, častou okolnosťou vzniku protichodných modelov býva týranie a zneužívanie vrátane sexuálneho. Dieťa má tendenciu si ako obranu pred traumatizujúcou realitou vytvoriť protikladné predstavy rodičovskej postavy. Deti, u ktorých existujú protikladné vnútorné modely, majú často problémy pri nečakanej separácii od rodičov, prejavujú nedostatok kontroly impulzov a bývajú náchylné k úzkostným či agresívnym reakciám (Kulísek, 2000).

Vnútorné modely fungovania vzťahovej väzby sú činné na dvoch rovinách (Main, Kaplan, & Cassidy, 1985, Zimmermann 1999 in Štefánková, 2005). Na **implicitne - procedurálnej rovine** integrujú stratégie správania dieťaťa v záťažovej situácii. Na **evaluačne - deklaratívnej úrovni** sa internalizáciou interakčných skúseností vytvára mentálna reprezentácia vzťahovej väzby (*mental attachment representation*), ktorá zahŕňa mentálnu reprezentáciu primárnej osoby (očakávanie jej emocionálnej prístupnosti, spoľahlivosti a podpory v situáciách záťaže) a mentálnu reprezentáciu seba (sebaobraz dieťaťa a očakávanie vlastnej efektivity a kompetencie vo vzťahoch).

Bowlby tiež rozlišuje **staré a nové vnútorné modely** fungovania vzťahovej väzby. Staré vnútorné modely sa získavajú v dôsledku rodičovských citlivých reakcií v prvom roku života dieťaťa. Odrážajú sa v organizácii emócií, očakávaníach a správaní dieťaťa a vykazujú určitú stabilitu. Nové vnútorné modely (tiež označované ako získané) reflektujú proces rečových diskurzov so staršími múdrejšími osobami v období nezrelosti. Využívajú rozvíjajúce sa kognitívne schopnosti, najmä schopnosť internalizácie, integrácie a narácie (vyjadrovanie vnútorných dejov pomocou jazyka). U dospelých sa tieto modely prejavujú v reprezentáciách vzťahovej väzby (deklaratívna úroveň), ktoré sa zisťujú práve prostredníctvom rečového diskurzu. Podľa lingvistickej koncepcie Nelsonovej, ktorá ďalej rozpracovala Bowlbyho myšlienky, môžu naratíva o vlastnej vzťahovej histórii viesť k istému vnútornému modelu vzťahovej väzby, i keď by tomu nezodpovedali ranné skúsenosti s primárnou osobou (Grossmann & Grossmann, 2002 in Štefánková, n.d._a).

Pre empirický výskum, ktorý priamo nadväzoval na teóriu vzťahovej väzby, boli dôležité hlavne tri osobnosti, s ktorými Bowlby úzko spolupracoval. Bola to **Mary Ainsworthová** - psychologička a psychoanalytička, **James Robertson** - psychiatrický sociálny pracovník a psychoanalytik, a **Colin Parkes** - sociológ. Významný vplyv na výskum mal aj Robert Hinde - etológ, Mary Mainová - psychologička, a všetci žiaci Mary Ainsworthovej. Nedávno prišli s cennými príspevkami Fonagy a Target (2003 in Hašto, 2005).

V našich podmienkach sa problematike vzťahovej väzby stále nevenuje dostatočná pozornosť. **Z českých autorov** sa na medzinárodne uznávanej úrovni zaoberali problematikou psychickej deprivácie (Hašto, 2005): L. Langmeier a Z. Matějček (1974), Matějček, Bubleová a Kovařík (1997), Z. Dytrich (1975), J. Dunovský (1995), L. Kubička (1995), S. Radvanová (1980). Z psychoanalyticky orientovaných autorov o Bowlbyho teórii pojednávajú alebo sa o nej zmieňujú napr. Varda (2005), Poněšický (2003, 2004), z psychiatrov C. Höschl (2002). Znalcom problematiky detského vývinu je na Slovensku I. Štúr.

V Čechách sa problematike vzťahovej väzby už niekoľko rokov intenzívne venuje najmä L. Lacinová a Z. Štefánková, na Slovensku k danej problematike významne prispel J. Hašto.

1.2 TYPY PRIPÚTANIA

Už u detí od jedného roka sa dá empiricky zisťovať typ pripútania, ktorý je determinovaný matkiným individuálnym správaním voči dieťaťu (Bowlby, 2001). „Jemnocitná“ matka (alebo iná opatrujúca osoba) sa vyznačuje dostupnosťou, správnym vyhodnocovaním signálov dieťaťa, napĺňaním jeho potrieb a umožňovaním autonómnych prejavov, s ktorými je spojené aj vzd'alovanie od matky s možnosťou návratu (Bowlby, 2010).

Bowlbyho spolupracovníčka **Mary Ainsworthová** dlhodobo pozorovala interakcie matiek s deťmi v Ugande a v Spojených štátoch amerických. Na základe týchto pozorovaní vytvorila laboratórnu techniku na zisťovanie kvality vzťahovej väzby, tzv. „**test neznámej situácie**“ (*strange situation test*) pre deti približne od 12 do 18 mesiacov (Kulisek, 2000; Ainsworth et al., 1978). Pri vypracúvaní svojej výskumnej metodiky vychádzala z viacerých predpokladov. Jedna časť týchto predpokladov sa týka systému vzťahovej väzby, druhá systému exploračného správania. Ako ďalší orientačný bod slúži poznatok, že deti okolo jedného roka už obvykle majú vyprofilované správanie súvisiace so vzťahovou väzbou (Hašto, 2005).

Dieťa vyhľadáva blízkosť s osobou, na ktorú má vytvorenú väzbu. Táto osoba slúži ako tzv. „bezpečná základňa“. K správaniu súvisiacemu so vzťahovou väzbou ďalej patrí: hľadanie a volanie, plač, nasledovanie, privnutie sa, protest pri odlúčení od dôvernej

osoby. Toto správanie má svoj náprotivok v biologicky preformovanom opatrovateľskom správaní dospelého. Exploračný a hravý systém je vlastne antagonistický voči systému pripútavania. Uplatňuje sa len keď nie je aktivovaný systém pripútavania. Keď nie je aktivovaný systém pripútavacieho správania a neinterferuje ani hlad a iné motivačné systémy, uvoľňuje sa priestor pre rozvinutie exploračného správania, ktoré súvisí s tendenciou k autonómii. Keď sa dieťa cíti bezpečne, pretože vo svojej osobe, na ktorú je naviazané, má bezpečný východiskový bod, môže sa slobodnejšie oddať skúmaniu okolia. Pripútavacie správanie sa aktivuje pri cudzích ľuďoch, v cudzom prostredí, pri únave, chorobe, bolesti, odlúčení, stresových podnetoch (Hašto, 2005).

Na základe testovej situácie² možno podľa správania dieťaťa (úroveň aktivity dieťaťa, zapojenie do hry, plač a iné známky úzkosti, vzdialenosť od matky, pokusy upútať jej pozornosť a pod.) klasifikovať pripútanie ako (Hašto, 2005):

- **Bezpečné pripútanie (*secure attachment*):** deti sa počas odlúčenia správajú podľa očakávania: niektoré sú priateľské k cudziemu priateľskému človeku, iné zreteľne znepokojené matkinou neprítomnosťou. Pri matkinom návrate sa tešia, vyhľadávajú jej blízkosť a kontakt, chcú ísť na ruky a potom sa opäť vrátia k hre a k exploračným aktivitám (Hašto, 2005).
- **Neisté pripútanie (*insecure attachment*):** Ainsworthová delí túto kategóriu na dve podkategórie, na neisto-vyhýbavo naviazané deti a na neisto-ambivalentne naviazané deti. Neskôr ešte M. Mainová (1997 in Hašto, 2005) popísala ďalšiu kategóriu a síce dezorganizovane/dezorientovane sa javiace deti (Hašto, 2005):
  - **Neisto-vyhýbavo naviazané deti (*anxiously attached and avoidant/insecure-avoidant attachment*):** neusilujú príliš o blízkosť primárnej osoby, po odlúčení neprejavujú stres, ale zdajú sa byť adaptované. Ich vonkajšie prejavy emócií, hlavne stresu, sú potlačené. Po návrate matky je ich správanie poznamenané nedôverou, deti skôr nevyhľadávajú blízkosť matky alebo sa vyhýbajú bližšiemu kontaktu s ňou (Kulisek, 2000).

---

² Tzv. Strange Situation Test vyvinutý M.Ainsworthovou: matka a dieťa sú v laboratórnej miestnosti spolu s „priateľským cudzím človekom“. Matka má inštrukciu hrať sa s dieťaťom ako je to pre ňu a dieťa bežné. Potom matka na 3 minúty opustí miestnosť, vráti sa, o 3 minúty opäť odíde zase na 3 minúty a opäť sa vráti.

- *Neisto-ambivalentne naviazané deti (anxiously attached and resistant/insecure-ambivalent attachment):* tieto deti sú úzkostné a sú závislé od svojej matky. Počas matkinej neprítomnosti sú extrémne znepokojené. Nie sú schopné mať úžitok z prítomnosti cudzieho. Popri úzkosti je zjavné, že sú aj zlostné. Pri návrate matky kolíšu medzi tendenciou ku kontaktu a odporom voči priblíženiu (Hašto, 2005).
- *Dezorganizovaná/dezorientovaná vzťahová väzba (disorganized attachment/insecure-disorganized attachment):* správanie je veľmi nekonzistentné a prejavuje sa protichodnými či zdanlivo zmätenými prvkami v správaní. Deti sa správajú súčasne vyhýbavo i odmietavo. Môžu striedať afiliatívne a vyhýbavé prejavy k primárnej osobe alebo ich zvláštne kombinovať. Často ide o obeť týrania alebo zneužívania a ich správanie je nevedomou obrannou stratégiou (Kulísek, 2000). Príčiny neorganizovaného správania v teste neznámej situácie možno hľadať v inštinktívnom hľadaní blízkosti matky príp. inej opatrojúcej osoby v situácii ohrozenia vyprovokované jej odchodom a neznalosťou prostredia. Dieťa sa k matke po jej návratu približuje v nádeji, že ho zbaví úzkosti a poskytne mu ochranu. Zároveň si uvedomuje, že matka, ktorá mu v minulosti opakovane ublížila, môže byť zdrojom nielen bezpečia, ale aj ohrozenia. Dieťa sa tak ocitá v konflikte medzi inštinktívnym hľadaním bezpečia a strachom z ohrozenia. Tieto deti sa preto klinicky javia ako prehnane opatrné, sociálne utiahnuté, pasívne a zakríknuté. Pasivita týraných detí má funkciu obrany a vyplýva zo snahy znížiť počet traumatických interakcií s opatrovníkom na minimum (Pöthe, 2000).

Medzi vzťahovou väzbou v **detstve a dospelosti sú rozdiely**. Zatiaľ čo u dieťaťa je primárnou osobou väčšinou osoba, ktorá sa o neho stará, v dospelosti je to partner alebo blízky priateľ. Vzťahová väzba je v dospelosti skôr recipročná, obaja poskytujú i prijímajú starostlivosť. Základné funkcie (vyhľadávanie blízkosti, bezpečná základňa, ochrana v záťažových situáciách) vzťahovej väzby pretrvávajú, mení sa ich podoba a spôsob naplňovania. Deti napríklad vyhľadávajú blízkosť primárnej osoby, aby tak znížili úzkosť a nepohodu. Dospelí môžu vyhľadávať blízkosť z dôvodu zníženia úzkosti, alebo pre poskytnutie starostlivosti a útechy. Dospelým stačí v situáciách úzkosti psychická blízkosť, nepotrebujú priamo fyzickú blízkosť (Buist et al., 2004).

V **dospelosti** detským typom pripútania približne zodpovedajú (Buchheim et al., 2002 in Hašto, 2006):

- **Slobodný/autonómny typ:** jedinci s bezpečnou reprezentáciou vzťahovej väzby pripisujú vzťahovým väzbám vysokú hodnotu a zážitky z ranných vzťahov považujú za podstatné pre svoj vývin. O týchto skúsenostiach voľne rozprávajú, hodnotia ich. I pri popise negatívnych skúseností s rodičmi sú schopní udržať rovnováhu a tieto zážitky integrujú do pozitívneho životného postoja (Štefánková, 2005; Hašto, 2005).
- **Zapletený/zaujatý typ:** je pre nich charakteristický odstup od vzťahových tém. I keď si nevedia spomenúť na väzbové zážitky z detstva, detstvo popisujú ako bezpečné, protirečia si, majú tendenciu si idealizovať rodičov. Prezentujú sa ako silní, nezávislí, samostatní jedinci (Štefánková, 2005; Hašto, 2005).
- **Dištancovaný/znehodnocujúci typ:** títo jedinci „uviazli“ vo svojich vzťahoch. Pri rozprávaní skúseností z detstva stále prežívajú rodinné problémy, veľmi obsiahle a málo ucelene o nich rozprávajú, nie sú schopní svoje zážitky jednoznačne posudzovať, protirečia si (Štefánková, 2005; Hašto, 2005).
- **S nevyriešenou traumou alebo smútkom/nespracovaný typ:** vyskytuje sa u jedincov, ktorí v detstve prežili traumou ako je napr. týranie, sexuálne zneužívanie, alkoholizmus rodiča. Typickými prejavmi je strata viery, prerieknutia, nadmerná pozornosť detailom (Štefánková, 2005; Hašto, 2005)

Tab. 1: Typy pripútania v dojčenskom veku a zodpovedajúce formy v dospelosti (Hašto, 2006)

KVALITA PRIPÚTANIA (SST)³	BEZPEČNÁ	NEISTÁ - VYHÝBAVÁ	NEISTÁ - AMBIVALENTNÁ	NEISTÁ - DEZORGANIZOVANÁ
Správanie dieťaťa pri separácii od matky	Protest proti separácii: plač, volanie, nasledovanie, hľadanie matky, prerušenie hry	Malý alebo žiadny protest pri separácii, obmedzenia v exploračnej hre	Extrémny protest pri separácii, lipnutie, panický plač	Správanie je na sekundy stále prerušované rozporným správaním so stereotypnými pohybmi, ustrnutiami v pohyboch, disociačnými stavmi
Správanie dieťaťa pri návrate matky	Radostné pozdravenie matky, vyhľadávanie telesného kontaktu, bezprostredné upokojenie, pokračovanie v hre	Vyhýbanie sa alebo ignorovanie matky, chýba telesný kontakt, chýba kontakt pohľadom, zväčšenie odstupu od matky	Chýba upokojenie, extrémne lipnutie, plač, agresívne správanie, zároveň chýba návrat k exploračnej hre	Správanie je stále na sekundy prerušované rozporným správaním so stereotypnými pohybmi, ustrnutiami v pohyboch, disociačné stavy
V dospelosti (AAI)⁴	SLOBODNÁ	NEISTÁ- DIŠTANCOVANÁ	NEISTÁ - ZAPLETENÁ	NEISTÁ – NEVYRIEŠENÉ STRATY A TRAUMY
	Voľné a koherentné rozprávanie o zážitkoch s pripútaním, o strate a smútku	Nepripisujú veľký význam medziľudským vzťahom a emočným väzbám, idealizujú rodičov bez konkrétnosti	Dlhé, často si odporujúce popisy vzťahov s rodičmi a inými osobami	Nespracované straty a zneužívania, sčasti nesúvislé a prerušované myšlienkové pochody a nejasnosti, čo je realita a čo fantázia

³ SST – Strange Situation Test

⁴ AAI – Adult Attachment Interview (Main, Kaplan, & Cassidy, 1985) je metóda na zisťovanie kvality vzťahovej väzby u dospelých. Má formu pološtruktúrovaného rozhovoru (15 otázok). Cieľom je prekvapiť nevedomie. Výsledná typológia je v podstate totožná ako u SST a líši sa iba pomenovaním (Kulíšek, 2000).

Bowlby (1988) zastáva názor, že bezpečná väzba pôsobí stabilizačne na psychický vývin, zatiaľ čo ambivalentná a vyhýbavá poukazuje na poruchy vývinu. Empirické nálezy interpretuje tak, že rodičovský výchovný štýl rozhodujúcim spôsobom formuje, aký individuálny štýl vzťahovej väzby sa u dieťaťa vyvinie. Mnoho výskumov potvrdilo vzťah medzi výchovou rodičov a typom vzťahovej väzby dieťaťa (napríklad Nair & Murray, 2005; Demo & Cox, 2000; Bowlby, 1984).

Základom pre to, aby matka mohla fungovať ako „bezpečná základňa“, je jej „**jemnocitná reaktivita**“. Pojem, ktorý sa udomácnil v literatúre o vzťahovej väzbe a ktorý má veľmi konkrétnu podobu pri interakciách matky s dieťaťom: matka jemnocitne, t.j. diferencovane reaguje na signály od dieťaťa, je mu láskyplne naklonená, chráni ho, a keď treba uteší, upokojí (Hašto, 2005, s. 90). Necitlivosť a nevšímavosť matky neisto pripútaného dieťaťa nemusí byť nutne vedomá, môže ísť o zlyhanie vidieť svet z pohľadu dieťaťa, z jeho perspektívy (Holmes, 1993).

Deti s úzkostne- ambivalentnou väzbou naproti tomu žijú v neistote, či sa môžu na matku spoľahnúť, kedy áno, kedy nie, takže sa u nich vyvíja strach z odlúčenia, „lepia sa“ na matku a len zriedka explorujú okolie. Ide o typ vzťahovej väzby, ktorý podľa Bowlbyho (1976 in Hašto, 2005) vzniká v dôsledku reálnych alebo hroziacich odlúčení kvôli tomu, že sa môžu na matku spoľahnúť len občas.

Deti s úzkostne- vyhýbavou väzbou vedia, že od svojich rodičov môžu očakávať len odmietanie, takže sa pokúšajú zriecť náklonnosti a pomoci. Dôvodom je to, že boli neustále v detstve odmietané alebo dokonca zneužívané/týrané, alebo boli dlhší čas v detskom domove. Bowlby tvrdí, že terapeutické skúsenosti svedčia o tom, že takéto nemodifikovaný vzorec vzťahovej väzby predisponuje k tzv. multiplexnej poruche osobnosti (disociačnej poruche identity), a že v hre je tiež spektrum porúch správania, ktoré siahajú od nutkavej tendencie k autonómii až k delikventnému správaniu (Hašto, 2005).

Deti s bezpečnou väzbou sú veselé, kooperatívne, kreatívne, obľúbené, schopné sa prispôbiť. Deti s úzkostne- vyhýbavou väzbou majú izolované afekty, sú hostilné, majú „antisociálne“ prvky v správaní a veľmi bažia po sebauplatnení. Deti s úzkostne – ambivalentnou väzbou sa javia okoliu ako napäté, impulzívne, s malou frustračnou toleranciou alebo ako pasívne a bezmocné (Hašto, 2005).

Zaradenie k jednotlivým typom pripútania sa nezmení ani po rokoch, ak rodina nezažila podstatné zmeny životných podmienok (Main & Cassidy, 1988). Ťaživé životné zmeny

pravdepodobne ovplyvňujú senzitivitu rodičov k dieťaťu, čo môže naopak ovplyvniť jeho pocity bezpečia.

Van Ijzendoorn (1995) na základe sekundárnej analýzy veľkého množstva štúdií o vzťahovej väzbe došiel k záveru, že matky, ktoré majú konzistentné a koherentné spomienky na vlastné detstvo a spadajú do skupiny autonómnych jedincov, majú častejšie deti s istou vzťahovou väzbou. Tento objav napovedal, že medzi jednotlivými generáciami existuje prenos väzby. Typ väzby dieťaťa zodpovedá typu väzby matky s jej matkou v 75 až 80% (Fonagy & Target, 1997).

Pri empirických výskumoch sa opakovane pozorovalo, že matkiným alebo otcovým správaním formovaný typ vzťahovej väzby u dieťaťa, ktorý sa stabilizoval v prvých 2 rokoch života, sa môže zmeniť, keď sa zmení správanie matky alebo otca. Zmena rodičovského správania sa môže udiť napr. keď sú rodičia v úspešnej psychoterapii alebo sa upokojia vplyvom iných šťastných životných okolností. Ako dôležitý sa javí aspoň jeden dlhodobý pozitívny vzťah v detstve a potom aj v dospelosti, aby sa zvýšili šance na zvládanie rizikových faktorov, stresorov (Hašto, 2005).

1.3 PRIPÚTANIE A NESKORŠÍ VÝVIN DIEŤAŤA

Bowlbyho koncept bol provokatívny a objavilo sa množstvo výskumov so snahou o zistenie pôvodu, korelátov a následkov bezpečnej a neistej vzťahovej väzby. Vývinoví bádatelia predpokladali, že bezpečná vzťahová väzba bude predikovať lepšie neskoršie fungovanie a hľadali vzťah medzi raným bezpečím a neskoršími vzťahmi s rodičmi, vrstovníkmi, kamarátmi a ďalšími sociálnymi partnermi, ako aj so sebakonceptom, kompetenciou v škôlke, vývinom osobnosti, sociálnou kogníciou, behaviorálnymi problémami a indikátormi psychopatológie. Ďalší vedci zisťovali, ako bezpečie predikuje neskorší kognitívny vývin a vývin jazyka, exploráciu a hru, zvedavosť, resilienciu ega (ego resiliency), úspechy v matematike a tiež politickú ideológiu. Výskumníci rozšírili množstvo prediktívnych korelátov, ďaleko viac než Bowlby pôvodne predpokladal. Belsky a Cassidy (1994) vyjadrili myšlienku, že **sotva existuje niečo, čo s bezpečím vzťahovej väzby nesúvisí.**

Najväčšia a najkomplexnejšia štúdia, ktorá sa zameriavala na súvislosť medzi vzťahovou väzbou a osobnosťou bola Minnesotská štúdia rizika a adaptácie od narodenia do dospelosti (Sroufe, 2005; Sroufe et al., 2005 in Thompson, 2008a). V tejto

longitudinálnej štúdií boli deti spolu s rodinami získané v ranom detstve a boli sledované do veku 28 rokov. Závěry z tejto štúdie potvrdili súvislosti medzi bezpečím ranej vzťahovej väzby a osobnostnými charakteristikami počas detstva a adolescencie, vrátane vzťahu medzi emocionálnym zdravím, sebaúctou, činnosťou a sebadôverou, pozitívnym afektom, resilienciou, sociálnymi kompetenciami v interakciách s vrstovníkmi, učiteľmi, ľúbosťnými partnermi a ďalšími (Sroufe et al., 2005 in Thompson, 2008a).

Deti s bezpečnou vzťahovou väzbou sú schopnejšie rozvinúť a udržať si úspešnejšie blízke vzťahy, hlavne so svojimi rodičmi a vrstovníkmi, než je tomu u neisto pripútaných detí; v detstve a adolescencii sa u nich vyvíja množstvo dobrých osobnostných charakteristík. Je pravdepodobnejšie, že majú konštruktívnu emocionalitu a reguláciu emócií a že majú pozitívnejšiu sebaúctu. Bezpečne pripútané deti vykazujú väčšie porozumenie emóciám, sú kompetentnejšie v riešení sociálnych problémov, priradujú neškodné posúdenia motiváciám vrstovníkov v nejednoznačných situáciách, sú pokročilejšie v rozvíjaní svedomia a sú menej osamelé než neisto pripútané deti. Existujú tiež dôkazy, že bezpečná vzťahová väzba súvisí s pamäťou, hlavne s udalosťami súvisiacimi so vzťahovou väzbou, ale vysvetlenie ešte čaká na širšie objasnenie a skúmanie (Thompson, 2008a).

Predpokladom zdravého vývinu dieťaťa je „bezpečná väzba“, pri ktorej dieťa vie, že v stresových a úzkost' vyvolávajúcich situáciách sa môže spoľahnúť na rodičovskú emočnú a aktívnu podporu, oporu. Túto oporu poskytuje v prvých rokoch života hlavne matka, umožňuje tým, aby sa u dieťaťa mohol aktualizovať, v správaní realizovať tlak k exploračnému správaniu. Matka sa stáva „bezpečnou základňou“ (Ainsworth, 1985).

Vzťahová väzba dieťaťa k primárnej osobe slúži ako model pre iné blízke vzťahy (Ainsworth, 1989; Bowlby, 1973; Hazan & Shaver, 1994), bezpečná vzťahová väzba je predpokladom k úspešným interpersonálnym zručnostiam a intímnyim vzťahom (Black & McCartney, 1997; Madden-Derdich et al., 2002). Keď matka (alebo iná opatrujúca osoba) vytvorí bezpečnú bázu, dieťa sa môže optimálne vyvíjať, stáva sa prirodzene sebedomé, kompetentné aj v iných sociálnych vzťahoch (napr. neskôr v škôlke, škole atď.). Bezpečná vzťahová väzba je jeden z najvýznamnejších protektívnych faktorov pre duševné zdravie a aj keď sú prítomné rôzne rizikové faktory pre vývin jedinca v jeho detstve, dobrý a stabilný vzťah zvyšuje odolnosť voči záťaži (resiliencia) a správanie takéhoto jedinca má tie črty, ktoré sa považujú za významné pre salutogézu. Rodičia, ktorí umožnili svojou starostlivosťou dieťaťu naviazať istú vzťahovú väzbu, ho svojím správaním uistujú, že je

hodné dôvery, že si zaslúži byť milovaný a že si zaslúži starostlivosť. Ako dieťa rastie stáva sa sebavedomým a zdravým jednotlivcom (Bowlby, 1982). Lepší vzťah dieťaťa s matkou, čiže vzťahové bezpečie a matkina senzitivita, unikátne predurčuje lepši sociálny a kognitívny vývin. Kombinácia vzťahového rozpadu a „ťažkého“ temperamentu predikuje menšiu ego-kontrolu a nižší stupeň kognitívneho vývinu. Dokonca i u adoptovaných detí, ktoré nemajú biologickú spojitosť s ich adoptívnymi rodičmi, interakcia matky s dieťaťom a vzťahová väzba predikuje neskorší socioemocionálny a kognitívny vývin (Stams et al., 2002).

Existuje mnoho dôkazov o tom, ako charakteristiky ranej vzťahovej väzby ovplyvňujú isté znaky osobnosti v neskoršom veku. Projekt matka – dieťa (Mother - Child Project) Minnesotskej univerzity zistil, že predškolační s bezpečnou vzťahovou väzbou v ranom detstve "majú vyššiu sebaúctu, sú emočne zdravší, činorodejší, ochotnejší a prejavujú pozitívne afekty, a toto hodnotenie pretrváva až do veku desiatich rokov" (Elicker, Englund, & Sroufe, 1992, Wienfield et al., 1999 in Fonagy & Target, 2005, s. 245). Bezpečne pripútané deti sú spoločenskejšie, v škole obľúbenejšie, schopnejšie požiadať o pomoc v prípade potreby, ako u dospelých je menšia pravdepodobnosť, že budú mať vzťahové problémy alebo psychiatrickú diagnózu. Prepojenia medzi detstvom a pocitom bezpečia v dospelosti sú masívne dokázané. Naopak, neisté pripútanie, potlačanie protestu, neschopnosť regulovať emócie, abnormný žiaľ a deficit v schopnosti reflexie sú všetko faktormi psychologickej nevyrovnanosti (Holmes, 2001). Deti s bezpečnou vzťahovou väzbou sú viacej kompetentné, emočne lepšie prosperujú, sú sebaistejšie a sú spoločensky viacej zdatné než deti s neistou vzťahovou väzbou (Nickerson & Nagle, 2005). Osoby s bezpečnou vzťahovou väzbou majú kladný vzťah k obom rodičom, majú o sebe málo pochybností a veria v dobré úmysly druhých. Konštruktívne zvládajú stres i negatívne emócie a sú schopní požiadať o pomoc. V práci nachádzajú uspokojenie (Břicháček in Dunovský, 1999).

Vplyv vzťahovej väzby na osobnostné charakteristiky a sebareguláciu a ich ďalšie súvislosti s výskytom psychopatológie potvrdili mnohé výskumy (napr. Greenberg, 1999; Allen et al., 1998, Dozier, 1999 in Fonagy & Target, 2005). Bezpečná vzťahová väzba môže slúžiť ako ochrana pred psychopatológiou v dospelosti, pretože má súvislosť s menšou úzkosťou, hostilitou, väčšou odolnosťou ega alebo vyššou schopnosťou ovládať emócie vďaka schopnosti vzťahovať sa k druhým. Naopak neistá väzba pôsobí ako rizikový faktor. Osoby s neistým typom väzby viac trpia depresiami, úzkosťami, psychosomatickými ochoreniami, sú hostilní alebo disponujú menšou odolnosťou ega

(Fonagy & Target, 2005). Patrick, Hobson, Castle a Howard (1994) našli spojitost attachmentu ešte s inými poruchami: pacienti s hraničnou poruchou osobnosti mali častejšie neisto ambivalentnú vzťahovú väzbu, pacienti s dysthymiou vyhýbavú vzťahovú väzbu. Senchak a Leonard (1992) zistili, že muži s vyhýbavou vzťahovou väzbou častejšie prepadajú alkoholovej závislosti ako muži s bezpečnou a ambivalentnou vzťahovou väzbou. Deficity v rodičovskej starostlivosti, kontrole a disciplíne ako nedbalosť, nekonzistentnosť, nízky záujem sú významným etiologickým faktorom antisociálnych rysov v dospelosti (Robins, 1966, McCord, 1978 in Reti et al., 2002).

Zdá sa, že existuje vzťah medzi vzorcami raného pripútania a spôsobom, akým sa dieťa vysporiadava s novými skúsenosťami počas niekoľkých nasledujúcich rokov. Matas, Arend a Sroufe (1978, in Atkinson et al., 1995) zistili, že deti, v 12 mesiacoch veku označené za bezpečne pripútané, pristupovali k problémom s nadšením a vytrvalosťou. Keď sa dostali do ťažkostí, málokedy plakali alebo sa zlostili a skôr hľadali pomoc u prítomných dospelých ľudí. Tie deti, ktoré boli predtým označené za neisto pripútané, sa správali úplne odlišným spôsobom. Mali nízku frustračnú toleranciu, ľahko sa nahnevali, málokedy požiadali o pomoc, mali sklon ignorovať alebo odmietat' pokyny dospelých a pokusy o riešenie úloh rýchlo vzdávali. Waters, Wippman a Sroufe (1979, in Atkinson et al., 1995) sa zamerali na sociálne správanie detí v materskej škole (vo veku 3,5 rokov), ktorých typ pripútania určili v 15 mesiacoch veku. Deti, ktoré boli predtým označené za iste pripútané, mali sklon stať sa sociálnymi vodcami. Aktívne sa púšťali do rôznych aktivít, podieľali sa na ich vykonávaní a ostatné deti ich vyhľadávali. Podľa učiteľov boli samostatné a radi sa učili. Neisto pripútané deti mali tendenciu strániť sa druhých a na činnostiach je podieľali len váhavo. Podľa učiteľov boli menej zvedavé a snaživé. Tieto rozdiely neboli ovplyvnené inteligenciou detí. Autori týchto štúdií tvrdia, že deti, ktoré sú iste pripútané v čase, keď vstupujú do druhého roku života, sú lepšie vybavené na zvládnutie nových zážitkov a vzťahov.

Bezpečná vzťahová väzba súvisí s aktívnymi, menej vyhýbavými copingovými stratégiami, s väčšou flexibilitou ega, nižšou bezmocnosťou a úzkosťivosťou pri riešení problémových situácií, s otvoreným a pozitívnym vyjadrením emócií, s otvorenou komunikáciou s rodičmi o negatívnych emóciách alebo ťažkostiach. Jedinec je kompetentnejší a autonómnejší pri riešení problémov (Štefánková, n.d.b). Naopak, pre osoby s neistou vzťahovou väzbou je charakteristické, že sa riešeniu problémov vyhýbajú, majú nižšiu dôveru v zotrvanie v dobrých vzťahoch s rodičmi a vyššiu mieru

dysfunkčného hnevu. Častejšie skôr ustupujú zo situácie a používajú nátlakové taktiky, ktoré znižujú autonómiu (Becker-Stoll & Fremmer-Bombik, 1997 in Štefánková, n.d.b). Podoba vzťahovej väzby sa podieľa aj na takých osobnostných charakteristikách ako je resiliencia a odolnosť (Kobasa & Maddi, 1977 in Zakin et al., 2003). Stacy (2006) zistil, že osoby s vyššou mierou osobnej odolnosti vykazovali vyššiu istotu vo vzťahoch a mali aj viacej blízkych vzťahov než osoby s nízkou osobnou odolnosťou. Niektoré výskumy však naznačujú, že i napríklad deti z detských domovov a nechceného tehotenstva môžu byť kompetentné a odolné voči záťaži (napr. Langmeier & Matějček, 1974, 1986).

Suess, Grossmann a Sroufe (1992 in Štefánková, 2005) zistili, že deti s bezpečnou vzťahovou väzbou v porovnaní s deťmi s neistou vzťahovou väzbou vnímali sociálne situácie realistickejšie a interpretovali ich prosociálnejšie. Deti s neistou vzťahovou väzbou v nejasných a ambivalentných situáciách pripisovali iným ľuďom hostilné úmysly. Ak je dieťa k primárnej osobe bezpečne pripútané, tak je pravdepodobnejšie, že si vytvorí pozitívny sebaobraz, efektívnu emocionálnu reguláciu a uspokojivé medziľudské vzťahy (Zimmermann et al., 2000). Adolescenti s bezpečnou vzťahovou väzbou sú vnímaní ako prosociálnejší, menej agresívni, menej plachí, utiahnutí a prenasledovaní vrstovníkmi. Adolescenti s neistou vzťahovou väzbou sú menej sociálne akceptovaní ako bezpečne pripútaní jedinci. Dievčatá s neistou dištancovanou väzbou boli častejšie zanedbávané (Dykas et al., 2008).

Dospievajúci jedinci s neistou vzťahovou väzbou majú ťažkosti a častejšie konflikty (Allen & Land, 1999). Typy s ambivalentným neistým pripútaním sú neschopné vytvoriť si jasný a pevný vnútorný model, ktorý riadi ich správanie, podmienený vzťahovým putom. Často si vyberajú vyhýbavého partnera, na ktorom sú závislí. Je pre nich typické miešanie prejavov hnevu a agresie spolu s prejavmi túžby po blízkosti, neschopnosti adekvátnej kontroly emócií a impulzov (Colin, 1996 in Kulísek, 2000).

Jedinec s vyhýbavou vzťahovou väzbou nevyjadruje emócie a nevyhľadáva pomoc. Ako vychovávateľ je necitlivý a odmietavý. Posudzuje sám seba ako menej zdatného a chýba mu sebaistota. Lekára navštevuje málo (Břicháček in Dunovský, 1999). V adolescencii a dospelom veku sa u neho objavujú problémy predovšetkým v oblasti sociálnych a milostných vzťahov. Intímny vzťahom sa buď zámerne vyhýba alebo ich nadväzuje hekticky a povrchno. Vedome túži po kontakte, táto túžba je však inhibovaná strachom zo závislosti alebo popiera akúkoľvek potrebu sociálnych väzieb (Bartholomew, 1990 in Kulísek, 2000). Tento typ vzťahovej väzby sa najčastejšie spája s nasledujúcimi

patologickými okruhmi: narcistická osobnosť, pasívne - agresívna osobnosť či schizoidná osobnosť (Colin, 1996 in Kulíšek, 2000).

Dezorganizovaný typ vzťahovej väzby možno považovať za prediktívny faktor pre výskyt duševných porúch. Spája sa najčastejšie s hostilne – agresívnym správaním a poruchami správania (Zeanah et al. in Kulíšek, 2000).

Rada štúdií sa tiež venovala vplyvu vzťahovej väzby na partnerské vzťahy. Ukázalo sa, že osoby s bezpečným pripútaním vytvárajú pevnejšie a dlhodobejšie vzťahy milenecké i partnerské. V láske partnerovi dôverujú, nachádzajú tu pocit šťastia a priateľstva. Pre neisté väzby sú príznačné prelietavé vzťahy, spojené často s veľkým emočným vzplanutím v úvodných fázach, neistotou alebo chladnosťou. U dvojíc s bezpečným pripútaním je oveľa väčšia pravdepodobnosť partnerského uspokojenia, negatívne emócie nepotlačujú, ale dokážu ich zvládať a riešiť konfliktné situácie (Břicháček in Dunovský, 1999).

Že sú kvalita vzťahov a vzájomnej interakcie dôležité nielen pre správanie, ale aj pre zdravie jedinca, dokladajú početné výskumné práce. Napr. Kobak (1999) zistil, že deti s vyháňavými prejavmi nejistej vzťahovej väzby vykazujú známky značného fyziologického rozrušenia.

Existuje mnoho dôkazov o tom, ako charakteristiky ranej vzťahovej väzby ovplyvňujú isté znaky osobnosti v neskoršom veku. Tiež Matoušek a Kroftová (1998) považujú kvalitu väzby medzi dieťaťom a matkou, dieťaťom a otcom a ďalšími členmi rodiny ako kľúčový činiteľ osobnostného vývinu. Pre lepšiu prehľadnosť predkladáme najdôležitejšie poznatky v nasledujúcej tabuľke.

Tab. 2: Vybrané poznatky z výskumu vzťahovej väzby a jej súvislosť s neskorším vývinom dieťaťa

BEZPEČNÁ VZŤAHOVÁ VÄZBA
<ul style="list-style-type: none">
- kladný vzťah k obom rodičom,
- málo pochybností o sebe,
- viera v dobré úmysly druhých ľudí,
- dôvera v lásku k partnerovi, väčšia pravdepodobnosť partnerského uspokojenia,
- negatívne emócie nepotlačujú, ale dokážu ich zvládať a riešiť konfliktné situácie,
- pevnejšie a dlhodobejšie vzťahy milenecké i partnerské,
- zodpovedný vychovávateľ,
- konštruktívne zvládanie stresu i negatívnych emócií,
- schopnosť požiadať o pomoc,
- v práci nachádza uspokojenie (Břicháček in Dunovský, 1999),
- vyššia miera osobnej odolnosti (hardiness) (Stacy, 2006) a resiliencie (Kobasa & Maddi, 1977 in Zakin et al., 2003),
- aktívne, menej vyháňavé copingové stratégie,

- väčšia flexibilita ega,
- nižšia bezmocnosť a úzkosť pri riešení problémových situácií,
- otvorené, pozitívne vyjadrovanie emócií,
- otvorená komunikácia o negatívnych emóciách alebo ťažkostiach,
- kompetentnejší a autonómnejší pri riešení problémov (Štefánková, n.d.b),
- spoločenskejší, v škole obľúbenejší, schopnejší požiadať o pomoc v prípade potreby než dieťa s neistou vzťahovou väzbou,
- ako u dospelých je menšia pravdepodobnosť, že budú mať vzťahové problémy alebo psychiatrickú diagnózu (Holmes, 2001),
- kompetentnejší, emočne lepšie prospieva, sebaistejší a spoločensky viac zdatný než dieťa s neistou vzťahovou väzbou (Nickerson & Nagle, 2005),
- „vyššia sebaúcta, emočne zdravší, činorodejší, ochotnejší a prejavuje pozitívne afekty" (Elicker, Englund, & Sroufe, 1992, Wienfield et al., 1999 in Fonagy & Target, 2005, s. 245),
- ochrana pred psychopatológiou v dospelosti: menšia úzkosť, hostilita, väčšia odolnosť ega, väčšia schopnosť ovládať emócie vďaka schopnosti vzťahovať sa k druhým (Fonagy & Target, 2005),
- realickejšie vnímanie sociálnych situácií a ich prosociálnejšia interpretácia oproti deťom s neistou vzťahovou väzbou (Suess, Grossmann, & Sroufe 1992 in Štefánková, 2005),

NEISTÁ VZŤAHOVÁ VÄZBA

- vyhýbanie sa riešeniu problémov,
- nižšia dôvera a blízkosť vo vzťahoch s rodičmi a priateľmi,
- vyššia miera dysfunkčného hnevu,
- skôr ustupuje zo situácie,
- používa nátlakové techniky znižujúce autonómiu (Becker-Stoll & Fremmer-Bombik, 1997 in Štefánková, 2006),
- prelietavé vzťahy, spojené často s veľkým emočným vzplanutím v úvodných fázach, neistotou alebo chladnosťou (Břicháček in Dunovský, 1999),
- potláčanie protestu,
- neschopnosť regulovať emócie, abnormný žal a deficit v schopnosti reflexie ,
- psychologická nevyrovnanosť (Holmes, 2001),
- rizikový faktor psychopatológie: viac trpí depresiami, úzkosťami, psychosomatickými ochoreniami, je hostilný alebo disponuje menšou odolnosťou ega (Fonagy & Target, 2005),
- v nejasných a ambivalentných situáciách pripisuje iným ľuďom hostilné úmysly (Suess, Grossmann, & Sroufe 1992 in Štefánková, 2005),

NEISTÁ - VYHÝBAVÁ VZŤAHOVÁ VÄZBA

- matka vnímaná ako chladná a odmietajúca,
- neistá identita samého seba, chýba sebaistota,
- necitlivý a odmietavý ako vychovávateľ,
- lekára navštevuje málo,
- nevyjadruje emócie a nevyhľadáva pomoc,
- v práci je nespokojný so spolupracovníkmi (Břicháček in Dunovský, 1999),
- sklón k poruchám príjmu potravy a k somatoformným poruchám v detstve a dospelosti (Dallos, 2004; Bialas & Craig, 2006),
- v dospelosti problémy v oblasti sociálnych a milostných vzťahov,
- intímny vzťahom sa buď vyhýba alebo ich nadväzuje hekticky a povrčne,
- strach z blízkosti,
- vedomá túžba po kontakte inhibovaná strachom zo závislosti príp. popieranie potreby sociálnych väzieb (Bartholomew, 1990 in Kulísek, 2000),
- spojitosť s patológiou – narcistická osobnosť, pasívne-agresívna osobnosť, schizoidná osobnosť (Colin, 1996 in Kulísek, 2000),

NEISTÁ - AMBIVALENTNÁ VZŤAHOVÁ VÄZBA
<ul style="list-style-type: none"> - neschopnosť vytvoriť si jasný a pevný vnútorný model riadiaci správanie, - preferovanie vyhýbavého partnera, na ktorom je závislý, - prejavy hnevu a agresie sa miesia spolu s prejavmi túžby po blízkosti, - neschopnosť adekvátnej kontroly emócií a impulzov (Colin, 1996 in Kulísek, 2000),
DEZORGANIZOVANÁ VZŤAHOVÁ VÄZBA
<ul style="list-style-type: none"> - prediktívny faktor pre výskyt duševných porúch – hostilne- agresívne správanie a poruchy správania (Zeanah et al. in Kulísek, 2000).

2 TEMPERAMENT

Každý človek je vybavený vrodennými predpokladmi reagovať určitým, individuálne typickým spôsobom, ktorý je stabilný a teda predvídateľný. Ide predovšetkým o celkovú úroveň aktivity a reaktivity, ktorá je súčasťou temperamentu. Temperament podľa Vágnerovej (2010, s. 64) predstavuje "psychobiologický základ osobnosti, ktorý sa prejavuje individuálne typickou, relatívne stabilnou úrovňou aktivity a charakteristickými spôsobmi reagovania vyplývajúcimi z bazálneho hodnotenia situácie. Ovplyvňuje interakciu jedinca s prostredím a prispieva k vymedzeniu základného významu rôznych podnetov a postoja k týmto podnetom. Prejavuje sa hlavne na úrovni formálnych charakteristík psychických i behaviorálnych prejavov. Konzistentnosť spôsobu reagovania v rôznych situáciách a jeho stabilitu možno považovať za dôkaz endogénneho základu temperamentu".

2.1 VYMEDZENIE POJMU TEMPERAMENT

Vymedzením pojmu temperament sa zaoberá celá rada definícií a je veľmi ťažké nájsť jednotiacu definíciu, ktorá by tento termín celkom obsiahla.

Nakonečný (1998) uvádza, že temperament tvorí jednu z dimenzií osobnosti, resp. jednu z kategórií vlastností osobnosti, ktorá je spojená buď s emóciami (Eysenck; Allport), alebo s emočnou a snahovou vzrušivosťou (Klages), alebo sa vzrušivosťou vôbec. Goldsmith a spolupracovníci (1987 in Cloninger et al., 1993) definujú temperament ako tie komponenty osobnosti, ktoré sú dedičné, plne sa manifestujú v detstve a sú stabilné v

priebehu života. Kohoutek (2000) pojem temperament vymedzuje ako vrodenu, potencionálnu a dynamickú stránku ľudskej povahy, hlbinné jadro osobnosti. „Je to vlastne globálna, všeobecná dispozícia správať sa určitým spôsobom. Je to celková somatopsychická dispozícia“ (Kohoutek, 2000, s. 79). Hamer (2003) definuje temperament ako súbor psychologických charakteristík osobnosti, ktoré sú vrodené, majú dedičný základ a týkajú sa formálnej stránky správania a prežívania. Cloninger (1994 in Blatný, 2010, s. 23) pod pojmom temperament chápe "tie zložky osobnosti, ktoré sú dedičné, vzťahujú sa k emocionalite, sú vývinovo stabilné a neovplyvniteľné socio-kultúrnym učením“. Podľa Bussa (1991 in Blatný, 2010, s. 23) predstavujú temperamentové dimenzie "tie osobnostné rysy, ktoré spĺňajú tieto tri podmienky: objavujú sa počas prvého roka života, zostávajú hlavnými rysmi osobnosti aj v dospelosti a sú do značnej miery dedičné“. Podľa Van Heeka (1991 in Blatný, 2010, s. 23) sú tri hlavné definujúce znaky temperamentu: "spôsob, akým prebiehajú duševné deje a behaviorálne prejavy, dedičnosť a biologická determinovanosť“. Ako je vidieť, v rámci temperamentu existujú rôzne definície a rôzne poňatia. McCall (in Goldsmith et al., 1987, s. 524) sa pokúsil o syntézu najznámejších teórií a vyslovil túto definíciu: "Temperament sa skladá z relatívne konzistentných základných dispozícií, ktoré tvoria základ a regulujú aktivitu, reaktivitu, emocionalitu a sociabilitu. Väčšina zložiek temperamentu je prítomná už v ranom veku a tieto zložky sú pravdepodobne silne ovplyvnené biologickými faktormi. V priebehu vývinu začínú byť prejavy temperamentu značne ovplyvnené skúsenosťami a kontextom“.

Blatný (2010, s. 23) uvádza, že v súčasnej psychológii označujeme pojmom temperament "tie psychologické charakteristiky osobnosti, ktoré sú vrodené (dedičné), môžeme u nich identifikovať biologický základ a týkajú sa formálnej (štylistickej, priebehovej, dynamickej), nie obsahovej stránky správania a prežívania“.

Blatný (2010) tiež uvádza, že v zásade rozlišujeme dve odlišné teoretické stanoviská. Podľa prvého z nich by pojmom temperament mali byť označované len emocionálne charakteristiky osobnosti. Tento teoretický prístup historicky nadväzuje na názor G. Allporta (1937 in Blatný, 2010), ktorý temperament definoval ako individuálne rozdiely v emocionálnej oblasti osobnosti. Rovnako rozšírený je aj druhý pohľad, podľa ktorého sa pojem temperament vzťahuje na formálne alebo štylistické aspekty správania ako celku. Preto napríklad Buss a Plomin (Buss, 1991 in Blatný, 2010), ktorí v rámci štruktúry temperamentu rozlišujú dimenzie aktivity, emocionality a sociability, považujú za hlavnú temperamentovú dimenziu aktivitu, lebo tá ako jediná spĺňa podmienku čisto štylistického rysu osobnosti.

Druhým rozdielom v obsahovom vymedzení pojmu temperament je zvolená úroveň definovania. Napríklad Smékal (2002 in Blatný, 2010) poukazuje na to, že pojmom temperament dá označiť jednak zdroj individuálnych rozdielov v prežívaní a správaní, tak súhrn prejavov týchto individuálnych rozdielov - definícia temperamentu tak môže byť vysvetľujúca alebo opisná. Prvý prístup reprezentuje napríklad poňatie Kagana (1989 in Blatný, 2010), podľa ktorého temperament predstavuje vrodené vzorce správania a biologických funkcií organizmu, príkladom deskriptívneho prístupu je definícia Chessovej a Thomasa (1991 in Blatný, 2010), ktorí pod pojmom temperament rozumejú štýl správania.

Často sa temperament používa aj ako synonymum pre rysy osobnosti (napr. Eysenck, 1968 in McCrae et al., 2000). Temperament je však častejšie chápaný ako štruktúrna predispozícia, ktorá sa viaže k základným psychickým procesom. O osobnostných rysoch sa hovorí častejšie v kontexte myslenia a správania. Ďalším podstatným rozdielom je to, že temperament možno sledovať aj na nehumánnej úrovni, ale osobnostné rysy sú prítomné iba u ľudí (McCrae et al., 2000).

2.2 VÝVINOVO PODMIENENÉ PREMENY PREJAVOV TEMPERAMENTU

Typické prejavy temperamentu sú pozorovateľné **už v prvých mesiacoch života**. Ide predovšetkým o reakcie, ktoré majú nejaký vzťah k adaptácii na dané prostredie a prístup k okolitému svetu, ale tieto prejavy sa v priebehu života menia. Vývin temperamentu je výsledkom individuálne špecifickej interakcie genetických dispozícií a vonkajších, najmä sociálnych vplyvov (Vágnerová, 2010).

Aj keď je temperament **komplexom vrodených dispozícií**, ktoré nemožno zásadným spôsobom meniť, rozhodne nemožno povedať, že by jeho prejavy boli v rôznych obdobiach života úplne rovnaké. Temperamentové vlastnosti sa vyvíjajú v priebehu času, v súvislosti s tým, ako dozrievajú príslušné štruktúry a funkcie CNS. Deje sa tak predovšetkým v čase dospievania, kedy môžu byť niektoré doteraz latentné gény aktivované, čo sa prejaví viditeľnou zmenou v spôsobe prežívania a reagovania. Ich prejavy sa s vekom stávajú diferencovanejšími, komplexnejšími a organizovanejšími. Bez ohľadu na vývinovo podmienené zmeny je temperament ako celok dostatočne stabilný, aj

keď stabilita jednotlivých temperamentových funkcií sa do určitej miery líši (Vágnerová, 2010).

Blatný (2010) uvádza, že temperamentové vlastnosti sú len **veľmi málo ovplyvniteľné** nielen výchovou, ale do značnej miery nepodliehajú ani voľnej kontrole – ich prejavy sú spontánne. Napríklad Cloninger, ktorý ako základné zložky osobnosti rozlišuje temperament a charakter, vymedzuje charakter oproti temperamentu ako vedomú reflexiu seba a s ňou spojené intencionálne (voľné) správanie (Cloninger, Svrakic, & Przybeck, 1993).

2.3 TEÓRIE TEMPERAMENTU

Temperamentový základ osobnosti je stabilný a relatívne málo ovplyvniteľný vonkajšími vplyvmi, t.j. učením. Z tohto dôvodu sa stal obľúbeným kritériom na vymedzenie rôznych osobnostných typov už v dávnej histórii. Starovekí Gréci Hippokrates a Galenos rozlišovali štyri temperamentové kategórie, ktoré spájali s prevahou určitej telesnej tekutiny, reprezentujúce jeden zo štyroch elementov, z ktorých bol stvorený svet (žlč zodpovedá ohni, krv vzduchu, hlien vode a čierna žlč zemi). Ich názvy choleric, sangvinik, flegmatik a melancholik a psychologický obsah boli používané aj neskôr, v stredoveku a v novoveku (Vágnerová, 2010). Stern (1921 in Nakonečný, 1998) podáva tieto charakteristiky uvedených typov: sangvinik je živý, choleric prudký, oba tieto typy sú impulzívni; melancholik je pasívny, flegmatik chladný, obaja sa vyznačujú ľahostajnosťou. Choleric a melancholik majú silné city, sangvinik a flegmatik slabé; choleric a sangvinik reagujú rýchlo, melancholik a flegmatik pomaly. K týmto základným dimenziám (faktorom) temperamentu pripája Guilford (in Nakonečný, 1998) ešte nasledujúce: maskulinitu-feminitu, osobné tempo, perseveráciu, osciláciu (kolísanie) a sugestibilitu.

Predstava prepojenosti telesnej konštitúcie a temperamentu ovplyvnila aj neskoršie pokusy o vytvorenie takto založenej typológie (Kretschmer 1921, Sheldon, 1954 in Vágnerová, 2010).

Novodobých teórií temperamentu existuje celá rada. Podľa Vágnerovej (2010) tiež vychádzajú z interdisciplinárneho prístupu a berú do úvahy prepojenie biologických a psychických charakteristík, ale robia tak na vyššej úrovni poznania. Pre systematické triedenie teórií temperamentu možno použiť rôzne kritériá. Prehľadnú klasifikáciu kritérií pre rozdelenie teórií temperamentu uvádza Blatný (2010):

1. Obsahové vymedzenie pojmu: rozdelenie autorov teórií podľa toho, ako definujú temperament. Jedna skupina autorov vymedzuje temperament len ako emocionálne charakteristiky osobnosti. Patria sem napríklad Goldsmith a Campos, Kagan, Cloninger. Druhá skupina autorov do neho zahŕňa všetky osobnostné charakteristiky, ktoré sa týkajú formálnej (nie obsahovej) stránky prežívania a správania. Do druhej skupiny zaraďujeme teórie autorov Bussa a Plomina, Eysencka, Merlina, Strelaua, Thomasa a Chessovú.

2. Štruktúra temperamentu: triedenie teórie jednodimenzionálne (Kagan a Zukerman) a teórie viacdimeznionálne (Buss a Plomin, Eysenck, Goldsmith, Campos, Cloninger, Merlin, Strelau, Thomas a Chessová).⁵

3. Metodologický prístup: delenie podľa toho, do akej miery sa jednotliví autori pokúšajú o kauzálne vysvetlenie temperamentových vlastností biologickými faktormi (zameriavajú sa na hľadanie biologických mechanizmov ležiacich v podklade temperamentu), alebo či zostávajú pri deskripcii temperamentu na psychologickú úroveň (opierajú sa predovšetkým o empirické dáta). Do prvej kategórie radíme napríklad Bussa a Plomina, Cloningera, Graya, Eysencka, Kagana, Strelaua, Zukermana, do druhej Thomasa a Chessovú, Goldsmitha a Camosa.

4. Sledovaná populácia: rozdelenie podľa toho, či vychádzajú z výskumu detskej alebo dospeljej populácie. Skúmaním temperamentu u detí sa zaoberali Buss a Plomin, Goldsmith a Campos, Thomas a Chessová, Kagan. Vychádzali z predpokladu, že temperament ako regulačný činiteľ sa uplatňuje v detstve, zatiaľ čo v dospelosti túto úlohu preberá osobnosť. Teórie temperamentu u dospelých boli navrhované predstaviteľmi pavlovskej školy a biologicky orientovanými teoretikmi osobnosti (Eysenck, Gray, Merlin, Nėbylicyn, Strelau, Zukerman a Cloninger).

Vágnerová (2010) uvádza, že novšie členenia temperamentových vlastností berú do úvahy prepojenie biologických a psychických charakteristík. Tieto teórie vychádzajú z hodnotenia všeobecnejších neurofyziologických funkcií, napríklad miery aktivácie alebo inhibície (H. Eysenck), z rozdielnej potreby stimulácie (M. Zukerman) alebo zo vzťahu k

---

⁵ Otázkou je, či teórie Kagana a Zuckermana možno skutočne označiť za jednodimenzionálne – ako Kagan, tak Zuckerman pripúšťajú existenciu ďalších rysov osobnosti, splňujúcich podmienky temperamentových vlastností, vo svojom výskume sa však zamerali len na určitú temperamentovú dimenziu (Blatný, 2010).

potenciálnej odmene a trestu (J. Gray). Neurofyziologické zakotvenie má aj poňatie temperamentu v rámci biosociálnej teórie osobnosti amerického psychiatra C. R. Cloningera (Cloninger, 1987, Cloninger et al., 1993, Cloninger, 2000, Preiss, 2000, Preiss et al., 2000, Preiss & Klose, 2001 in Vágnerová, 2010). Cloninger spájal psychické prejavy (tendenciu k určitej aktivite či k určitému spôsobu reagovania) s ich konkrétnym neurofyziologickým korelátom (predovšetkým s rozdielmi v metabolizme určitých neurotransmitterov). Cloninger najskôr stanovil tri základné temperamentové dimenzie, ktoré sa vzťahujú k spôsobu reagovania a preferencii podnetov určitého druhu, neskôr k nim pridal ešte štvrtý faktor, charakterizujúci mieru stability správania, resp. jeho smerovanie. Každá z uvedených dimenzií má všetky znaky, ktoré definujú temperament: má biologický základ, je relatívne trvalou charakteristikou, ktorej prejav je pozorovateľný už od raného detstva a prejavuje sa za všetkých okolností. Ide o vlastnosti, ktoré majú v populácii normálne rozloženie a ich prostredníctvom možno zhodnotiť temperamentové rozdiely rôznych ľudí. Cloninger predpokladal, že dedičná podmienenosť ním definovaných temperamentových dispozícií je dosť vysoká (pohybuje sa v rozmedzí 50 - 65%), ale pripúšťa, že aj ony sú do určitej miery ovplyvniteľné vonkajšími vplyvmi, predovšetkým prekonceptným a nevedomým učením (Vágnerová, 2010). O Cloningerovej biosociálnej teórii osobnosti budeme pojednávať bližšie v samostatnej kapitole (viď kapitolu 5).

Podľa Vágnerovej (2010) sa rôzne teórie temperamentu líšia z hľadiska vymedzenia základných dispozícií, t.j. podľa toho, čo považujú za bazálne rozlišovacie kritérium, či pôjde o formálne charakteristiky správania alebo i o jeho emocionálny aspekt⁶:

1. Formálne charakteristiky ľudského správania (ako je všeobecná úroveň aktivity i reaktivity, ale aj vytrvalosť) sú základom teórie temperamentu Strelaua (Strelau, 2001, Strelau & Zawadski, 1993, 2008 in Vágnerová, 2010). Strelau svoje poňatie označil ako regulačnú teóriu temperamentu, pretože tieto základné dispozície modifikujú všetky prejavy správania. Jeho teória vychádza z Pavlovového neurofyziologického výkladu psychických procesov a je do určitej miery zjednodušujúce. Dimenzie, ktoré zahŕňajú formálne charakteristiky

---

⁶ Ako upozorňuje Vágnerová (2010) toto rozlíšenie je oprávnené i z neurofyziologického hľadiska, pretože každý z uvedených prejavov zaisťuje iný systém CNS: formálne znaky správania závisia predovšetkým na kortikálne-retikulárnych okruhoch, emočná reaktivita na limbickom systéme a autonómnom nervstve.

správania, resp. mieru jeho regulácie, sa objavujú aj v rámci iných teórií a môžu byť vymedzené napríklad ako inhibícia - desinhibícia, resp. sebaovládanie - odbrzdenosť (Pervin, 2003, Elliot & Trash, 2008 in Vágnerová, 2010).

2. **Teória temperamentu Elliota a Trasha** (2002, 2008 in Vágnerová, 2010), ktorú autori označili ako "**approach - avoidance teória**", vychádza z odlišného poňatia temperamentových faktorov: z tendencie k priblíženiu a tendencie k odďažitosti, resp. k úniku. Ide o dispozície, ktoré ovplyvňujú charakter bezprostrednej perцепčnej a afektívnej reakcie a z nich vyplývajúceho správania. Elliot a Trash definujú tendenciu k priblíženiu ako všeobecnú neurobiologickú vnímavosť k pozitívnym podnetom, resp. k odmene, ktorá pôsobí aktivačne. Pozitívne hodnotené podnety stimulujú správanie zamerané na ich priblíženie, skúmanie či iné využitie. Temperamentovo podmienený sklon k vyhýbavému reagovaniu charakterizujú ako všeobecnú neurobiologicky podmienenú vnímavosť k negatívnym podnetom, resp. sklon vidieť ich tak, ktorá pôsobí skôr inhibične a tlmivo. Uvedené temperamentové faktory majú rozdielny neurofyziologický základ, a sú preto na sebe relatívne nezávislé. Tendencia k sklonu či k odklonu vyplýva zo základného hodnotenia situácie, ktorá je na počiatku života hlavne emočná. Nejde tu len o schopnosť diferencovať, ale aj o rýchlosť reagovania. Uvedené temperamentové podmienené tendencie majú adaptačný význam a umožňujú rozlišovať rôzne podnety a v závislosti na tom na ne adekvátne reagovať. Ovpľyňujú aj citlivosť k novým a doteraz neznámym podnetom.

Optikou základných temperamentových dispozícií sa dá nazerať aj na ďalšie psychické vlastnosti a funkcie, ktoré sa na ich základe rozvíjajú. Z temperamentom podmieneného sklonu k určitému spôsobu prežívania a reagovania sa v rámci osobnostného vývinu postupne vytvoria základné osobnostné vlastnosti, ako je extroverzia a neuroticizmus. Správanie dospelého človeka už neovplyvňujú len temperamentové rysy, tie v tejto dobe obvykle pôsobia iba sprostredkovane, ale skôr osobnostné vlastnosti, ktoré ich môžu určitým spôsobom korigovať. Vplyv bazálnych temperamentových dispozícií sa najvýraznejšie prejavuje v rannom detstve, neskôr býva regulovaný naučenými spôsobmi správania (Vágnerová, 2010).

TEMPERAMENTOVÝCH VLASTNOSTÍ

Dielčie temperamentové vlastnosti možno chápať ako faktory, ktoré sú relatívne nezávislé. Prejavujú sa v celkovej aktivačnej úrovni i v reakciách na rôzne podnety, v emočnom prežívaní, v zameranosti a udržaní pozornosti, na úrovni regulácii psychických procesov i správania a nakoniec určujú aj mieru vegetatívnej stability. Temperament je komplexnou funkciou, ktorá ovplyvňuje ako fyziologické reakcie organizmu, tak rôzne psychické prejavy; spája telesnú a psychickú zložku osobnosti. Rozlíšenie jednotlivých temperamentových vlastností má skôr teoretický význam, pretože v skutočnosti fungujú integrovaným spôsobom, ako celok. Temperamentové vlastnosti predurčujú pravdepodobný spôsob reagovania na vonkajšie podnety, ale aj vzťah k týmto podnetom a možno ich rozdeliť do štyroch základných kategórií (Vágnerová, 2010):

1. Aktivačná úroveň - významne súvisí s celkovou reaktivitou a celkový prejav je výsledkom interakcie medzi individuálne charakteristickou úrovňou reaktivity a úrovňou regulačných procesov (napr. tendencia k inhibícii, nadmernej kontrole či naopak odbrzdenosti). Do tejto kategórie patria:

- Intenzita reakcií, ktorá je pre daného človeka typická, bez ohľadu na podnety, ktoré ju vyvolali, eventuálne primeranosť reakcií na vyvolávajúce podnety.
- Stabilita a vyrovnanosť aktivity, eventuálne sklon k výkyvom v tejto oblasti.
- Rýchlosť, osobné tempo, ktoré sa prejavuje ako v správaní, tak i v oblasti psychických procesov, ktoré prebiehajú vo vedomí. Dôležitou charakteristikou je impulzivita a bezprostrednosť reakcií, tendencia reagovať na akýkoľvek podnet okamžite a bez zaváhania, alebo naopak opatrne a s dlhšími latenciami.

2. Emočné prežívanie - jeho intenzita, stabilita a vyrovnanosť, ale aj prevládajúce ladenie.

- Intenzita emócií, ktorá je pre daného jedinca typická, bez ohľadu na charakter podnetu, ktoré ich vyvolali.

- Emočná vzrušivosť a reaktivita, citlivosť k vonkajším podnetom, ktorú možno hodnotiť aj na základe sily podnetu potrebného k vyvolaniu bezprostrednej emočnej odozvy.

- Stabilita a vyrovnanosť citových zážitkov či naopak, sklon k emočnej labilite, kolísanie a premenlivosť emočného ladenia.

- Prevažujúce emočné ladenie, bazálny sklon k pozitívnym či negatívnym emočným zážitkom, ktorý možno ďalej diferencovať podľa toho, či ide o úzkosť a strach, alebo o dispozíciu reagovať zlosťou spojenou s agresivitou.

3. Percepčná citlivosť - možno ju chápať ako vnímavosť k rôznym, prevažne vonkajším podnetom. Súvisí s jednoduchosťou upútania pozornosti týmito podnetmi, s vrodenu tendenciou vychádzajúcou z orientačne pátracieho reflexu.

4. Regulácia - spočíva v bazálnej aktivácii či tlmení, v generalizovanom alebo špecificky nasmerovanom správaní, vedúcim k priblíženiu alebo k stiahnutiu, ktoré súvisí so základným hodnotením danej situácie. Ide o regulačné pôsobenie, ktoré nie je ovládané vôľou. Táto funkcia sa prejavuje udržaním pozornosti a moduláciou emočného prežívania i správania, zbavuje jedinca úplnej závislosti na vonkajších podnetoch už v ranom veku.

Nakonečný (1998) uvádza, že rozličné vlastnosti temperamentu sú na sebe navzájom závislé a tvoria štruktúru obvykle označovanú ako typ temperamentu, ktorá predstavuje určitý komplex vlastností vzrušivosti a s ním spojených vlastností činnosti. V tomto zmysle je temperament všeobecne považovaný za súbor formálnych vlastností osobnosti. Ide tu teda o **formálne vlastnosti psychomotoriky**:

1. hĺbku alebo intenzitu prežívania a jeho trvanie,
2. tempo psychomotorických reakcií,
3. sila motorickej reakcie vo výrazových, pracovných a iných pohyboch, vystupujúca v dimenzii sila - slabosť,
4. trvanie psychomotorických reakcií, t.j. ich krátkodobosť - dlhodobosť a ich doznievanie.

Podľa Kohoutka (2000) môžeme **priamo pozorovať** tieto vlastnosti temperamentu: pomalosť, rýchlosť, emočná vzrušivosť (nedostatok emočnej vzrušivosti), prudkosť alebo primeranosť emočného výrazu (ťažkosť, pomalosť alebo neprimeranosť emočného výrazu), základné vitálne ladenie optimistické alebo pesimistické.

2.5 ADAPTAČNÝ VÝZNAM TEMPERAMENTOVÝCH VLASTNOSTÍ

Z prevažujúcich temperamentových dispozícií vyplýva aj preferencia určitého spôsobu života, určitého naplnenia medziľudských vzťahov, ale aj voľba profesie. Ľudia, ktorí majú vysokú potrebu silných zážitkov, budú ochotní oveľa viac riskovať, niekedy až neprijateľným spôsobom. Tendencia k neustálej zmene bude na jednej strane zvyšovať šancu na získanie nových zážitkov a skúseností, ale na druhej strane im nedovolí uspieť tam, kde je potrebná vytrvalosť a trpezlivosť. Vysoká potreba pozitívnych podnetov môže takto disponovaného jedinca stimulovať, ale zároveň ho môže aj obmedzovať. Takí ľudia nemusia byť motivovaní skúsiť niečo nové, nedokážu využiť ponúkanú šancu, ak by bola spojená s neistotou a s rizikom. Temperamentové dispozície môžu ovplyvniť, či bude človek chápať sociálne kontakty ako zdroj stimulácie, alebo skôr ako zdroj opory. Či bude mať tendenciu k asertívnemu správaniu a sebapresadeniu, alebo či u neho bude prevažovať potreba vyhnúť sa nepríjemným zážitkom, a preto sa riskantných cieľov radšej vzdá. Dôležitá je aj miera tolerancie k rôznym prejavom správania sa iných ľudí, ktorá závisí od emocionálnej vyrovnanosti i menšej potreby jednoznačne pozitívnych podnetov (zvyšená dráždivosť a emočná nevyrovnanosť sklon ku kritickosti a neznášanlivosti posilňuje). Prispôsobenie sa štandardným požiadavkám bežného života môžu ovplyvniť rôzne temperamentové rysy a z nich vyplývajúce spôsoby reagovania. Z tohto hľadiska je dôležitá najmä miera impulzivity, preferencia rôznej úrovne stimulácie a citlivosť k potenciálnej odmene či ohrozeniu (Vágnerová, 2010).

2.6 SPOJITOSŤ PÔSOBENIA RODINY A VÝCHOVY V RODINE S TEMPERAMENTOM

Temperament je stabilnejšou zložkou osobnosti. Zodpovedá automatickým nevedomým asociatívnym procesom a determinuje predovšetkým emotivitu. Je skôr vrodený a v klasickom poňatí je menej ovplyvniteľný učením a sociálno-kultúrnymi premennými (Praško et al., 2003). Rozdiely medzi osobami založené na temperamentových dimenziách sú pozorovateľné už v ranej mladosti a sú mierne predvídateľné v správaní adolescenta a dospelého človeka (Cloninger et al., 1993). Vzhľadom k tomu, že temperament je biologicky podmienený, je len veľmi málo ovplyvniteľný výchovou či dokonca vlastnou

vôľovou kontrolou. Z toho je zrejmé, že temperamentové vlastnosti sú charakterizované spontánnosťou prejavov (Blatný & Plháková, 2003).

Thomas a Chessová (1977 in Nakonečný, 1998) poukazujú na stabilitu interakcie jedinca s prostredím (teda i rodinou) ako na príčinu stálosti rysov temperamentu, pričom táto stálosť nie je len výsledkom pôsobenia prostredia na temperament, ale aj naopak, pôsobením temperamentu na prostredie, najmä sociálne (napr. postoje rodičov voči dieťaťu sú do značnej miery ovplyvňované tiež vlastnosťami temperamentu dieťaťa). Temperament je v tomto zmysle výsledkom interakcie genetických vlôh a vplyvov prostredia. Ak je dieťa spočiatku napr. príliš vzrušivé, alebo naopak málo, ak sa prejavuje príliš živo, alebo príliš malátne, môžu to **rodičia do istej miery korigovať** aplikáciou rôznych útlmov, alebo naopak stimulov ("Nebud' unáhlený! ", "Nebud' tak pohodlný! "atď.). Thomas a Chessová (1977 in Vágnerová 2010) tiež zdôraznili, že pre ďalší rozvoj dieťaťa je dôležité, aby matka dieťaťu dokázala porozumieť a pristupovala k nemu vzhľadom na jeho možnosti. Ich štúdia potvrdila, že temperament môže prispieť k rozvoju problematického správania a adaptačných ťažkostí, pretože najmä zvýšene dráždivé deti skôr vyvolávajú negatívne reakcie okolia a naopak.

Tradične sa usudzovalo, že rodičia utvárajú správanie svojho dieťaťa. Výskumy s novorodencami však ukázali, že rozdiely v temperamente sú dedičné, a že vzťahy medzi rodičmi a deťmi sú recipročné. Temperament dieťaťa však nie je nemenný alebo úplne imúnny voči vplyvom prostredia. Vrodený temperament predisponuje dieťa k reakciám určitého typu, ale na formovaní osobnosti sa podieľa tak temperament, ako aj životné skúsenosti. Raný výskyt takýchto reakcií ukazuje, že sú čiastočne determinované genetickými faktormi a sú zdedené po rodičoch, hoci medzi deťmi z rovnakej rodiny môžu byť značné rozdiely (Atkinson et al., 1995). Kliment (2001) dokonca upozorňuje na nebezpečie, že prejavy istého typu temperamentových vlastností môžu byť rodičmi interpretované ako prejav nelásky zo strany dieťaťa. Také dieťa sa zdá byť spokojnejšie v postieľke alebo v kočiariku než v náručí matky, kde je nekľudné, plačlivé až zlostné. Matka môže takého správanie nevedome vysvetľovať ako prejav odmietania rodičov dieťaťom, čo spätne ovplyvňuje prístup rodičov k dieťaťu. Výskumy dokázali, že takéto deti sú skutočne vo zvýšenej miere zo strany svojich vychovávateľov trestané, často trestanie prechádza až do týrania.

Ako upozorňuje Vágnerová (2010) **temperament predurčuje správanie dieťaťa** od počiatku jeho života, a teda **ovplyvní aj to, ako sa k nemu budú správať iní ľudia**, predovšetkým matka. Výsledky rôznych štúdií zameraných na zhodnotenie vzťahu medzi

temperamentovými prejavmi dieťaťa a rodičovským správaním nie sú natoľko jednoznačné, aby z nich bolo možné odvodiť nejaké všeobecnejšie závery, ale nie je pochyb o tom, že nejaký význam majú. Napríklad zvýšená dráždivosť dojčťa môže posilniť napätie a neistotu matky a môže sa stať prekážkou rozvoja bezpečnej vzťahovej väzby, najmä ak by sa matka nedokázala s nepríjemnými prejavmi svojho dieťaťa adekvátne vyrovnáť. Je potrebné vziať do úvahy aj skutočnosť, že niektoré temperamentové prejavy môžu byť v rôznych kultúrach rozdielne hodnotené a teda aj odlišne výchovne posilňované či oslabované. Špecifické temperamentové charakteristiky môžu predstavovať rizikové aj protektívne faktory, najmä v detstve a dospievaní (Matthews, et al., 2003 in Vágnerová, 2010).

Faktory výchovy, najmä kvalita väzby s matkou v ranom detstve, ale aj ďalšie interakcie s prostredím, môžu **formovať, prípadne meniť prejavy temperamentu**. Napríklad Thomas a Chessová (1987 in Praško et al., 2003) sa domnievajú, že prejav temperamentu u dospelaj osoby je možné pozorovať len v neobvyklej situácii, pre ktorú dospelá osoba nedisponuje naučenými vzorcami správania. Pfeifer, Goldsmith, Davidson a Rickman (2002 in Praško et al., 2003) zistili, že zo 77 batoliat vybraných ako extrémne inhibované alebo extrémne neinhibované sa ich iba menšina prejavovala rovnakým spôsobom aj v štyroch a siedmich rokoch. U väčšiny detí bola zrejma tendencia posunu k priemeru. Existujú však dispozície v temperamente, ktoré sú v priebehu individuálneho vývinu takmer nemenné, alebo sa menia len ťažko (Praško et al., 2003).

Bádatelia v snahe vysvetliť rozdiely medzi deťmi v pripútaní venovali najväčšiu pozornosť správaniu primárneho opatrovateľa, zvyčajne matky. Zistili, že **bezpečné pripútanie vytvára "senzitivita" opatrovateľa** voči potrebám dieťaťa. Je to zrejme už v troch mesiacoch života dieťaťa. Matky iste pripútaných detí napríklad reagujú zvyčajne okamžite, keď ju dieťa privoláva, a láskyplne ich berú do náručia. Taktiež ich reakcie zodpovedajú viac potrebám dieťaťa (Clarke-Stewart, 1973 in Atkinson et al., 1995). Naproti tomu matky neisto pripútaných detí reagujú skôr na základe svojich vlastných potrieb alebo nálad než na základe signálov dieťaťa. Ak napríklad dieťa plače, aby na seba upútalo pozornosť, reagujú na ne len vtedy, keď sa chcú s dieťaťom pomazať, ale inokedy neberú plač na vedomie (Stayton, 1973 in Atkinson et al., 1995). Matky neisto pripútaných detí s vyhýbavým správaním v "neznámej situácii" držia svoje deti rovnako ako matky detí s istým pripútaním, ale zdá sa, že z blízkeho telesného kontaktu nemajú takú radosť a občas sa správajú odmietavo. Často odmietajú kontakt, keď je dieťa nešťastné a potrebuje utešiť. Taktiež majú tendenciu k rigidnému a nutkavému správaniu, často sa o dieťa starajú

skôr "podľa knihy", než že by sa riadili potrebami dieťaťa. Niektorí bádatelia predpokladajú, že takéto správanie má za následok konflikt medzi potrebou priblížiť sa matke a potrebou vyhnúť sa kontaktu s ňou (Ainsworth, Blehar, Waters, & Wall, 1978, Belsky, Rovine, & Taylor, 1984, Lyons-Ruth, Connell, Zoll, & Stahl, 1987 in Atkinson et al., 1995). Matky neisto pripútaných detí, ktoré sa v "neznámej situácii" správajú ambivalentne sú vo svojej starostlivosti nesystematické. Niekedy na svoje dieťa reagujú citlivo, inokedy sú neprístupné, a ešte inokedy sú vtieravé, narúšajú činnosť dieťaťa. Podobne ako u matiek s vyhýbavými deťmi problém nespočíva v tom, že sa im venujú príliš málo alebo príliš veľa, ale že charakter a časovanie ich interakcie nie sú sústavné prispôsobované potrebám dieťaťa. Výsledkom je, že takéto deti sú vo svojich pokusoch vyhľadávať kontakt frustrované. To vytvára zmes hľadania kontaktu a zlosti pozorovaných v "neznámej situácii" (Ainsworth, 1989 in Atkinson et al., 1995).

Nie všetci vývinoví psychológovia **súhlasia s tým, že senzitivita opatrovateľa je hlavnou príčinou správania pripútaného dieťaťa.** Upozornili na vrodený temperament dieťaťa (Campos et al., 1983, Kagan, 1984 in Atkinson et al., 1995). Napríklad deti s "pokojným" temperamentom sa môžu stať bezpečnejšie pripútanými než deti s "nepokojným" temperamentom. Okrem toho, reakcia rodiča na dieťa je často funkciou správania dieťaťa. Vzorce pripútania môžu odrážať interakciu medzi detským temperamentom a senzitivitou rodiča.

Teoretici pripútania však poukazujú na **dáta, ktoré podporujú hypotézu senzitivity opatrovateľa.** Bolo napríklad zistené, že plač dieťaťa sa v prvom roku jeho života zmení viac ako senzitivnosť matky k plaču. Okrem toho senzitivnosť počas trojmesačného obdobia predikuje plač dieťaťa počas nasledujúcich troch mesiacov výrazne lepšie ako plač dieťaťa senzitivitu matky k plaču (Bell & Ainsworth, 1972 in Atkinson et al., 1995). Klasifikácia pripútania v "neznámej situácii" nie je primárne založená na úzkosti, ktorú dieťa prežíva, keď matka odíde, ale na tom, ako dieťa reaguje, keď sa matka vráti. Zdá sa, že temperament dieťaťa predikuje reakciu dieťaťa na matkin odchod, ale nie na jej príchod (Frodi & Thompson, 1985, Vaughn, Lefever, Seifer, & Barglow, 1989 in Atkinson et al., 1995). Napríklad dieťa s "pokojným" temperamentom nie je typicky úzkostné, keď matka odíde. Keď sa matka vráti, dieťa ju radostne víta - teda vykazuje jeden zo vzorcov bezpečného pripútania - alebo vykazuje vyhýbavý vzorec neistého pripútania. Deti s "nepokojným" temperamentom sú typicky úzkostné, keď matka odíde. Keď sa vráti, snažia sa ju vyhľadať a držať sa jej - teda vykazujú jeden zo vzorcov bezpečného pripútania - alebo vykazujú ambivalentný vzorec neistého pripútania (Belsky & Rovine,

1987 in Atkinson et al., 1995). Teda celková reakcia dieťaťa na odchod a návrat svojho primárneho opatrovateľa je funkciou tak senzitivitou opatrovateľa k dieťaťu, tak temperamentu dieťaťa.

Bowlby (1988 in Hašto, 2005) relativizuje názory, že vrodený temperament dieťaťa by mohol rozhodujúco usmerňovať vývin typu vzťahovej väzby. Argumentuje viacerými longitudinálnymi sledovaniami. Uvádza, že Ainsworthová pozorovala, že domnelo obťažní novorodenci sa pri primeranej matkinej senzibilite (jemnoci) môžu veľmi pekne vyvinúť k vyrovnaným, opatrovateľsky ľahkým deťom. Na druhej strane sa pohodoví novorodenci pri nedostatku lásky, alebo pri odmietavom správaní zo strany matky môžu vyvinúť smerom k úzkostným, náladovým, požadovačným alebo obťažným deťom. Budovanie vzťahovej väzby sa vyznačuje rovnakými zákonitosťami u chlapcov i dievčat (Keppler, 2003).

V ranom detstve sa abnormity v psychickom vývine dajú podľa Bowlbyho dobre korigovať, ak súvisia s nevhodným okolím a toto sa podarí zmeniť k lepšiemu. Zdá sa ale, že s rokmi dieťa stále viac internalizuje špecifické vzťahové vzorce a potom ich prenáša aj do vzťahu a interakcie s druhými osobami, napr. učiteľkou, terapeutom, partnerom, vlastným dieťaťom (Hašto, 2005). Bräutigam (2003 in Hašto, 2005) upozorňuje na to, že jedinec na základe svojej hereditárnej výchovy vidí svet a prístupuje k nemu jemu špecifickým spôsobom. Svojím individuálnym spôsobom si aj vyberá pre seba dôležité zážitky, vyhľadáva ich, navodzuje ich. Napr. dieťa s priaznivým temperamentom (radosť z kontaktu) si svojou aktivitou ľahšie nájde a doplní pozitívne vzťahové skúsenosti, ak mu do istej miery chýbajú v jeho primárnej rodine (pokiaľ vo svojom okolí má takto využiteľné zdroje).

Pauli-Pott a Bade (2002) poukazujú na fakt, že **vzťahy a prepojenia medzi raným temperamentom a vzťahovou väzbou sú značne komplikované.** Pojmy temperament a vzťahová väzba sú si podobné a prelínajú sa (napríklad správanie dieťaťa v teste neznámej situácie interpretované ako prejav vzťahovej väzby môže byť považovaný aj za temperamentovú charakteristiku).

3 CHARAKTER

3.1 VYMEDZENIE POJMU CHARAKTER

Slovo charakter pochádza z gréckeho slovesa "charassein", ktoré znamená vyrývať a prenesene vyjadruje trvalý a výrazný znak alebo útvar; významovo ekvivalentné je slovo povaha. S pojmom charakter sa stretávame už u gréckeho filozofa Theophrastosa, ktorého dielo *Etické charaktery* je považované za najstaršiu charakterologickú štúdiu. Výraz charakter v psychológii však zaviedol až nemecký filozof J. Bahnsen (Nakonečný, 1998).

Rôznymi autormi je **podstata charakteru interpretovaná rôzne**. Napríklad Allport (1961 in Nakonečný, 1995, s. 253) je presvedčený, že keď hovoríme o charaktere, zahrňujeme vždy morálne požiadavky a upadáme do hodnotenia; charakter je „zhodnotená osobnosť“. Podľa Stagnera (1961 in Nakonečný, 1995) pojem charakter poukazuje na správanie individua, pokiaľ je konformný s miestnymi mravmi alebo etickými štandardmi, vyjadruje správanie, ktoré je v súhlase so sociálnymi očakávaniami. To je ale jednostranne pozitívne poňatie charakteru v zmysle charakterný = morálne vyspelý. Murphy (1947 in Nakonečný, 1995, s. 261) definuje charakter ako „integrovateľný systém rysov alebo behaviorálnych tendencií, ktorý umožňuje reagovať relatívne konzistentným spôsobom s rešpektom k morálnym požiadavkám“. Roback (1931 in Nakonečný, 1995) chápe charakter ako zotrúvajúcu psychofyzickú dispozíciu k útlmu inštinktívnych impulzov v súhlase s regulatívnym princípom. Dewey (1931 in Nakonečný, 1995, s. 256) definuje charakter ako „vzájomné prenikanie zvykov“. Zvyk podľa neho znamená vôľu a vôľa je podstatou charakteru. Podľa LeSenneho (1949 in Nakonečný, 1995, s. 259) „charakter označuje súbor vrodenej dispozícií, ktoré utvárajú mentálnu kostru človeka“. Súčasné ponímanie charakteru je v zmysle sústavy vlastností týkajúcich sa chápania a spôsobu života, vzťahu k ľuďom, k spoločnosti, k morálnym hodnotám a vôľovým vlastnostiam. Podstatný vplyv na utváranie charakteru má životná orientácia človeka, hlavne jeho hodnotový systém. Užšie ponímanie charakteru zahrňuje kategóriu morálneho správania (Daniel et al., 2002).

Kohoutek (2000, s. 96) rozumie pod charakterom „povahové jadro osobnosti a súbor individuálnych zvláštností, ktoré sú pre človeka príznačné a vtlačujú ráz celému jeho správaniu.“ Tieto vlastnosti vyjadruje správanie a vzťah človeka k sebe samému, k spoločnosti, k práci, vystihujú aj zvláštnosti jeho vôle. Keď ich dostatočne poznáme,

môžeme s určitou pravdepodobnosťou predvídať správanie človeka. Charakter plní funkciu sebariadenia, autoregulácie. Riadi človeka a jeho činnosť „z vnútra“ . Charakter (t.j. predovšetkým zameranosť človeka) je do veľkej miery získaný a na jeho vytváraní majú najväčší vplyv procesy učenia, výchova, rodina, škola, spoločnosť, neskôr aj sebvýchova. Charakter môžeme do istej miery definovať aj ako „tendenciu správať sa, reagovať určitým spôsobom v danej situácii“ (Kohoutek, 2000, s.96). Je to upevnená sústava motívov a hodnôt. Človek býva taký, aké sú jeho hlavné motívy, hlavné línie a jeho hodnotový systém. Charakter úzko súvisí so svetonázorom človeka a podmieňuje jeho správanie. Silný charakter má vyhranený vzťah k významným hodnotám osobným i morálnym. Charakter sa výrazne prejavuje v cieľoch človeka a v spôsoboch dosahovania týchto cieľov (Kohoutek, 2000).

Praško definuje charakter ako získanú zložku osobnosti, ktorá vzniká psychosociálnym učením počas celého vývinu (Praško et al., 2003). Rozvíja sa pôsobením vonkajších vplyvov, predovšetkým blízkych medziľudských vzťahov. Charakter z veľkej časti určuje relatívne stálu pohotovosť jedinca prejavovať sa určitým spôsobom. Je individuálny a nikdy sa úplne neopakuje u iného. Je samozrejmé, že vznik, rozvoj a fixácia určitých vlastností sú závislé na mnohých neurobiologických faktoroch, najmä na temperamente, ale rozhodujúcim faktorom pre rozvoj charakteru sa stáva napodobňovanie, posilňovanie a súhlas alebo nesúhlas členov skupiny, do ktorej človek patrí (Praško et al., 2003).

Kliment (2001) chápe charakter ako špecifickú dispozíciu k ustáleným motivačným procesom, teda pre jedinca typický súbor motivačných sklonov. Charakter vymedzuje vzťahom štruktúry a procesu, ktorý je daný dvoma odlišnými modalitami. Štruktúrnym základom charakteru sú individuálne hodnoty, ktoré sa prejavujú vo vzťahu jedinca k uvedeným hodnotám, jednotlivé hodnoty sa odrážajú v postojoch individua. Hodnoty sú potom predispozíciou ku spusteniu voľného správania. Voľové správanie je procesuálnou stránkou charakteru; prostredníctvom neho jedinec presadzuje svoje subjektívne hodnoty.

V rade prípadov je charakter ponímaný ako **prejav osobnej morálky**. Charakter je teda spojovaný s osobnou morálkou, resp. je s ňou stotožňovaný (Nakonečný, 1998). Napríklad podľa Smékala (2002) charakter vyrastá zo sebaopätia a definuje ho ako štruktúru zásad a mravne zakotvených postojov osobnosti. O charaktere jedinca podľa neho rozhodujú také obsahové charakteristiky, ako sú láska a úcta k osobnosti druhého človeka, rešpektovanie oprávnených záujmov druhých, šetrný vzťah k materiálnym i duchovným hodnotám, ku spoločenskému a osobnému vlastníctvu, k prírode a kultúrnym výtvorom, používanie

mravne dovolených prostriedkov správania v sociálnych vzťahoch, spôsobilosť chrániť slabších, občianska statočnosť, ideová vyspelosť, kladný vzťah k práci atď.

Ako uvádza Smékal (2002), za jadro charakteru sa považuje **svedomie**. „Byť charakterom“ alebo „mať charakter“ teda znamená riadiť sa vo svojom živote určitými morálnymi zásadami, alebo regulovať svoje správanie a prežívanie v súlade s určitým mravným princípom. Úroveň charakteru potom závisí na tom, na akých normách a o aké hodnoty sa opiera. Keď sa ľudia riadia mravnými princípmi, ktoré si zvnútorňujú, s ktorými sa stotožňujú ako so svojimi vlastnými, potom hovoríme, že ich charakter je autonómny, v prípade, že sa opierajú o vonkajšiu autoritu, od ktorej odvodzujú, čo je dovolené a čo zakázané, čo je správne a čo je zlé, potom je ich charakter heteronómny. Veľa ľudí považuje za správne to, čo ich svedomie schvaľuje bez ohľadu na to, čo hovorí a ako to hodnotí okolie. Riadia sa tým, k čomu ich poháňajú ich potreby a city. V takom prípade je ich charakter subjektívny. Konanie, ktoré je v súlade alebo v rozpore s vlastným svedomím sa hodnotí ako morálne alebo nemorálne. Ľudia s objektívnym charakterom sa oproti tomu riadia tým, čo je v súlade so všeobecne nadindividuálne uznávaným ideálom dokonalosti, spravodlivosti, dobra, lásky, cti. Konanie takých ľudí sa hodnotí ako mravné, v prípade, že sa odchyľuje od všeobecne uznávaných noriem, je považované za nemravné. Podľa kvality a etickej zrelosti či povahy etických noriem, ktoré sú pozadím ideálov, zásad a hodnôt, môžeme posudzovať vyspelosť a typ charakteru osobnosti. Veľmi dôležité pre posúdenie vyspelosti charakteru je tiež rozlišovanie toho, či koná človek podľa zásad alebo pragmaticky (Smékal, 2002).

Ako poukazuje Nakonečný (1995) v prípade, že je charakter vzťahovaný iba k osobnej morálke, vyjadruje toto poňatie iba jeden aspekt charakteru. Podstata charakteru je tu obvykle hľadaná vo vlastnostiach vôle.

Niektorí autori definujú tzv. **charakterové rysy a vlastnosti**. Kohoutek (2000) rozlišuje charakterové rysy človeka vo vzťahu k iným ľuďom (napr. dominancia/submisivita, miera expanzivity, družnosti), vo vzťahu k sebe samému (sebahodnotenie ako jadro osobnosti človeka), vo vzťahu k práci (pracovitosť, spôsob práce, dôkladnosť, presnosť, rýchlosť, poriadkumilovnosť, umenie organizovať a pod.) a vôľové rysy charakteru (vytvárajú jadro osobnosti a jeho „akčnú“ silu – vlastnosti vôle, medzi ktoré patrí cieľavedomosť, zásadovosť, rozhodnosť, samostatnosť, vytrvalosť). Podľa dôležitosti, akú majú jednotlivé vlastnosti pre vytvorenie celkového obrazu osobnosti delí Kohoutek (2000) charakterové vlastnosti osobnosti na:

1. Kardinálne – sú najvýznamnejšie, najcharakteristickejšie vlastnosti osobnosti. Patrí sem napr. sebadôvera, pocity menejcennosti, dominantnosť, nezávislosť, ráznosť, submisívnosť, svedomitosť, zodpovednosť, narcizmus, svetonázor,...
2. Centrálné – patrí sem napr. pracovitosť, spoľahlivosť, vytrvalosť, samotárstvo, vtipnosť, rozhodnosť, priamočiarosť. Niektoré z týchto vlastností sa môžu stať kardinálnymi.
3. Sekundárne – z nich si môžeme utvoriť obraz človeka iba čiastočne, sú i menej nápadné a konzistentné. Niekedy sú podobné situačným postojom, napr. zdvorilosť, ochota, neporiadnosť,...

English a Englishová (1958 in Nakonečný, 1998) uvádzajú nasledujúce **významy pojmu charakter používané v psychologickej literatúre**:

1. Každý pozorovateľný znak, kvalita alebo vlastnosť, v ktorej nejaká vec, osoba, zviera alebo udalosť môže byť poznaná ako odlišná od iných.
2. Všetky takéto znaky vzaté súborne, t.j. povaha objektu ako celku.
3. Všetky mentálne alebo behaviorálne rysy osoby, úplná suma jej psychických rysov.
4. Integrovaný systém rysov alebo behaviorálnych tendencií, ktorý umožňuje reagovať, vzdorovať prekážkam, a to relatívne konzistentným spôsobom a vo vzťahu k morálnym požiadavkám (to je štandardný psychologický význam pojmu charakter, ktorý sa líši od pojmu osobnosť zdôraznením: a) vôľového aspektu, b) morálky).
5. Osoba vykreslená v literatúre ako určitý hrdina.
6. Status alebo rola vo svojej povahe.
7. Nápadne odlišná osoba, napr. excentrik.

Charakter je univerzálny psychologický fenomén, či už ho chápeme ako vzťah k hodnotám, ako prejav osobnej morálky, alebo širšie ako charakteristiku individuálnej osobnosti vôbec. Zásadne však platí, že charakter **sa prejavuje v činoch a v správaní, nie v myslení alebo cítení** (Nakonečný, 1998).

V polovici 20. storočia sa charakter ako kľúčový pojem vo filozofii, etike a pedagogike ocitol **mimo hlavný okruh výskumného záujmu psychológov**. Malo na to vplyv jednak psychoanalytické nazeranie na človeka, tak behaviorizmus, rovnako aj samotná prevládajúca orientácia psychológie zameraná na problém a odstránenie porúch.“ Prispel k tomu aj Allport (1961 in Blatný, 2010, s. 215) keď pojem charakter vypustil z definície osobnosti ako "dynamickej organizácie psychofyzických systémov individua, ktoré

determinujú jeho jedinečné prispôsobenie" a označil ho za predmet filozofie. Osobnostné rysy sa tak stali prirodzenou súčasťou psychológie, zatiaľ čo charakter zostal stáť na niekoľko dekád pred bránami vedeckej psychológie. V dnešnej dobe sa však bádatelia zaoberajúci sa **pozitívnou psychológiou** k pojmu charakter vracajú, a to najmä **v súvislosti so štúdiom tzv. silných stránok charakteru (*human strengths*) a cností (*virtues*)** (Blatný, 2010).

Peterson a Seligman (2004 in Blatný, 2010) navrhli klasifikáciu silných stránok charakteru a cností. Na základe štúdia diel významných filozofických a náboženských tradícií zostavili súpis cností (identifikovali ich celkom 200), ktoré považujú za základné vlastnosti človeka, ktoré spoločne vytvárajú pojem "dobrého charakteru" a sú podporované takmer všetkými náboženskými a filozofickými smermi. K dosiahnutiu danej cnosti tiež môže viesť viacero ciest a práve za konkrétne prostriedky na dosiahnutie cností považujú silné stránky charakteru daného človeka. Vo svojom vertikálnom poňatí kladných charakteristík človeka rozlišujú tri úrovne:

- najvyššia úroveň cností (6 všeobecných základných cností ako najvyšších stavov abstrakcie kladných charakteristík človeka);
- stredná úroveň silných stránok charakteru (celkom 24 kladných osobnostných rysov, t.j. psychologických mechanizmov a procesov, ktoré definujú cnosti);
- najkonkrétnejšia úroveň tzv. situačných tém (nespočetné množstvo bežných foriem správania, v ktorých sa jednotlivé silné stránky charakteru človeka prejavujú).

Peterson a Seligman veria, že konkrétni ľudia sú obdarení charakteristickými silnými stránkami (*signature strengths*), podobnými osobnostným rysom podľa Allporta. Hoci možno silné stránky povahy chápať ako rysy, nie je možné ich pozorovať vždy a za všetkých okolností. Pravdepodobnosť prejavovania danej silnej stránky v určitej situácii môže byť zvyšovaná alebo znižovaná napríklad prítomnosťou odmeny alebo trestu. Autori preto poznamenávajú, že charakteristické silné stránky sú síce chápané v úzkej súvislosti so sebapoňatím a identitou daného človeka, ale je nutné brať ohľad aj na okolnosti a celkový kontext danej situácie. Zostavili predbežný zoznam charakteristík, ktoré vybrali s pomocou relevantnej literatúry a brainstormingu a vznikol prehľad 24 pozitívnych čŕt. Silné stránky sú v ňom rozčlenené do šiestich kategórií, z ktorých každá zodpovedá jednej zo základných cností (múdrosť a poznanie, odvaha, ľudskosť, spravodlivosť, umiernenosť, transcendencia) (Blatný, 2010).

Otázkou cností sa zaoberajú aj americkí psychológovia Sandage a Hill (2001 in Blatný, 2010), ktorí v súčasnom poňatí cností ako trsu pozitívnych vlastností vidia koncepciu určitých morálnych síl, ktoré by mohli posilňovať odolnosť osobnosti v náročných situáciách a preventívne pôsobiť voči patológii. Hlavné znaky cností zhŕňajú do prehľadu šiestich hlavných dimenzií:

- cnosť je integrujúcim prvkom etiky a zdravia úspešnej osobnosti;
- zahŕňa v sebe rysy charakteru;
- je zdrojom silných stránok a odolnosti;
- je zakotvená v kultúrnom a spoločenskom kontexte;
- je spojená s pocitom zmysluplnosti existencie;
- je zakotvená v kognitívnej kapacite zdravého rozumu.

Téme silných stránok charakteru sa venuje Linley (2008 in Blatný, 2010), ktorý silné stránky charakteru chápe ako schopnosť určitým spôsobom sa správať, myslieť a prežívať, pričom tento autentický a energetizujúci spôsob je danému človeku vlastný a umožňuje mu optimálne fungovať, rozvíjať sa a zlepšovať výkon. Pod pojem silné stránky zahŕňa Linley intelektové a kognitívne silné stránky, sociálnu inteligenciu a cnosti. Silné stránky sa podľa neho prejavujú už v ranom veku a môžu pretrvávať po celý život jednotlivca. Využitie silných stránok dáva ľuďom pocit autentickosti, pocit, že sú sami sebou a sú spojené s vyššou mierou prežívaného šťastia, well-being, pocitu životného naplnenia a spokojnosti, rovnako ako s vyšším stupňom autenticity, osobnostnej integrácie a s vyššou produktivitou práce a výkonom. Linley však upozorňuje aj na potenciálne nebezpečenstvo teórie silných stránok tkvejúcich v tom, že jej nesprávne chápanie môže u niektorých ľudí skôr povzbudzovať stereotypné vzorce správania a vyhýbavé postoje voči novým veciam a znižovať motiváciu pracovať na svojich slabých stránkach, napr.: "Štatistika nie je mojou silnou stránkou, tak v nej budem robiť len to najnutnejšie a sústredím sa skôr na predmety aplikovanej psychológie." (Blatný, 2010, s. 223).

3.2 FAKTORY OVPLYVŇUJÚCE FORMOVANIE CHARAKTERU

Ako uvádza Nakonečný (1995), individuálne rozdiely sa objavujú už u novorodencov, avšak zväčšujú sa vplyvom skúseností. Utváranie charakteru je determinované fungovaním postojov, t.j. hodnotiacich vzťahov, a tie sú primárne formované výchovou a sekundárne ďalšími skúsenosťami jedinca. Charakter teda podstatne formujú individuálne skúsenosti,

čo je i empiricky dokázané nájdenými súvislosťami medzi určitými rysmi charakteru a určitými skúsenosťami (napríklad súvislosť citovej deprivácie v ranom detstve a formovanie agresívnej, citovo labilnej osobnosti).

Mnohé osobnostné vlastnosti sa utvárajú pod vplyvom životných skúseností, ktoré človek získava pri spoločenskej interakcii v sociálnom učení. Osobnosť sa utvára hlavne v činnosti, a to v rodine, v škole a ďalších skupinách, ale i v individuálnych kontaktoch s inými ľuďmi. Na utváranie jedinca pôsobí najmä identifikácia s osobným vzorom. **Okrem skúseností** pôsobí na utváranie charakteru **i dedičnosť**. Človek má však možnosť tlak potrieb, túžob a tendencií viacej alebo menej ovplyvňovať vôľou a myslením (Kohoutek, 2000).

Charakter sa v priebehu života vyvíja - od 'amorálneho' dojčat'a, cez 'prospešný' v ranom detstve, 'konformný' v neskoršom detstve, 'nekonformný' v puberte, 'uvedomovaný' v adolescencii až k 'altruistickému' u zrelých dospelých. Zodpovedá potom konceptom o sebe, o ostatných ľuďoch a o svete ako celku. Charakter je získaná zložka osobnosti, ktorá vzniká psychosociálnym učením behom ranného vývinu. Rozvíja sa pôsobením vonkajších vplyvov, hlavne blízkych medziľudských vzťahov. Vznik, rozvoj a fixácia určitých vlastností sú závislé na mnohých neurobiologických faktoroch, najmä na temperamente, ale rozhodujúcim faktorom pre rozvoj charakteru sa stáva nápodoba, posilňovanie a súhlas alebo nesúhlas členov skupiny, do ktorej je človek pevne zapojený (Praško et al., 2003).

Sociálne faktory charakteru závisia predovšetkým na určitých znakoch rodinného prostredia. Najmä podmienky v prvých štyroch rokoch života utvárajú osobnosť človeka veľmi podstatne. **Rozhodujúce faktory, ktoré sa podieľajú na rozvoji charakteru**, sú tieto: bezpečná väzba medzi matkou, resp. opatrojúcou osobou a dieťaťom, vzory v rodičovskom správaní, konzistencia rodinného života, demokratickosť (autokratickosť) rodičovskej kontroly, vzájomná dôvera a súhlas medzi deťmi a ich rodičmi a zhovievavosť (prísnosť) rodičovskej disciplíny a trestania (Praško et al., 2003).

Charakterové rysy popisujú individuálne rozdiely v našich objektových vzťahoch, ktoré začínajú rodičovským pripútaním v detstve a pokračujú v priebehu života. Významným faktorom je najmä vzájomná dôvera medzi rodičmi a ich deťmi, pretože tento faktor najviac koreluje so silou ega a s morálnou stabilitou jedinca. Socializačný proces, obzvlášť napodobňovanie, zrkadlenie a spolupráca, pomáhajú k rozvoju sebapoňatia a pocitu zmyslu v živote (Cloninger, 1993 in Praško et al., 2003).

Významnou formou sociálneho učenia je učenie napodobňovaním. Mnohé spôsoby správania detí (pohyby, držanie tela, bežné slová atď.) sú produktom jednoduchého napodobenia na základe identifikácie dieťaťa s blízkou osobou. Napodobňovanie sa najčastejšie deje na základe identifikácie, ktorej podkladom je vzťahová väzba. Dieťa nenapodobňuje každého, ale hlavne toho, kto mu niečím imponuje (dôvera, obdiv, sila, odvaha, ale aj moc, dramatizácia a pod.), bohužiaľ môže tiež napodobniť agresora. Prvé sociálne učenie sa nevzťahuje k faktom, ale k citom. Najskôr sa človek učí milovať, nenávidieť alebo sa báť, až neskôr sa učí hľadať pre tieto vzťahové väzby dôvody. V procese socializácie sa emocionálne štruktúry diferencujú (okrem iného získavajú kognitívne obsahy) a základom tejto diferenciácie je vrodená dispozícia (temperament). Možno predpokladať, že človek, podobne ako zvieratá, má najmenej štyri vrodené afekty. Je to zlosť ako vrodená reakcia na prekážku v pohybe, strach ako vrodená reakcia na ohrozenie života, smútok ako vrodená reakcia na stratu niekoho alebo niečoho a radosť ako vrodená reakcia na získanie niečoho žiaduceho. Z týchto štyroch základných modalít emocionálneho reagovania sa postupne diferencujú jemnejšie obsahy prežívania až po zložité city, etické, estetické a morálne. Proces socializácie postihuje aj vonkajšie výrazy citov (predstieranie, skrývanie alebo potláčanie citov, spoločenská forma v citovom prežívaní, spoločenské rituály atď.). Dochádza ku štylizácii citových prejavov, čo je ďalším špecifickým prípadom kultivácie citov (Praško et al., 2003).

3.3 TEÓRIE CHARAKTERU

Existujú rôzne teórie charakteru, ktorých prehľad podáva najmä Nakonečný (1995, 1998). V genetickej teórii (Peck & Havighurst, 1960 in Nakonečný, 1998) je uplatňovaný vývinový zreteľ: charakter je tu identifikovaný s určitou úrovňou morálneho vývinu tak, ako sa tento vývin vykazuje v ontogenéze. Každý dospieva k určitej úrovni morálneho vývinu (Nakonečný, 1998). Peck a Havighurst (Kubáni, 2002) používajú termín „základný charakter“, ktorý má päť zložiek a možno ho určiť na základe psychickej a morálnej zrelosti. U väčšiny ľudí sa týchto päť zložiek kombinuje, niektoré sa však môžu stať dominantné. Jednotlivé črty charakteru zodpovedajú jednotlivým úrovňam psychického vývinu:

1. Amorálny – obdobie dojčat'a
2. Prospešný – ranné detstvo
3. Konformný – neskoršie detstvo
4. Iracionálne vedomý – adolescencia
5. Racionálne altruistický – a dospelosť

Peck a Havighurst (1960 in Nakonečný, 1998) určili aj tzv. osobnostné vektory charakteru, medzi ktoré patria:

1. morálna stabilita, t.j. spôsobilosť rešpektovať morálny kódex bez zreteľa k osobnému uspokojeniu,
2. sila ega, t.j. spôsobilosť primerane (realisticky) vnímať, myslieť, cítiť a chcieť, byť emočne vyrovnaný a bez konfliktov,
3. sila superega, t.j. súlad správania s vlastnými vnútornými morálnymi princípmi,
4. spontánnosť, t.j. tendencia vyjadrovať v správaní svoje city a snahy, netlmiť ich prejavy,
5. priateľskosť, t.j. generalizovaný postoj príchylnosti k ostatným ľuďom,
6. komplex trestuhodnosti, t.j. spôsobilosť pociťovať odpor a úzkosť pri vynorení sa spoločensky nemorálnych impulzov (predstáv, myšlienok, pocitov).

Ďalej zistili, že úroveň vývinu charakteru je určovaná radom sociálnych faktorov, ktoré sa týkajú predovšetkým rodinnej výchovy. V tomto zmysle najvyššie korelácie so zrelosťou charakteru vykazujú tieto faktory: vzájomná dôvera medzi rodičmi a dieťaťom (0,64) a konzistencia rodinnej výchovy (0,58). Genetická teória charakteru nesie stopy psychoanalytických aspektov a jej slabinou je schematické priradovanie typov charakteru vývinovým fázam psychiky, pretože morálna nezrelosť je zložitejší jav ako oboma autormi uvažovaná vývinová retardácia (Nakonečný, 1998).

Iné vývinové stupne morálky identifikoval napríklad Kohlberg (1970 in Nakonečný, 1998), ktorý vychádzal zo správania človeka vo vnútornej konfliktnej situácii.

Psychoanalytické poňatie charakteru vychádza z objasnenia vplyvu raných detských skúseností, konkrétne z fixácie vývinu libida na určitom stupni jeho raného vývinu. Patrí sem napríklad Abraháмова (1925 in Nakonečný, 1995, 1998) teória tzv. análneho charakteru: extrémne náročný tréning udržiavania telesnej čistoty v ranom veku vedie k fixácii na análne štádium vývinu libida, čo sa neskôr prejavuje syndrómom príznakov označovaným ako *kompulzívna osobnosť* (prehnaná čistotnosť, pedantstvo, tvrdohlavosť, lakomosť).

Čisto fenomenologicky založené poňatie charakteru podal Klages (1926 in Nakonečný 1995, 1998). Klagesova charakterológia je založená na protiklade dvoch tendencií, z ktorých jednu reprezentuje život – duša a druhú život deštruujúci duch. V dynamike charakteru zdôrazňuje Klages hlavne funkciu citov a chcenia.

Všeobecne možno povedať, že charakter je spojený predovšetkým s jástvom, so sebapoňatím, so silou ega, s emočnými konfliktami, s temperamentom (napr. delikventi vykazujú slabú silu ega, majú nepriaznivý obraz seba samého, nesmierne vnútorné problémy a hostilné postoje) (Stagner in Nakonečný, 1998).

LeSenne (1946, 1949 in Nakonečný, 1995) vyšiel z Heymansových typov temperamentu a osou jeho typológie je zrejme povahová dimenzia introverzia – extroverzia. Pokúsil sa podať nasledujúce typy charakterov:

1. Nervózny typ – vyznačuje sa rýchlym striedaním citov, potrebou silných citových dojmov a citovosťou vôbec, vyhľadáva rád senzácie, ale jeho city sú nestále.
2. Sentimentálny typ – vyznačuje sa silnou emotívnosťou, zlou adaptabilitou, útekmi do ústrania, lipnutím na minulosti, pesimizmom.
3. Cholerický typ – má bohaté city, ale obrátené navonok, výbušné a ťažko ovládateľné, je zmyselný, eroticky založený, má rád spoločnosť, je rád populárny, je praktický, je myšlienkovito a morálne dosť povrchný.
4. Vášnivý typ – je ovládaný nejakou vášňou, celkovo dynamický, energický, obvykle tvrdý a bezohľadný.
5. Sangvinický typ – korešponduje s vyhranenou extravertiou, dobre sa ovláda, ale problémy reflektuje iba plytko.
6. Flegmatický typ – je celkom aktívny, ale málo emotívny, lipne na minulosti, je chladný, často pochybovačný.
7. Apatický typ – je stereotypný, konzervatívny, skleslo ladený a ťažko sa presadzujúci.
8. Amorfný typ – je vitálne a egoisticky založený, ale so slabými citmi a slabou aktivitou a pomalými reakciami.

3.4 RODINA AKO PREMENNÁ VO VZŤAHU K VÝVINU CHARAKTERU

Bowlby sa domnieva, že akokoľvek genetické vplyvy a fyzické traumy prispievajú k osobnostným zmenám, vplyv, ktorý má rodinné prostredie, je s istotou podstatnejší. Chápe dospelú osobnosť ako produkt interakcie individua s kľúčovými osobami v rokoch nezrelosti a zvlášť dôležité sú interakcie s osobami, na ktoré má dieťa vzťahovú väzbu. Jedinec, ktorý má to šťastie, že mu je doma dobre, má nežných rodičov, pri ktorých vyrastá, vždy poznal ľudí, na ktorých sa mohol obrátiť o pomoc, útechu a ochranu, bude mať hlboko v sebe takého očakávania, ktoré sa mu nespočetne krát potvrdzovali. To mu dáva nevedomú dôveru, že vždy nájde spoľahlivé osoby, ktoré mu pomôžu, ak by sa dostal do ťažkostí. Bude pristupovať k svetu s dôverou a potenciálne znepokojujúce situácie bude pravdepodobne zvládať úspešne alebo sa dokáže uchádzať o pomoc. Ľudia, ktorí naopak mali menej šťastia byť v bezpečí s osobami, ktoré sa starajú a pomáhajú, budú druhých ľudí vždy vnímať a pociťovať s určitou neistotou. Ak vzťahové osoby takmer úplne zlyhávali v pomoci, opatere a ochrane, tak človek v dospelosti nemusí mať žiadnu dôveru v druhých ľudí alebo v to, že by mu niekedy bola nejaká osoba spoľahlivo k dispozícii. Svet je potom bezútešný a nevypočítateľný a buď sa utiahnu, alebo s ním bojujú. Medzi týmito dvoma extrémami sú skupiny „s nekonečne odlišnými typmi skúsenosti“ (Hašto, 2005, s. 159-160). Niektorí jedinci sa napríklad naučili, že vzťahové osoby reagujú útechou len vtedy, ak sa im zalíškajú. Iní zase, že želané reakcie vzťahovej osoby sa dostavia, len ak dodržia určité pravidlá. Ak boli pravidlá jednoduché a tresty mierne, môže sa ešte u nich vyvinúť dôvera, že pomoc tu je vždy. Ale ak boli pravidlá striktné a ťažko zvládateľné a tresty pri nedodržaní tvrdé alebo dokonca spojené s vyhrážkami, nebude môcť počítať s pomocou a podporou, môže to podkopať dôveru. Niektorí rodičia používajú tresty s deštruktívnymi účinkami, keď napr. odmietajú pokusy dieťaťa o priblíženie, vyhrážajú sa vyhodením dieťaťa z domu, alebo že sami odídu od rodiny. Strach dieťaťa, že bude opustené, sa môže opakovanými alebo masívnymi vyhrážkami takéhoto typu stupňovať a jedinec sa môže stať náchylnejší aj k strachu v iných situáciách (Hašto, 2005).

Bowlby (1976 in Hašto, 2005) postuluje hypotézu, že pohotovosť k strachu a úzkosti súvisí s dostupnosťou osoby, na ktorú má dieťa vzťahovú väzbu. Konštatuje, že máme dostatočné dôvody pre teóriu, že „hlodajúca neistota ohľadom prístupnosti a disponibility

vzťahových osôb je hlavný faktor vývinu nestabilnej a úzkostnej osobnosti“ a že „... mnohé hovorí pre to, že jednoznačná dôvera v sústavnú prístupnosť a disponibilitu vzťahových osôb je základom pre vývin stabilnej osobnosti a osobnosti, ktorá si dôveruje“ (in Hašto, 2005, s. 172). Rodičovská podpora a povzbudenie prispievajú k rastu autonómie a k otvorenej komunikácii aj o rodičovských modeloch, svojich i druhých, pričom ich človek dokáže nielen zdôvodňovať, ale aj spochybňovať a podľa potreby aj revidovať. Dokáže samostatne riešiť problémy, a keď to presahuje jeho kompetencie, vie nájsť a prijať pomoc.

Rozhodujúce faktory, ktoré sa podieľajú na rozvoji charakteru, sú tieto: bezpečná väzba medzi matkou, resp. opatrojúcou osobou a dieťaťom, vzory v rodičovskom správaní, konzistencia rodinného života, demokraticnosť (autokraticnosť) rodičovskej kontroly, vzájomná dôvera a súhlas medzi deťmi a ich rodičmi a zhovievavosť (prísnosť) rodičovskej disciplíny a trestanie (Praško et al., 2003).

V empirických štúdiách rôznych autorov, v ktorých sa skúmal vývin osobnostných vlastností a fungovanie rodín, z ktorých deti pochádzali, našiel Bowlby množstvo dokladov pre svoj koncept, že kvalita vzťahových väzieb ovplyvňuje rozhodujúcim spôsobom psychosociálny vývin jedinca (Bowlby 1973). Pozoruhodná a zvlášť dôkladná je medzi týmito štúdiami **Peckova a Havighurstova štúdia** (Hašto, 2005), ktorá sa týka všetkých detí, ktoré sa narodili v roku 1933 v jednom malom americkom mestečku. Prvý raz vyšetrili deti, keď mali desať rokov, a zbierali údaje od rodičov, spolužiakov, učiteľov. Toto sledovanie bolo longitudinálne, až do dovŕšenia sedemnástich rokov. Deti klasifikovali z hľadiska ich charakterových vlastností a sociálneho správania na amorálne, skupina medzi amorálnymi a egoistickými, egoistické, impulzívne, ale pocitmi viny, podrobivé, iracionálne - svedomité, dobré, ale nie úplne integrované a rozumne - altruistické. Porovnáme si aspoň dve kontrastné skupiny – amorálnu a rozumne altruistickú.

Deti klasifikované ako amorálne sa vyznačovali neprimeraným vnímaním sociálnych situácií, druhých ľudí a seba. Mali nedostatočne rozvinutú schopnosť vytyčovať si jasné, realistické a dosiahnuteľné ciele akéhokoľvek typu. Správanie nebolo primerané tomu, čo chceli dosiahnuť, nech zamýšľali čokoľvek. Nedostatočná bola ich kontrola impulzov, čo sťažovalo ich adaptáciu na sociálne prostredie. Prejavovala sa u nich nezrelá dráždivosť a emočná labilita, ktorá viedla k excesívnej mobilizácii energie, čo znamenalo veľkú záťaž pre ich i tak slabú kontrolu. Deti neboli ochotné akceptovať sebaobmedzenia, ani pozitívne požiadavky zo strany spoločnosti. Trpeli pod trestajúcimi, ale i tak neefektívnymi pocitmi

viny. To poukazuje na ťažké vnútorné konflikty a na chýbajúce pozitívne sebahodnotenie a sebaúctu. Všetkých zástupcov spoločnosti odmietali, ale lepšie nevychádzali ani so sebou. Rodinné prostredie týchto detí bolo bez výnimky vyslovene nestále. Rodičia boli k deťom nedôverčiví a často im nadávali. Títo chlapci a dievčatá vyrastali s nedostatkom lásky, chýbala im emočná istota a nedostatočná bola aj dôsledná disciplína. Aktívne vyjadrovali nenávisť voči svojim rodinám a takmer voči všetkým ľuďom.

Deti zaradené do kategórie rozumne - altruistické boli opisované (rozhovory, testy, hodnotenia druhými ľuďmi) ako dobre integrované a emočne zrelé, mali silné internalizované morálne princípy, ktoré uplatňovali s vhl'adom do situácií. Mali pôžitok zo života, boli aktívne a mali zdravú sebaúctu, ako aj úctu voči druhým ľuďom. Neboli falošne hrdé. Jednoducho si boli primerane vedomé svojich vlastností a schopností. Nemali závažné konflikty a nemali ani iracionálnu potrebu, aby kvôli „bezpečiu“ slepo dodržiavali pravidlá. Takmer slobodne disponovali svojou emočnou energiou. Rodičia týchto detí vyslovene uznávali a vítali aktivity dieťaťa a jeho priateľov, mnoho vecí robili spoločne a mali navzájom harmonické vzťahy. Domáca rutina bola pravidelná, ale nie strnulá. Rodičia dôverovali svojmu dieťaťu. V otázkach disciplíny boli rodičia dôslední vo svojich požiadavkách, ale prevažovala miernosť. Deti mali silné pozitívne emócie voči obom rodičom, ktoré neskôr prenášali aj na druhých ľudí. Neboli im vnucované normy správania a dalo sa o nich diskutovať. Neskôr sa dali používať spôsobom, ktorý bol prispôbený určitej konkrétnej situácii. Z 34 sledovaných detí a rodín patrili do tejto skupiny len 4 deti a ich rodiny, v kategórii amorálnych bolo 5 detí.

Shaver a Brennan (1992) zistili, že bezpečne pripútaní študenti sú menej neurotickí a viac extrovertovaní ako študenti s vyhýbavou a ambivalentnou vzťahovou väzbou k primárnej osobe. Bezpečne pripútaní jedinci majú vyššie sebavedomie ako neisto pripútaní (Collins & Read, 1990; Feeney & Noller, 1990). Podobne Mickelson, Kessler a Shaver (1997) našli súvislosť bezpečnej vzťahovej väzby s vyšším sebahodnotením, vnútorným miestom kontroly (internal locus of control), extraverziou a otvorenosťou ku skúsenostiam. Neistý a vyhýbavý attachment súvisel s vonkajším miestom kontroly (external locus of control), neuroticizmom, introverziou a nedostatkom otvorenosti ku skúsenostiam.

Z KAUI-štúdie (Werner, 1993 in Hašto, 2005) vieme, že aj niektoré deti s pomerne veľkým biografickým rizikom sa môžu v dospelosti ešte priaznivo vyvinúť, pokiaľ majú aspoň jeden dlhodobý vzťah s „jemnocitnou“ osobou a nemusí to byť nutne rodič.

4 TEMPERAMENT AKO „SUROVINA CHARAKTERU“

„Každý človek je v určitých ohľadoch

a. ako každý iný,

b. ako niekto iný,

c. ako žiadny iný človek.“

Murray, Kluckhohn, 1953

Osobnosť je štandardne rozdeľovaná na temperament a charakter. Temperament bol v minulosti považovaný za vrodenný, zatiaľ čo charakter sa vytvára v interakcii so svetom a dotvárajú si ho ľudia sami, svojim zameraním a svojimi intenciami. Naša osobnostná štruktúra je na jednej strane v dospelom veku relatívne stabilná, na druhej strane sa však počas života vyvíjame, meníme. Mení sa naša reaktivita na svet (Praško et al., 2003). V dynamike správania vystupuje vzťah temperamentu a charakteru; temperament sa priamo podieľa na formovaní povahových rysov osobnosti, pretože regulácia stimulácie a aktivácie vyžaduje určité spôsoby správania, ktoré sa môžu fixovať ako trvalejšie tendencie. Ukazuje sa tu predovšetkým výrazný vzťah k extroverzii a introverzii: vysoko reaktívne osoby oveľa viacej prispôbujú svoje správanie požiadavkám sociálneho prostredia než osoby s nízkou úrovňou reaktivity, ktoré sú menej vnímavé a tolerantnejšie voči trestom. Podľa Allporta (1961 in Nakonečný, 1998, s. 349) je „temperament surovinou charakteru“. Osobnosť jedinca je funkciou interakcie medzi genotypom dieťaťa a prostredím. Domnievajú sa, že kľúč k zdravému vývinu spočíva v prispôbení domáceho prostredia temperamentu dieťaťa (Atkinson et al., 1995).

Temperament tesne súvisí s charakterom; sú len relatívne oddeliteľné a vzájomne na seba pôsobiace. Temperament býva často prekrytý, maskovaný charakterovými vlastnosťami. Temperament sa výrazne prejavuje v mimoriadnych a kritických situáciách. Každý temperament má svoje kladné a záporné stránky. Aby človek mohol využiť kladné stránky svojho temperamentu, musí sa naučiť ovládať ho a riadiť charakterom. Každý typ temperamentu vyžaduje iný výchovný prístup (Kohoutek, 2000).

Zatiaľ čo temperament zodpovedá tomu, čo je nám vrodenné (naším emocionálnym predispozíciám), charakter je to, čo zo seba robíme zámerne - *what we make of ourselves intentionally* (Cloninger et al., 1993).

5 CLONINGEROVA TEÓRIA OSOBNOSTI

V našej práci vychádzame z Cloningerovej teórie osobnosti, preto ju popíšeme bližšie v samostatnej kapitole. Táto originálna koncepcia vychádza z neurobiologických základov a R. C. Cloninger ju vytvoril v 80. rokoch. Nazýva sa tiež biologická alebo psychobiologická teória osobnosti. Podľa Cloningera je osobnosť komplexný stupňovitý systém, ktorý sa skladá z psychobiologických dimenzií temperamentu a charakteru (Preiss, 2000). Primárne sa zamerá na odhalenie a popis neurogenetickej základne osobnosti. Vychádzal pritom z predpokladu, že identifikácia takých bazálnych predispozícií umožní predikovať ich vývin, vrátane poruchovej stránky osobnosti, lepšie rozpoznať ich prejavy na vyšších behaviorálnych úrovniach a jasnejšie ich odlíšiť od sociálne ukotvených, vôľových zložiek osobnosti, ktoré súhrnne označuje ako charakter (Blatný et al., 2010).

Temperament Cloninger vzťahuje k dedičným, vývinovo stabilným a emočne založeným rysom osobnosti, zatiaľ čo charakter predstavuje vedomú reflexiu seba a súdy o vlastnej osobe a s nimi spojené intencionálne správanie (Blatný et al., 2010). Temperament je podmienený najmä funkciou procedurálnej pamäti a asociatívneho učenia, charakter sa spája s funkciami deklaratívneho učenia a abstrakcie (Hrubý, Ondrejka, & Nosál'ová, 2007). Temperament a charakter sú dimenzie merateľné a umožňujú posúdiť rozdiely medzi ľuďmi. Temperamentové dimenzie sú štyri, sú hereditárne, ortogonálne, sú pozorovateľné od raného detstva a zahŕňajú prekonceptné a nevedomé učenie. Vyskytujú sa aj u nehumánných živočíchov (Preiss, Klose, & Španiel, 2000). Temperamentové dimenzie sú úzko asociované so štyrmi stavmi emočného prežívania – strachom, hnevom, pripútaním a odolnosťou. Individuálne rozdiely v temperamente a základných emóciách modifikujú spracovanie senzorických informácií a asociatívne podmieňovanie v nevedomých reakciách. Temperament možno teda charakterizovať ako vrodený sklon k určitým emočným reakciám a učeniu, ktoré sú základom automatických emočných reakcií pozorovateľných od skorých štádií života jedinca a relatívne stabilných v priebehu života. Temperamentové rozdiely, ktoré sú často veľmi nestabilné v skorých štádiách života jedinca, sa stabilizujú v priebehu 2. a 3. roku života (Hrubý, Ondrejka, & Nosál'ová, 2007).

Temperamentové dimenzie:

- 1. Vyhľadávanie nového (novelty seeking, NS)** - jedná sa o vrodenu základnú aktiváciu alebo inhibíciu správania, ako je exploračná aktivita a reagovanie na novú situáciu. Ide o vrodenu tendenciu smerom k intenzívnemu vzrušeniu pri odpovedi na nové podnety (Preiss, 2000).
- 2. Vyhýbanie sa poškodeniu (harm avoidance, HA)** - vrodenu základná útlmu alebo zmeny v správaní sa prejavuje ako pesimistické obavy v očakávaní budúcich problémov, pasívne vyhýbavé správanie, strach z neznámeho, ľahká unaviteľnosť, vyhýbanie sa trestu a frustrujúcim situáciám. Ide o vrodenu tendenciu intenzívne reagovať na známky nepríjemného (Preiss, 2000).
- 3. Závislosť na odmene (reward dependency, RD)** - ide o vrodenu základnú pre sociálne citlivé správanie, závislosť na podpore druhých, na sociálnych väzbách a prejavuje sa ako sentimentalita, sociálne pripútanie a závislosť na podpore druhých. Prejavuje sa ako vrodenu tendencia reagovať intenzívne na odmeňujúce podnety, vykonávať alebo brániť správaniu, ktoré je spojené s odmenou alebo odvracia potrebanie (Preiss, 2000).
- 4. Odolnosť (persistence, PS)** - meria odolnosť, vytrvalosť a schopnosť znášať nepríjemné navzdory frustrácii a únave (Preiss, 2000). Až do prelomu 80. a 90. rokov minulého storočia bola súčasťou dimenzie Závislosť na odmene. Neskôr, pod vplyvom empirických zistení bola definovaná ako samostatná dimenzia.

Ďalej sa osobnosť skladá z troch charakterových dimenzií, ovplyvňovaných temperamentom len čiastočne. Charakter sa vytvára v priebehu ontogenézy a je ovplyvňovaný učením (Preiss, Klose, & Španiel, 2000), kultúrnym prostredím a individuálnou skúsenosťou v živote jedinca (Hrubý, Ondrejka, & Nosáľová, 2007). Charakter zahŕňa vyššie kognitívne funkcie, ktoré sú riadené prostredníctvom hypokampu a neokortexu (napr. abstrakcia a interpretácia symbolov, analytické a indukčné logické uvažovanie). Tieto funkcie sú rozhodujúce pre kognitívne spracovanie senzorických podnetov a efektov riadených temperamentom. Vedú k rozvoju chápania seba samého a vonkajšieho sveta. Adekvátny a úplný rozvoj charakterových dimenzií je predpokladom zrelej, harmonickej osobnosti (Hrubý, Ondrejka, & Nosáľová, 2007). Charakter zodpovedá vedomým konceptom o sebe, o ostatných ľuďoch a o svete ako celku. Cloninger rozlišuje tri polohy vývinu self-konceptov. Tieto polohy sú vymedzené spôsobom, ktorým jedinec identifikuje svoje "ja" ako 1. osoba autonómna (jedinečná), 2. neodlúčiteľná časť ľudského

spoločenstva a 3. nedeliteľná súčasť jednoty všetkých vecí, tzn. univerza, ktoré znázorňuje všetko zmenené v akýsi nedeliteľný celok, kde je všetko na všetkom závislé. Každý aspekt sebakonceptu zodpovedá jednej z troch charakterových dimenzií, ktoré Cloninger nazýva Sebariadenie, Spolupráca a Sebapresiahnutie. Tri charakterové dimenzie odrážajú individuálne rozdiely v cieľoch, hodnotách a sebahodnotení a sú hypoteticky menej vyvinuté u nezrelých osobností a u ľudí s poruchou osobnosti. Zrelý človek sa teda spolieha na seba, je spolupracujúci a niekedy sebapresahujúci (Cloninger et al., 1993).

Dimenzie charakteru:

1. **Sebariadenie (self-directedness, SD)** – odráža mieru, do akej je jedinec zodpovedný, spoľahlivý, vynaliezavý, cieľavedomý a vyrovnaný. Výhodou jedincov s jeho vysokým skóre je schopnosť prispôsobovať svoje správanie dosiahnutiu individuálnych cieľov a výber týchto cieľov uskutočňovať na základe realistického zhodnotenia faktov. Individuá s nízkym skóre sebariadenia sú obviňujúce, bezradné, nezodpovedné a nespoľahlivé. Zlyhávajú pri definovaní, plánovaní a dosahovaní zmysluplných cieľov (Cloninger, 2000 in Hrubý, Ondrejka, & Nosáľová, 2007).
2. **Spolupráca (cooperativeness, CO)** – vyjadruje mieru, do akej sa individuum považuje za integrálnu súčasť ľudskej spoločnosti. Osoby s jej vysokým skóre bývajú empatické, tolerantné, súcitné, podporujúce a zásadové. Nízke hodnoty CO predisponujú k sebeckosti, intolerantnosti a oportunistickému správaniu (Cloninger, 2000 in Hrubý, Ondrejka, & Nosáľová, 2007).
3. **Sebapresiahnutie (self-transcendence, ST)** – kvantifikuje mieru, do akej sa jedinec cíti súčasťou vesmíru (prírody, jednoty) ako celku. Sebapresahujúci jedinci sú duchovne založení, skromní, pokorní a naplnení v živote. Ľudia s nízkym skóre sa opisujú ako praktickí, sebavedomí, materialistickí, vyžadujúci kontrolu nad situáciou, málo naplnení v živote (Cloninger, 2000 in Hrubý, Ondrejka, & Nosáľová, 2007).

6 VÝSKUMNÉ ŠTÚDIE VZŤAHOVEJ VÄZBY A OSOBNOSTNÝCH CHARAKTERISTÍK

V zahraničí, najmä v USA má výskum vzťahovej väzby dlhú históriu. Na záver teoretickej časti si dovoľíme uviesť najnovšie zahraničné výskumy týkajúce sa vzťahu vzťahovej väzby a charakterových a temperamentových vlastností osobnosti, ktoré nám boli inšpiráciou a z ktorých sme vychádzali pri stanovovaní našich výskumných hypotéz.

Leveridge, Stoltenberg a Beesley (2005) zistili, že vyhýbavá vzťahová väzba je asociovaná s nepriamym vyjadrovaním afektov (meraná ako somatické sťažnosti), sociálnou izoláciou, rodinnou neangažovanosťou a vyhýbaním sa konfliktu v rodine. Zdá sa logické, že rodiny, ktoré sú nezúčastnené a nepodporujú jednotlivých členov, živia podmienky pre vývin vyhýbavej vzťahovej väzby. S vyhýbavým štýlom pripútania súvisí aj nedostatok súdržnosti (vrátane starostlivosti o rodinu a riešením problémov). Ambivalentný štýl pripútania bol asociovaný so zreteľnejším vyjadrovaním depresie a úzkosti. Bezpečná vzťahová väzba má vzťah s maladaptívnymi osobnostnými charakteristikami a s vyhýbaním sa konfliktu v rodine. Bezpečná väzba má negatívny vzťah k depresii, úzkosti, sociálnej izolácii a vyhýbaniu sa konfliktom v rodine, pričom najsilnejšia korelácia bola so sociálnou izoláciou. Na záporný vzťah bezpečnej vzťahovej väzby a maladaptívnych vzorcov poukázali už predchádzajúce štúdie (napr. Kenny & Hart, 1992, Priel & Shamei, 1995, Shaver & Brennan, 1992 in Leveridge et al., 2005).

Helper (1958 in Čáp, 1997) zistil, že deti, ktoré vyrastali v zápornom rodinnom prostredí, ktoré boli často rodičmi kritizované a otec mal odmietavý postoj k deťom, mali záporný vzťah k sebe samému, čo sa prejavovalo v zníženom sebavedomí. Zvlášť negatívne pôsobia rozporné štýly výchovy, prípadne čiastočná alebo úplná absencia výchovy. Opačne však pôsobí rodina, ktorá optimálnym spôsobom poskytuje sociálnu podporu a sociálnu kontrolu (Čáp & Mareš, 2001).

Shaver a Brennan (1992) skúmali vzťah medzi vzťahovou väzbou v dospelosti a dimenziami osobnosti meranými pomocou NEO-PI. Zistili, že bezpečne pripútaní jedinci boli menej neurotíckí a viacej extrovertovaní ako neisto pripútaní jedinci. Jedinci s ambivalentným pripútaním boli nepatrne viac neurotíckí, extrovertovaní a prívetiví ako vyhýbavo naviazané osoby, avšak rozdiely medzi týmito dvoma typmi neistého pripútania

neboli štatisticky významné. Regresnou analýzou zistili, že bezpečnú vzťahovú väzbu najlepšie predikuje nízky neuroticizmus a vysoká extroverzia. Vyhýbavý štýl predpovedalo nízke skóre prívetivosti, vysoké skóre neuroticizmu a nízke skóre na škále otvorenosť k emóciám. Ambivalentnú väzbu predikovalo vysoké skóre neuroticizmu a vysoké skóre na subškále depresia, rovnako ako nízke skóre na subškále otvorenosť k hodnotám. Oba typy neistej vzťahovej väzby mali vzťah k depresii a úzkosti, ambivalentne pripútaní skôr vyjadrili tento distress, vyhýbaví skôr potlačujú svoje emócie a vyhýbajú sa blízkym priateľstvám a stavajú sa do defenzívy.

Attachment ovplyvňuje neskorší vývin, pretože má vplyv na neurologický vývin, reguláciu správania a emócií, mentálne reprezentácie skúseností (Weinfield, Sroufe, Egeland, & Carlson, 1999 in Thompson, 2008b).

Bezpečná vzťahová väzba má vzťah k prosociálnej motivácii, identifikácii, napodobňovaniu, sociálnemu učeniu, spolupráci a svedomitosti (Waters, Kondo-Ikemura, Posada, & Richters, 1991 in Thompson, 2008b).

V tridsaťročnej longitudinálnej Minnesotskej štúdií sa dokázalo, že história vzťahovej väzby okrem iného súvisí s mierou samostatnosti, kapacitou pre emočnú reguláciu a vznikom a priebehom sociálnej kompetencie. Špecifické typy vzťahovej väzby mali dopady na normálny vývin i psychopatológiu (Sroufe, 2005). V štúdií sa potvrdila Bowlbyho hypotéza a Ainsworthovej empirické nálezy (Ainsworth et al., 1978 in Sroufe, 2005) že deti, ktoré mali bezpečnú vzťahovú väzbu, mali viacej citlivé a kooperatívne interakcie ako deti s ambivalentnou väzbou k primárnej osobe. Ainsworthová a spolupracovníci (1978) ďalej zistili, že vyhýbavé deti majú skôr odmietaví a fyzicky dištancovaní opatrovatelia, ambivalentné deti opatrovatelia, ktorí sú nekonzistentní a vtieraví. Nálezy potvrdili ďalšiu Bowlbyho hypotézu, že bezpečná vzťahová väzba je základňou pre „rast samostatnosti“; osoby, ktoré boli efektívne závislé tak, aby mohli svojich opatrovníkov použiť ako bezpečnú základňu pre exploráciu, boli neskôr viacej nezávislé. Tie osoby, ktoré mali neefektívny alebo ambivalentný vzťah, vrátane tých ktoré museli byť predčasne nezávislé ako deti, boli neskôr viacej závislé a menej samostatné. Osoby s bezpečnou históriou ďalej skórovali viacej na položkách ako „flexibilný, schopný zotaviť sa po strese alebo ťažkostiach“ a „zvedavý a skúmajúci“ a nižšie na položkách ako „rozpadne sa na kusy pod stresom“, „nesmelý a utiahnutý“ a „anxiózný keď je prostredie nepredvídateľné“ (Sroufe et al., 2005 in Sroufe, 2005, s. 357). Osoby s bezpečnou vzťahovou väzbou menej často riešili sociálne problémy pomocou frustrácie, agresivity alebo vzdaním sa. Ich zvládacie stratégie v porovnaní s osobami s vyhýbavou väzbou, sú

charakterizované odolnosťou a flexibilitou. Štúdiá ďalej poukázala na významný vzťah medzi bezpečnou vzťahovou väzbou a väčšou sociálnou kompetenciou (napr. aktívnejší vo vrstovnickej skupine, menej častejšie izolovaní, označovaní ako empatickí, recipročne blízke priateľstvá, zjavné vodcovské kvality). Sroufe a spolupracovníci ďalej zistili, že situácie novosti, vysokej stimulácie a kognitívnej výzvy sú zvlášť ťažké pre jedincov s ambivalentnou vzťahovou väzbou. Tí sú v porovnaní s osobami bezpečne a vyhýbavo pripútanými viacej váhavi, menej aktívne explorujú nové, komplexné objekty, sú menej flexibilní a efektívni v úlohách vyžadujúcich riešenie problému, častejšie sú videní ako bezradní, pasívni, ľahko frustrovaní. Pri sociálnom probléme sú menej odolní a častejšie ako vyhýbavo pripútané osoby používajú zvládaciu stratégiu odchod zo situácie. Pre vyhýbavo pripútaných jedincov sú náročné situácie vyžadujúce interpersonálnu blízkosť. Častejšie sú hodnotení ako izolovaní, asociálni a emocionálne izolujúci. Osoby s vyhýbavou i ambivalentnou vzťahovou väzbou vykazujú vysokú závislosť, ale rôzne. Vyhýbavo pripútaní jedinci sú často izolovaní, neiniciujú mnoho kontaktov s vrstovníkmi, ambivalentne pripútané osoby sú často orientované k vrstovníkom, ale sú neefektívne vo svojich vzťahoch. Často postávajú blízko vrstovnickej skupiny ako diváci. Bezpečná vzťahová väzba nie je zárukou zdravého fungovania, ale je protektívnym faktorom s ohľadom na patológiu. Napríklad, pozitívne očakávania zahŕňajúce seba a iných, platforma úspešných blízkyh vzťahov, sieť sociálnej podpory, ranná bezpečná väzba podporujú silu a odolnosť pri ťažkostiach a výzvach (Sroufe, 2005).

Schlette a spolupracovníci (1997) skúmali vzťah medzi temperamentovými a charakterovými vlastnosťami (meranými pomocou TCI) a rodičovskou výchovou (meraná pomocou The EMBU Questionnaire). Ich výsledky naznačujú, že rodičovské výchovné praktiky môžu byť významným determinantom temperamentových i charakterových vlastností osobnosti. Zistili, že temperamentové dimenzie vyhybanie sa poškodeniu a závislosť na odmene a charakterová dimenzia sebariadenie získali najčastejšie a najsilnejšie korelácie s faktormi odmietnutie, emočná vrelosť a nadmerná ochrana. Odmietavé rodičovské správanie a nedostatok emočnej vrelosti oboch rodičov počas detstva predstavuje rizikový faktor pre vývin správania s vysokým vyhybaním sa poškodeniu (anticipačný pesimizmus, obavy z neurčitého, plachosť pred neznámymi ľuďmi) a nízkym sebariadením (obviňovanie ostatných, bezcieľnosť, nečinnosť, sebaodmietanie). Ďalej zistili, že rodičovská emočná vrelosť významne prispieva k vývinu sociálnej citlivosti a vzťahovej väzbe (závislosť na odmene) a tento vzťah bol zreteľnejší u žien než u mužov. Negatívna korelácia medzi rodičovskou emočnou vrelosťou

a vyhýbaním sa poškodeniu a pozitívna korelácia medzi rodičovským odmietnutím a vyhýbaním sa poškodeniu, rovnako ako pozitívna korelácia medzi rodičovskou emočnou vrelosťou a závislosťou na odmene a negatívna korelácia medzi rodičovským odmietnutím a závislosťou na odmene dávajú zmysel vo svetle Bowlbyho teórie attachmentu. Vyhýbanie sa poškodeniu obsahuje subškály ako anticipačný pesimizmus a obava z neurčitého a závislosť na odmene obsahuje závislosť a emocionálnu viazanosť, ktoré môžu byť ľahko ovplyvnené dysfunkčnou výchovou (Schlette et al., 1997). Významné korelácie medzi rodičovskou výchovou a osobnostnými premennými boli silnejšie u mužov v charakterových dimenziách, zatiaľ čo u žien v temperamentových dimenziách.

Richter, Eisemann a Richter (2000) takisto skúmali vzťah medzi temperamentovými a charakterovými vlastnosťami (meranými pomocou TCI) a rodičovskou výchovou (meraná pomocou The EMBU Questionnaire). Ich zistenia o viacerých koreláciách rodičovskej výchovy s charakterovými dimenziami oproti temperamentovými podporujú Cloningerové domnienky o vyššej dedičnosti temperamentu. Výskum odhalil vzťahy medzi temperamentom a rodičovskou výchovou, ktoré sú rodovo špecifické (korelácie medzi vyhľadávaním nového a rodičovským odmietnutím a nadmernou ochranou u mužov a medzi vyhýbaním sa poškodeniu a závislosťou na odmene a rodičovskou emočnou vrelosťou u oboch pohlaví). Rodová špecifičnosť sa ukázala i v dôležitosti opačného pohlavia rodičov pre vývin osobnosti, ktorá je zreteľná v obrátenom vzťahu medzi spoluprácou a matkiným odmietnutím rovnako ako matkinou nadmernou ochranou u mužov a medzi otcovou nadmernou ochranou a sebaapresiahnutím u žien. Výsledky regresnej analýzy priniesli závery, že faktory rodičovskej výchovy predikujú nasledujúce osobnostné dimenzie: vyhýbanie sa poškodeniu, závislosť na odmene, sebariadenie, spolupráca a sebaapresiahnutie u žien. Pre mužskú populáciu bolo predikované iba sebariadenie.

V zahraničí sa uskutočňuje veľké množstvo výskumov týkajúcich sa vzťahovej väzby a jej vzťahov a následkov s rôznymi premennými. Prevláda trend, ktorý Belsky a Cassidy (1994) sformulovali v myšlienke, že sotva existuje niečo, čo s bezpečím vzťahovej väzby nesúvisí. Väčšia teoretická presnosť je preto v súčasnosti najväčšou výzvou teórie vzťahovej väzby. Za empiricky najlepšie overené sú považované tie dôsledky vzťahovej väzby, ktoré sú priamo odvodené z Bowlbyho teórie: bezpečná vzťahová väzba priznáva výhody pre neskoršie vzťahy rodič – dieťa a iné blízke vzťahy, osobnostné fungovanie, sebakoncept, emočnú reguláciu a sociálno-kognitívne schopnosti ako porozumenie emóciám a svedomitosť (Thompson, 2006 in Thompson, 2008b).

7 VOLBA NÁSTROJA NA MERANIE VZŤAHOVEJ VÄZBY

I keď koncept vzťahovej väzby predstavuje silnú oblasť psychologického výskumu, v českom prostredí zatiaľ neexistuje štandardizovaný nástroj pre dospelých na meranie vzťahovej väzby v detskom veku k rodičom. V Českej republike je minimum pokusov o preklad, overenie psychometrických vlastností preložených dotazníkov resp. tvorbu metód merajúcich attachment. Väčšina z nich sa realizuje prostredníctvom diplomových prác študentov vysokých škôl, najčastejšie na vzorkách adolescentov.

Napríklad Kozielková (2008) vo svojej diplomovej práci použila dotazník *Inventory of parent and peer attachment - IPPA* (Armsden & Greenberg, 1987 in Kozielková, 2008) určený pre adolescentov. Do češtiny ho preložili a upravili pre potreby štúdie ELSPAC Širůček a Lacinová. Chatrná (2006) použila Štefánkovej preklad pološtruktúrovaného interview *Das Bindungsinterview für späte Kindheit - BISK* (Zimmermann & Scheuerer-Englisch, 2003 in Chatrná, 2006) určené pre deti od 8 do 13 rokov. Po ľahkých úpravách ho možno použiť i v adolescencii. Kociánová (2008) sa zamerala na preklad a overenie psychometrických vlastností metódy *Behavioral systems questionnaire - BSQ* (Furman & Wehner, 1999 in Kociánová, 2008) na českej populácii. Dotazník slúži k získaniu vzťahových štýlov v rôznych typoch vzťahov (vzťah k rodičom, romantickým partnerom, priateľom) a je určený taktiež pre adolescentov. Kodytková (2009) preložila *Relationship questionnaire* (Bartholomew & Horowitz, 1991 in Kodytková, 2009). Dotazník je určený pre zisťovanie vzťahovej väzby v dospelosti v blízkych vzťahoch. U žiadneho z týchto nástrojov sme však nezistili širšie využívanie.

Rozhodli sme sa preto vytvoriť českú verziu dotazníku *The parental bonding instrument - PBI* (Parker, Tupling, & Brown, 1979), ktorý je jednou z najčastejšie používaných metód pri výskume vzťahovej väzby v zahraničí a prispieť k jej pilotnej štandardizácii. Od trojice autorov dotazníku PBI sme získali povolenie na vydanie českej verzie dotazníku. Plánované publikovanie **manuálu** k českej verzii dotazníku PBI je predpokladané na rok 2011. Z tohto dôvodu nie je k diplomovej práci priložený vytvorený český preklad.

PBI bol vyvinutý aby umožnil špecifikovať a kvantifikovať ako rodičia prispievajú k rôznym psychickým poruchám svojich detí. I keď by sa dalo stanoviť mnoho rodičovských charakteristík, Parker, Tupling a Brown sa zamerali na starostlivosť a kontrolu/ochranu, keďže sa ukazuje, že nízka starostlivosť a nadmerná kontrola súvisia s psychickými poruchami (Parker, 1990).

Ako uvádza Hašto (2006), teória vzťahovej väzby a ňou inšpirované výskumy majú významné psychoterapeutické implikácie: psychoterapia ako bezpečná základňa, terapeut ako jemnocitná bytosť, spracúvanie dysfunkčných vnútorných modelov, podnecovanie vývinu metakognitívnej roviny, spracúvanie psychotraum. Aj utváranie práce s pacientmi v rámci bežných psychiatrických inštitúcií (psychiatrické ambulancie, denné psychiatrické stacionáre, lôžkové oddelenia atď.) sa dá plánovať a vykonávať zohľadňujúc Bowlbyho teóriu a terapeutické odporúčania. Keď je pacient v psychiatrickej starostlivosti, dochádza k stovkám krátkych interakcií medzi ním a psychiatrom, psychoterapeutom, sestrami. Aj v nich je veľký terapeutický potenciál k vzniku priestoru bezpečnej základne (Hašto, 2006). Veľký význam má teória vzťahovej väzby a najmä liečba porúch vzťahovej väzby u detí v náhradnej rodinnej starostlivosti.

The parental bonding instrument - PBI má tú výhodu, že je krátky, nenáročný na administráciu a má dobré psychometrické vlastnosti. V porovnaní s AAI - Adult Attachment Inventory (Main, Kaplan, & Cassidy, 1985 in Manassis, Owens, Adam, West, & Sheldon-Keller, 1999), ktorý je komplexnejším nástrojom merania vzťahovej väzby, sú informácie získané z PBI a AAI porovnateľné u respondentov s optimálnou vzťahovou históriou, avšak nie u respondentov, ktorí vykazujú idealizáciu alebo hnev voči matkám. To treba brať v úvahu hlavne pri využívaní dotazníku PBI v klinických vzorkách, kde je pravdepodobná neoptimálna vzťahová história (Manassis et al., 1999). V zahraničí existujú desiatky prác používajúce tento nástroj. Dotazník je preložený do viacerých jazykov a používa sa v rôznych krajinách sveta (napr. Japonsko, Francúzsko, Pakistan, Čína, USA, Belgicko, Nemecko, Taliansko, Holandsko, Španielsko, Austrália). Existujú jeho rôzne úpravy (napr. skrátená verzia, trojfaktorový model). Bližší popis nástroja podávame v kapitole 9.1.

EMPIRICKÁ ČASŤ

8 VÝSKUMNÝ CIEĽ A VÝSKUMNÉ HYPOTÉZY

8.1 VÝSKUMNÝ CIEĽ

Keďže v Čechách absentujú výskumy týkajúce sa vzťahovej väzby (attachmentu) a osobnostných charakteristík, chceli sme overiť, či sa na našej výskumnej vzorke preukáže existencia vzťahu medzi vzťahovou väzbou k primárnej osobe a neskoršími temperamentovými a charakterovými vlastnosťami osobnosti. Tiež sme chceli zistiť, či výsledky získané v našom súbore budú korešpondovať s výsledkami zahraničných štúdií. Keďže korelačná analýza nám poskytne údaje o súvislostiach medzi premennými, ale nie o ich vzájomnom pôsobení na seba, v prípade, že sa naše hypotézy potvrdia, použijeme viacnásobnú regresnú analýzu, aby sme zistili vplyv vzťahovej väzby na temperamentové a charakterové vlastnosti osobnosti (závislá premenná). I keď koncept vzťahovej väzby predstavuje silnú oblasť psychologického výskumu, v českom prostredí je zatiaľ nedostatok nástrojov k jej meraniu. Ďalším cieľom práce je preto vytvoriť českú verziu dotazníku The parental bonding instrument (Parker, Tupling, & Brown, 1979), ktorý je jednou z metód používaných pri výskume vzťahovej väzby v zahraničí a prispieť k jej pilotnej štandardizácii.

8.2 VÝSKUMNÉ HYPOTÉZY

Na základe vyššie uvedených teoretických podkladov a výskumných štúdií sme sa pokúsili overiť vzťah medzi vzťahovou väzbou a charakterovými a temperamentovými vlastnosťami osobnosti na našej výskumnej vzorke. Vzťahovú väzbu (resp. jej 2 škály – starostlivosť a kontrolu) sme merali dotazníkom The parental bonding instrument - PBI (Parker, Tupling, & Brown, 1979, český preklad Preiss, nepublikované) a na zistenie temperamentových a charakterových vlastností jednotlivcov sme použili českú verziu dotazníku Temperament and character inventory – revised - TCI-r (Cloninger et al., 1999, český preklad Preiss, Kuchařová, Novák, & Štěpánková, 2007).

Keby sme mali stručne zhrnúť stanovené hypotézy, predpokladali sme, že bezpečná vzťahová väzba bude mať negatívny vzťah k temperamentovej dimenzii vyhýbanie sa poškodeniu, ktorá sa prejavuje vo forme pesimistických obáv v očakávaní budúcich problémov, pasívneho vyhýbavého správania, strachu z neznámeho, ľahkej unaviteľnosti,

vyhýbaním sa trestu a frustrujúcim situáciám. So všetkými ostatnými temperamentovými (vyhľadávanie nového, závislosť na odmene, odolnosť) a charakterovými (sebariadenie, spolupráca, sebapresiahnutie) dimenziami a bezpečnou vzťahovou väzbou sme predpokladali pozitívne vzťahy.

Stanovené hypotézy:

H1: Predpokladáme negatívny vzťah medzi škálou starostlivosť a temperamentovou dimenziou vyhýbanie sa poškodeniu.

H2: Predpokladáme pozitívny vzťah medzi škálou starostlivosť a temperamentovou dimenziou vyhľadávanie nového.

H3: Predpokladáme pozitívny vzťah medzi škálou starostlivosť a temperamentovou dimenziou závislosť na odmene.

H4: Predpokladáme pozitívny vzťah medzi škálou starostlivosť a temperamentovou dimenziou odolnosť.

H5: Predpokladáme pozitívny vzťah medzi škálou starostlivosť a charakterovou dimenziou sebariadenie.

H6: Predpokladáme pozitívny vzťah medzi škálou starostlivosť a charakterovou dimenziou spolupráca.

H7: Predpokladáme pozitívny vzťah medzi škálou starostlivosť a charakterovou dimenziou sebapresiahnutie.

H8: Predpokladáme pozitívny vzťah medzi škálou kontrola a temperamentovou dimenziou vyhýbanie sa poškodeniu.

H9: Predpokladáme negatívny vzťah medzi škálou kontrola a temperamentovou dimenziou vyhľadávanie nového.

H10: Predpokladáme negatívny vzťah medzi škálou kontrola a temperamentovou dimenziou závislosť na odmene.

H11: Predpokladáme negatívny vzťah medzi škálou kontrola a temperamentovou dimenziou odolnosť.

H12: Predpokladáme negatívny vzťah medzi škálou kontrola a charakterovou dimenziou sebariadenie.

H13: Predpokladáme negatívny vzťah medzi škálou kontrola a charakterovou dimenziou spolupráca.

H14: Predpokladáme negatívny vzťah medzi škálou kontrola a charakterovou dimenziou sebapresiahnutie.

9 POUŽITÉ METÓDY A METODIKY

9.1 THE PARENTAL BONDING INSTRUMENT – PBI

The parental bonding instrument - PBI (Parker, Tupling, & Brown, 1979) meria rodičovský prístup k respondentovi tak, ako si ho sám pamätá z prvých 16 rokov jeho života. Celkom 25 tvrdení je rozdelených na dve dimenzie vzťahovej väzby: 12 položiek meria rodičovskú „starostlivosť“ (siahajúcu od rodičovskej starostlivosti a angažovanosti po ľahostajnosť a zanedbávanie) a 13 položiek meria „ochranu/kontrolu“⁷ (od nadmernej kontroly po povzbudenie k nezávislosti a autonómii). Každú položku proband hodnotí na štvorbodovej Likertovej škále.

Vypočítané sú dve skóre pre každého rodiča zvlášť: skóre starostlivosti (rozsah od 0 po 36) a skóre kontroly (rozsah od 0 po 39). Vysoké skóre starostlivosti znamená vysokú starostlivosť (ako opozitum zanedbávania), zatiaľ čo vysoké skóre kontroly znamená nadmernú ochranu resp. kontrolu (ako protiklad k nezávislosti alebo autonómii).

Kombinácia oboch škál (na základe tzv. „cut-off“ skór) poskytuje štyri typy rodičovskej výchovy: optimálna výchova (vysoké skóre starostlivosti a nízke skóre kontroly), kontrola bez náklonnosti (vysoká kontrola, nízka starostlivosť), láskyplné obmedzovanie (vysoká starostlivosť, vysoká kontrola) a zanedbávajúca výchova (nízka starostlivosť, nízka kontrola) (Parker, n. d.).

Na základe rozdelenia do jednotlivých výchovných typov sa dá následne určiť i typ vzťahovej väzby (viď tabuľku 3).

Anglická verzia dotazníku PBI⁸, spolu s popisom vyhodnotenia je voľne dostupná na internetovej stránke <http://www.blackdoginstitute.org.au/docs/ParentalBondingInstrument.pdf>.

PBI je metóda, ktorá nie je publikovaná v češtine, ide teda o neštandardizovanú metódu v rámci Českej republiky. Český preklad, ktorý bol použitý pri výskume vytvoril M. Preiss (nepublikované). V rámci diplomovej práce sme sa pokúsili o vytvorenie novej verzie, ktorá by eliminovala niektoré z nevýhod plynúce z pôvodného prekladu.

---

⁷ Parker, G., Tupling H., & Brown, L. B. (1979) používajú v súvislosti s druhou škálou PBI nediferencovane termíny overprotection, control a protection, ktoré by sme mohli preložiť ako nadmerná ochrana, kontrola a ochrana. V našej práci sme sa priklonili k termínu kontrola príp. kontrola/ochrana.

⁸ Viď prílohu č. 4: Parental bonding instrument PBI (Parker, Tupling, & Brown, 1979).

Jedným z výsledkov tejto snahy bude i pripravovaný manuál českej verzie dotazníku PBI s predpokladaným vydaním v roku 2011. Bližšie k prekladu dotazníku PBI a jeho pilotnej štandardizácii viď kapitolu 13.

Tab. 3: Určenie typu vzťahovej väzby na základe výchovného typu (Pérez, 2009)

Typ výchovy ⁹	Typ vzťahovej väzby
optimálna výchova (<i>optimal parenting</i>) (vysoká starostlivosť, nízka kontrola)	bezpečná
kontrola bez náklonnosti (<i>affectionless control</i>) (vysoká kontrola, nízka starostlivosť)	neistá - dezorganizovaná
láskyplné obmedzovanie (<i>affectionate constraint</i>) (vysoká starostlivosť, vysoká kontrola)	neistá - ambivalentná
zanedbávajúca výchova (<i>neglectful parenting</i>) (nízka starostlivosť, nízka kontrola)	neistá - vyhýbavá

9.2 TEMPERAMENT AND CHARACTER INVENTORY – REVISED – TCI-R

TCI-r (Cloninger et al., 1999, český preklad Preiss, Kuchařová, Novák, & Štěpánková, 2007) je revidovaná verzia dotazníku Temperament and character inventory – TCI (Cloninger et al., 1994), ktorý Cloninger vytvoril na meranie siedmich dimenzií osobnosti. Je to sebaopisujúci nástroj obsahujúci 240 položiek, ktoré respondent zvažuje na päťbodovej Likertovej škále (od „úplne pravdivé“ po „úplne nepravdivé“). Skladá sa zo štyroch temperamentových a troch charakterových dimenzií; každá z nich obsahuje niekoľko subdimenzií. Zvyčajne sa administruje formou "ceruzka - papier", možno však použiť aj počítačovú formu¹⁰. V našom výskume sme dotazník administrovali formou ceruzka -papier, následne sme zaznamenané odpovede prepisovali do počítačovej verzie.

Väčšina štúdií sa pri analýze TCI-r zameriava na štatistickú analýzu jednotlivých položiek (ANOVA, Manova), poprípade na porovnanie s inými testami osobnosti

⁹ Preklad autorky

¹⁰ Počítačovú verziu dotazníku TCI-r vytvoril Ing. Miroslav Šmíd z Ústrednej vojenskej nemocnice v Prahe

(EPQ - Eysenck Personality Questionnaire), málokedy na vytváranie temperamentového a charakterového profilu danej populácie či jedinca (Polišenská, 2009).

Ako uvádza Polišenská (2009) v Českej republike sa Cloningerov dotazník TCI-r za posledných pár rokov veľmi rozšíril. Od základných metodických článkov, ktoré skúmali jeho formálne vlastnosti (Kožený & Tišanská, 1998; Preiss, 2000; Preiss & Klose, 2001), či o ňom pojednávali v rámci širších komparatívnych štúdií (Preiss et al., 2002), sa neskôr výskum presunul ku konkrétnym štúdiám, ktoré sa zaoberali nasledujúcimi témami: vytvorenie profilov určitých skupín (Kožený et al., 1998a, 1998b; Preiss et al. 2000), vzťah medzi vigilitou a osobnosťou (Červená et al., 2003), popis zmien osobnostných rysov (Simová et al., 2004; Snopek & Hublová, 2008). Celkový výskum viedol k vytvoreniu noriem pre českú populáciu (Kuchařová, 2005; Loučimová et al., 2005; Preiss et al., 2007).

DIMENZIE A SUBDIMENZIE TCI-R:

I. Dimenzie temperamentu

1. Vyhybanie sa poškodeniu (*harm avoidance – HA*)

Ide o vrodennú tendenciu intenzívne reagovať na známky nepríjemného. Vysoké skóre v dimenzii sa interpretuje ako opatrnosť, pochybnosť, pasivita, tenzia, neistota alebo pesimizmus. Nízke skóre ako uvoľnenosť, odvaha, optimizmus a dynamickosť (Preiss & Klose, 2001). Vyhybanie sa poškodeniu obsahuje nasledujúce subdimenzie: *anticipačný pesimizmus vs. uvoľnený optimizmus – HA1*, *obavy z neurčitého/neznámeho – HA2*, *plachosť pred neznámymi ľuďmi – HA3*, *unaviteľnosť vs. energičnosť – HA4*.

2. Vyhľadávanie nového (*novelty seeking – NS*)

Ide o vrodennú tendenciu smerom k intenzívnemu vzrušeniu pri odpovedi na nové podnety. Vysoké skóre sa vysvetľuje ako excitabilita, exploratívnosť, zvedavosť, impulzivita, netolerancia k monotónnosti, nízke skóre ako indiferencia, rezervovanosť, systematickosť, premýšľavosť a pomalé tempo (Preiss & Klose, 2001). Vyhľadávanie nového obsahuje nasledujúce subdimenzie: *vzrušenie z explorácie vs. stoická strnulosť – NS1*, *impulzivita vs. reflexivita – NS2*, *extravagancia vs. rezervovanosť – NS3*, *nesystematickosť vs. systematickosť – NS4*.

3. Závislosť na odmene (reward dependence – RD)

Vrodená tendencia reagovať intenzívne na odmeňujúce podnety, vykonávať alebo brániť správaniu, ktoré je spojené s odmenou alebo kontrastuje s potrestaním. Vysoké skóre v dimenzii sa označuje ako senzitivita, oddanosť, závislosť a sociabilita, nízke ako necitlivosť, pragmatickosť, tvrdosť a chladnosť (Preiss & Klose, 2001). Závislosť na odmene zahŕňa tri dimenzie nižšieho rádu: *sentimentalita vs. citový chlad – RD1, otvorenosť ku komunikácii vs. rezervovanosť – RD2, emocionálna viazanosť vs. odtiahnutosť – RD3, závislosť vs. nezávislosť – RD4*

4. Odolnosť (persistence – PS)

Perzistencia meria odolnosť, vytrvalosť a schopnosť znášať nepríjemné navzdory frustrácii a únave (Preiss, 2000). Obsahuje nasledujúce subdimenzie: *dychtivá snaživosť vs. lenivosť – PS1, svedomitosť vs. rozmazanosť – PS2, ambiciózne sebaprečenie vs. podceňovanie – PS3, perfekcionizmus vs. pragmatické ukončenie činnosti – PS4*.

Temperamentové typy

Jednotlivé dimenzie popisujú jedinca v extrémnych situáciách, teda v prípadoch kedy jednotlivé dimenzie majú vysoké alebo nízke skóre. Temperamentové dimenzie však možno rôzne kombinovať. Kombinácia vysokých a nízkych hodnôt rôznych dimenzií vytvára jednotlivé temperamentové typy (Polišenská, 2009). Temperamentové typy môžu byť extrémne (3 dimenzie, všetky majú vysoké, alebo nízke skóre), výrazné (2 dimenzie majú vysoké alebo nízke skóre a jedna priemerné) a mierne (jedna dimenzia s vysokým alebo nízkym skóre, dve dimenzie priemerné). Odolnosť funguje ako všeobecný moderátor sebakontroly a ovplyvňuje vývin charakteru. Odolnosť hrá dôležitú úlohu v emocionálnej regulácii a vývine osobnosti (Cloninger & Svrakic, 1997 in Polišenská, 2009), ale nie je súčasťou temperamentových typov. Ľudia, ktorí skórujú vysoko alebo nízko v jednotlivých dimenziách, sú typickí vo svojom správaní bez ohľadu na okolnosti. Tí, ktorí skórujú skôr v priemere sú nekonzistentní a správajú sa podľa situácie. Ľudia, ktorí sú priemerní v troch temperamentových dimenziách, sú klasifikovaní ako "flexibilní" a mali by tvoriť asi 3,7% z danej populácie. Cloninger a spolupracovníci (1994) predpokladajú, že 8 extrémnych typov a flexibilný typ tvorí 33% z danej populácie a 8 miernych temperamentových typov tvorí 67% populácie (Polišenská, 2009).

II. Dimenzie charakteru

1. Sebariadenie (*self-directedness - SD*)

Sebariadenie je meradlom zrelosti, zodpovednosti, cieľového zamerania, integrity osobnosti. Vysoké skóre sa vysvetľuje ako sociálna zrelosť, zodpovednosť, akceptácia seba samého, cieľová orientácia, osobnostná integrovanosť. Nízke skóre ako nezrelosť, deštruktívnosť, nespoľahlivosť, deficit vnútorných organizačných princípov (Preiss & Klose, 2001). Skladá sa z piatich subdimenzií nižšieho rádu: *zodpovednosť vs. obviňovanie – SD1, cieľavedomosť vs. bezcieľnosť – SD2, činnosť vs. nečinnosť – SD3, sebaakceptácia vs. sebaodmietanie – SD4, vhodná sebadisciplína vs. zlozvyky – SD5*

2. Spolupráca (*cooperativeness - CO*)

Dimenzia spolupráca je dôležitá v spoločnosti a skupinovej práci. Kooperujúci ľudia sa označujú ako sociálne tolerantní, citliví, pomáhajúci, súcitní (vysoké skóre). Nespolupracujúce osoby (nízke skóre) sa označujú ako sociálne netolerantné, bez záujmu o druhých, nepomáhajúce, pomstychtivé (Praško et al., 2003). Obsahuje nasledujúce subdimenzie: *sociálna akceptácia vs. sociálna intolerancia – CO1, empatia vs. nezáujem o druhých – CO2, ochota pomáhať vs. neochota pomáhať – CO3, súcit vs. pomstychtivosť – CO4, integrované svedomie vs. oportunizmus – CO5.*

3. Sebapresiahnutie (*self-transcendence – ST*)

Osoby s vysokým skóre sebapresiahnutia sú označované ako skromné, spokojné, trpezlivé, tvorivé, nesebecké, duchovné a naplnené. Osoby s nízkym skóre sú hodnotené ako pyšné, netrpezlivé, bez predstavivosti, neoceňujúce umenie ani duchovné hodnoty, sú materialistické a nenaplnené (Praško et al., 2003). Dimenzia sebapresiahnutie obsahuje nasledujúce subdimenzie: *tvorivé sebazabudnutie vs. koncentrácia na svoju osobu – ST1, transpersonálna identifikácia vs. personálna identifikácia – ST2, spiritualita vs. racionalita – ST3.*

Charakterové typy

Charakterové dimenzie možno rovnako ako temperamentové dimenzie kombinovať do rôznych charakterových typov. Charakterové typy obsahujú chápania a rozdiely v cieľoch a hodnotách, ktoré ovplyvňujú slobodnú vôľu a ciele. Charakterové typy tiež identifikujú poruchu osobnosti (Polišenská, 2009). Cieľom TCI-r dotazníku je určiť charakteristickú pozíciu každej z dimenzií, ktoré môžu byť vizualizované v trojdimenzionálnom priestore (Cloninger et al., 1994).

Tab. 4: Popis jednotlivca s vysokým a nízkym skóre v jednotlivých dimenziách a subdimenziách TCI-r (Svrakic et al., 2002)

Temperamentové dimenzie a subdimenzie	Vysoké skóre	Nízke skóre
<i>Vyhýbanie sa poškodeniu (HA)</i>		
HA1: anticipačný pesimizmus	pesimistický	optimistický
HA2: obavy z neznáameho	ustrášený	odvážny
HA3: plachosť	hanblivý	spoločenský
HA4: unaviteľnosť	unaviteľný	energický
<i>Vyhľadávanie nového (NS)</i>		
NS1: vzrušenie z exploraácie	skúmajúci	rezervovaný
NS2: impulzivita	impulzívny	rozvážny
NS3: extravagancia	extravagantný	striedmy
NS4: nesystematickosť	ľahko vzrušivý	kludný
<i>Závislosť na odmene (RD)</i>		
RD1: sentimentalita	sentimentálny	ľahostajný
RD2: otvorenosť ku komunikácii	otvorený	rezervovaný
RD3: emocionálna väzba	vrelý	chladný
RD4: závislosť	vnímavý	nezávislý
<i>Odolnosť (PS)</i>		
PS1: dychtivá snaživosť	usilovný	lenivý
PS2: usilovnosť	odhodlaný, zarytý	zhýčkaný
PS3: ambicióznosť	entuziastický	nesnaživý
PS4: perfekcionizmus	perfekcionistický	pragmatický
Charakterové dimenzie a subdimenzie		
<i>Sebariadenie (SD)</i>		
SD1: zodpovednosť	zodpovedný	obviňujúci
SD2: zameranosť	rozhodný	bez cieľa
SD3: vynaliezavosť	vynaliezavý	neobratný
SD4: seba prijatie	sebaakceptujúci	pyšný
SD5: vhodná sebadisciplína	disciplinovaný	nedisciplinovaný
<i>Spolupráca (CO)</i>		
CO1: sociálna akceptácia	dobrosrdečný	netolerantný
CO2: empatia	empatický	necitlivý
CO3: ochota pomáhať	nápomocný	hostilný
CO4: súcit	súcitný	pomstychtivý
CO5: integrované svedomie	princiálny	oportunistický
<i>Sebapresiahnutie (ST)</i>		
ST1: sebazabudnutie	intuitívne	zinscenované
ST2: transpersonálna identifikácia	poddajný	kontrolujúci
ST3: spirituálna akceptácia	spirituálny	materialistický

10 METÓDY ANALÝZY

Pre spracovanie získaných dát použijeme Microsoft Office Excel 2010 a PASW Statistics 18¹¹. Deskriptívnou analýzou opíšeme výsledky, ktoré poskytnú jednotlivé dotazníky a následne použijeme korelačnú analýzu (Pearson) na zistenie vzťahov medzi jednotlivými faktormi a subškálami použitých dotazníkov. Na základe výsledkov z korelačnej analýzy (v prípade, že sa predpokladané vzťahy potvrdia) sa neskôr viacnásobnou regresnou analýzou pokúsime identifikovať vplyvy nezávislých premenných vzťahovej väzby na temperamentové a charakterové vlastnosti osobnosti. Na zistenie reliability a validity českej verzie dotazníku Parental bonding instrument - PBI použijeme Cronbachov alfa koeficient, koeficient test - retestovej reliability a koeficient determinácie.

11 VÝSKUMNÁ VZORKA

Parametre nášho výskumného súboru boli stanovené na základe výsledkov Demografickej ročenky ČR 2009 Českého štatistického úradu¹², konkrétne stavu ku 31. 12. 2009¹³. Výskumný súbor vznikol metódou kvótného výberu tak, aby sa jeho štruktúra zhodovala so štruktúrou cieľovej populácie. Kritériami výberu bol vek a pohlavie. Výskumnú vzorku tvoria respondenti od 16 rokov (vrátane), pretože dotazník PBI je určený probandom starším ako 16 rokov. Pre lepší zber dát boli respondenti rozdelení do štyroch vekových pásiem (od 16 – 19 rokov, od 20 – 39 rokov, od 40 – 59 rokov a nad 60 rokov). Rozloženie respondentov vo vekových pásmach zodpovedá pomeru danej vekovej kategórie v populácii ČR a v každom vekovom pásme pomer mužov a žien zodpovedá rozloženiu obyvateľov ČR. Presný postup plánu zostavenia výskumného súboru možno nájsť v prílohe 7.

Treba hneď úvodom uviesť, že veľkým prínosom pri zbieraní potrebných údajov bola ochota Jiřiny Kuchařovej poskytnúť nám údaje, ktoré získala v priebehu písania vlastnej diplomovej práce (2005), v ktorej sa zaoberala validizáciou dotazníku TCI-R. Dávala

---

¹¹ Prílohy č. 11 a 12 sú vytvorené v programe Amos 18.

¹² Vid' príloha č. 6: Demografická ročenka ČR 2009 Českého štatistického úradu: Tabuľka I.01: Počet obyvateľ podľa pohlaví a jednotek veku

¹³ Novšie údaje v čase zbierania údajov (december 2004 - marec 2005 - Kuchařová, október 2010- január 2011) nie sú k dispozícii

svojim respondentom vyplniť dotazník TCI-R, Beckovu sebaopisovú škálu úzkosti, Beckovu sebaopisovú škálu depresivity pre dospelých a demografický dotazník. Okrem týchto dotazníkov, s ktorými neskôr vo svojej diplomovej práci pracovala, administrovala probandom i dotazník PBI (Preissov preklad, nepublikovaný). S údajmi z dotazníku PBI však už ďalej nepracovala a nezahrnula ich do svojej diplomovej práce. Tieto dáta zostali nevyužitú a s láskavým súhlasom J. Kuchařovej nám boli poskytnuté. Keďže by bola škoda nevyužiť tieto dáta, rozhodli sme sa použiť rovnaký demografický dotazník ako použila ona a Preissov preklad dotazníku PBI, aby sme získali konzistentné údaje a mohli Kuchařovej dáta začleniť do nášho výskumného súboru. Na základe stanovených kritérií (vek a pohlavie) boli údaje od J. Kuchařovej začlenené do našej výskumnej vzorky. Začlenení boli probandi u ktorých bol vyplnený dotazník TCI-R i PBI. Vylúčení boli 15-roční probandi a probandi vo vekovej skupine 16 – 19 po naplnení želaného počtu. Jedná sa celkovo o údaje od 138 probandov. Keďže tieto údaje nestačili na naplnenie nami stanoveného plánu štruktúry výskumného súboru, vzorka Kuchařovej bola následne doplnená o ďalších probandov (celkom 131) cieľným výberom na základe stanovených kritérií.

Zber dát začal hromadne v blízkom okolí autorov práce a metódou snehová guľa sa na týchto účastníkov nabaľovali ďalší, neustále ale boli sledované stanovené kritériá. V určitom okamžiku boli niektoré kategórie naplnené a ďalší účastníci boli cieľne vyhľadávaní. Zber dát bol realizovaný v rôznych českých mestách (Praha, Brno, Olomouc, Přešov, Plzeň, Liberec, Děčín, Pardubice, Hradec Králové, Chrudim, Kladno, Lohet, Semily) i na menších dedinách (napr. Luže, Lozice, Příšovice). Každý respondent bol v úvode testovania oslovený so žiadosťou o anonymnú spoluprácu na tomto výskume. Do výskumu neboli zaradení probandi, ktorí nevyplnili všetky položky predložených dotazníkov¹⁴. Okrem dotazníkov PBI a TCI-r respondenti vyplňovali krátky demografický dotazník zisťujúci nasledovné údaje: vek, pohlavie, najvyššie dosiahnuté vzdelanie, rodinný stav, povolanie (zamestnanec, študent, poberateľ podpory, atď.), či boli v minulosti psychiatricky a psychologicky vyšetrení, či v poslednom roku zažili nepríjemnú, nežiaducu udalosť, posúdenie materiálnej situácie, posúdenie subjektívneho zdravotného stavu, posúdenie motivácie k plneniu úloh a koncentrácie k plneniu úloh

---

¹⁴ V dotazníku PBI sa samozrejme vyskytli prípady (celkom 5), kde v rodine chýbal otec a zároveň nebol k dispozícii ani nevlastný otec alebo iná mužská postava, ktorá by mohla postavu otca nahradiť. Vznikli tak chýbajúce údaje, ktoré ale neboli dôvodom vylúčenia. V tomto prípade probandi hodnotili iba vzťah k matke.

v predložených dotazníkoch. Výskumný súbor tvorí 269 probandov, z toho 138 (51 %) žien a 131 (49 %) mužov. Priemerný vek súboru je 44, 86 rokov, najnižší vek je 16 rokov, najvyšší 97 rokov. Frekvenčné rozdelenie podľa veku a pohlavia vid' tabuľku 5. Prehľad o rozložení súboru podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania podáva tabuľka 6. Pre rozloženie výskumnej vzorky podľa povolania, rodinného stavu, psychiatrického a psychologického vyšetrenia, náboženskej viery, subjektívnej materiálnej a zdravotnej situácie, motivácie a koncentrácie k plneniu úloh vid' prílohu č. 8.

Tab. 5: Frekvenčné rozdelenie výskumného súboru podľa veku a pohlavia

			Veková kategória				Celkom
			16-19	20-39	40-59	nad 60	
Pohlavie	muž	počet	8	50	43	30	131
		v %	6%	38%	33%	23%	100%
	žena	počet	8	47	43	40	138
		v %	6%	34%	31%	29%	100%
Celkom		počet	16	97	86	70	269
		v %	6%	36%	32%	26%	100%

Tab. 6: Rozloženie výskumného súboru podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania

	Početnosti	Percentá	Validné percentá	Kumulatívne percentá
základné	33	12	12	12
vyučenie bez maturity	42	16	16	28
stredné odborné bez maturity	37	14	14	42
vyučenie s maturitou	10	4	4	45
úplné stredné všeobecné s maturitou	28	10	10	56
úplné stredné odborné s maturitou	56	21	21	77
nadstavbové štúdium, absolvovanie dvoch alebo viacerých stredných škôl	10	4	4	80
vyššie odborné vzdelanie	5	2	2	82
vysokoškolské bakalárske	16	6	6	88
vysokoškolské vzdelanie	30	11	11	99
vedecká príprava	2	1	1	100
Celkom	269	100	100	

12 ANALÝZA VÝSLEDKOV

Dotazníky Parental bonding instrument a Temperament and character inventory nám poskytli údaje, ktoré sme spracovali v programe Microsoft Office Excel 2010 a PASW Statistics 18.

12.1 DESKRIPCIA DÁT Z POUŽITÝCH DOTAZNÍKOV

12.1.1 VZŤAHOVÁ VÄZBA K RODIČOM

Z dotazníku PBI sme získali údaje o vzťahovej väzbe k matke a otcovi, konkrétne skóre k dvom škálam vzťahovej väzby: rodičovská starostlivosť a kontrola. Z tabuľky 7 možno vyčítať priemerné hodnoty jednotlivých subškál vzťahovej väzby. Pre škálu starostlivosť je priemerná hodnota pre otca 21 so štandardnou odchýlkou 7, pre matku 25 so štandardnou odchýlkou 6, pre škálu kontrola pre otca 13 so štandardnou odchýlkou 6, pre matku 15 so štandardnou odchýlkou 6. Všetky premenné majú približne normálnu distribúciu (koeficienty strmosti i šikmosti menšie ako 1). Histogramy jednotlivých subškál možno nájsť v prílohe č. 9. Pre doplnenie uvádzam i najvyššie a najnižšie možné hodnoty, ktoré mohli probandi v jednotlivých škálach dosiahnuť: škála starostlivosť min. 0, max. 36 a škála kontrola min. 0, max. 39. Vysoké skóre starostlivosti znamená vysokú starostlivosť (ako opak zanedbávania), zatiaľ čo vysoké skóre kontroly znamená nadmernú kontrolu resp. ochranu (ako protiklad k nezávislosti alebo autonómii). Čím je skóre vyššie, tým predstavuje vyššiu mieru starostlivosti a kontroly.

Tab. 7: Deskriptívne charakteristiky vzťahovej väzby k rodičom

		Subškály vzťahovej väzby			
		otec starostlivosť	otec kontrola	matka starostlivosť	matka kontrola
N	validný	264	264	269	269
	chýba	5	5	0	0
	Priemer	21,1	12,6	25,1	14,7
	Medián	21,0	13,0	25,0	14,0
	Modus	19,0	13,0	22,0	14,0
	Štandardná odchýlka	7,0	5,9	6,3	6,0
	Minimum	,0	,0	4,0	1,0
	Maximum	36,0	33,0	36,0	37,0

Porovnanie priemerných hodnôt na subškálach vzťahovej väzby k rodičom z hľadiska pohlavia a vekovej kategórie vykresľujú tabuľky 8 a 9.

Tab. 8: Porovnanie súboru mužov a žien z hľadiska vzťahovej väzby k rodičom

Pohlavie		Subškály vzťahovej väzby			
		otec starostlivosť	otec kontrola	matka starostlivosť	matka kontrola
muž	Priemer	21,7	11,8	25,9	13,7
	N	128	128	131	131
	Štandardná odchýlka	6,6	5,3	5,9	6,4
žena	Priemer	20,5	13,4	24,2	15,6
	N	136	136	138	138
	Štandardná odchýlka	7,3	6,3	6,6	5,6
Celkom	Priemer	21,1	12,6	25,1	14,7
	N	264	264	269	269
	Štandardná odchýlka	6,9	5,9	6,3	6,0

Tab. 9: Porovnanie vekových kategórií z hľadiska vzťahovej väzby k rodičom

Veková kategória		Subškály vzťahovej väzby			
		otec starostlivosť	otec kontrola	matka starostlivosť	matka kontrola
16-19	Priemer	24,2	10,3	29,1	14,0
	N	15	15	16	16
	Štandardná odchýlka	6,1	6,3	4,5	8,0
20-39	Priemer	20,8	12,2	26,0	14,9
	N	97	97	97	97
	Štandardná odchýlka	7,1	5,8	6,4	6,2
40-59	Priemer	19,8	13,4	23,8	15,2
	N	84	84	86	86
	Štandardná odchýlka	7,2	5,8	5,8	5,9
nad 60	Priemer	22,4	12,8	24,5	13,9
	N	68	68	70	70
	Štandardná odchýlka	6,3	5,9	6,6	5,5
Celkom	Priemer	21,1	12,6	25,1	14,7
	N	264	264	269	269
	Štandardná odchýlka	7,0	5,9	6,3	6,0

Pre zaujímavosť uvádzam i frekvenčné rozdelenie výskumnej vzorky podľa typu výchovy, ktorý sa dá určiť kombináciou oboch škál vzťahovej väzby (starostlivosť a kontrola) podľa tzv. cut-off skórov. Parker, Tupling a Brown vo svojej štúdií z roku 1979 určili cut-off skóry na základe priemerných hodnôt jednotlivých subškál. Rovnaký postup sme použili pre stanovenie cut-off skór pre našu výskumnú vzorku. Pre škálu starostlivosť u matky je cut-off skóre 25, u otca 21, pre škálu kontrola u matky 15, u otca 13. Ako vidieť z tabuliek 10 a 11 a grafov 1 a 2 vo výskumnom súbore je prevládajúcim typom výchovy optimálna výchova, a to u otcov (30%), tak u matiek (32%). Tento typ výchovy sa vyznačuje vysokou mierou starostlivosti a nízkou kontrolou. Druhý najčastejší typ výchovy u otcov je kontrola bez náklonnosti (28%), ktorá sa vyznačuje nízkou mierou starostlivosti a vysokou kontrolou. U matiek je druhý najčastejší typ výchovy taktiež kontrola bez náklonnosti (27%) spolu so zanedbávajúcou výchovou (27%). Zanedbávajúca výchova je charakteristická nízkou starostlivosťou a nízkou kontrolou.

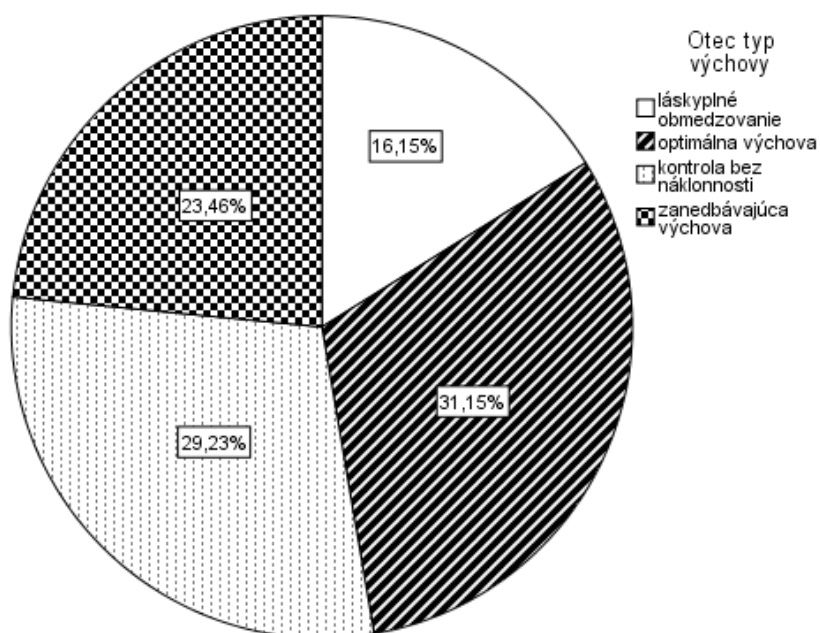
Tab. 10: Frekvenčné rozloženie výskumného súboru podľa typu výchovy otca

Typ výchovy otec		Početnosti	Percentá	Validné percentá	Kumulatívne percentá
Validné	láskyplné obmedzovanie	42	16	16	16
	optimálna výchova	81	30	31	47
	kontrola bez náklonnosti	76	28	29	77
	zanedbávajúca výchova	61	23	24	100
	Celkom	260	97	100	
Chýbajúce		9	3		
Celkom		269	100		

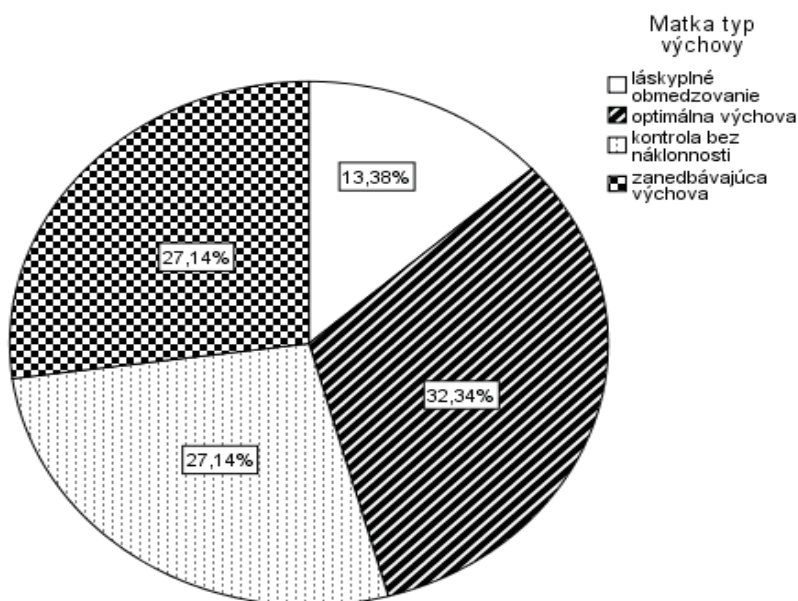
Tab. 11: Frekvenčné rozloženie výskumného súboru podľa typu výchovy matky

Typ výchovy matka		Početnosti	Percentá	Validné percentá	Kumulatívne percentá
Validné	láskyplné obmedzovanie	36	13	13	13
	optimálna výchova	87	32	32	46
	kontrola bez náklonnosti	73	27	27	73
	zanedbávajúca výchova	73	27	27	100
	Celkom	269	100	100	

Graf 1: Rozloženie typov výchovy otca vo výskumnom súbore

Graf 2: Rozloženie typov výchovy matky vo výskumnom súbore

12.1.2 TEMPERAMENTOVÉ A CHARAKTEROVÉ VLASTNOSTI

Na základe údajov z dotazníku TCI-r boli získané temperamentové a charakterové vlastnosti každého probanda. Popisné charakteristiky jednotlivých dimenzií temperamentu a charakteru vrátane priemerných hodnôt a štandardných odchýlok možno vidieť v tabuľke 12.

Tab. 12: Deskriptívne charakteristiky jednotlivých dimenzií temperamentu a charakteru

	Temperamentové dimenzie				Charakterové dimenzie		
	NS	HA	RD	PS	SD	CO	ST
N	269	269	269	269	269	269	269
Priemer	100	97	98	109	137	127	67
Medián	100	97	97	109	137	127	66
Modus	100	100	98	96 ^a	129	118 ^a	62 ^a
Štandardná odchýlka	15	16	13	17	17	15	13
Minimum	65	48	67	56	74	79	33
Maximum	148	144	134	156	180	169	106

a. najnižšie hodnota, existuje viacero modusov

Legenda: NS: vyhľadavanie nového, HA: vyhýbanie sa poškodeniu, RD: závislosť na odmene,

PS: odolnosť, SD: sebariadenie, CO: spolupráca, ST: sebaapresiahnutie

Temperamentové dimenzie:

Priemerná hodnota temperamentovej dimenzie vyhľadavanie nového je 100 so štandardnou odchýlkou 15, dimenzie vyhýbanie sa poškodeniu 97 so štandardnou odchýlkou 16, dimenzie závislosť na odmene 98 so štandardnou odchýlkou 13 a dimenzie odolnosť 109 so štandardnou odchýlkou 17.

Charakterové dimenzie:

Priemerná hodnota charakterovej dimenzie sebariadenie je 137 so štandardnou odchýlkou 17, dimenzie spolupráca 127 so štandardnou odchýlkou 15 a dimenzie sebaapresiahnutie 67 so štandardnou odchýlkou 13.

Všetky premenné majú približne normálne rozdelenie (koeficienty strmosti i šikmosti menšie ako 1).

Porovnanie priemerných hodnôt temperamentových i charakterových dimenzií z hľadiska pohlavia a vekových kategórií podávajú tabuľky 13 a 14.

Tab. 13: Porovnanie súboru mužov a žien z hľadiska temperamentových a charakterových dimenzií

Pohlavie		Temperamentové dimenzie				Charakterové dimenzie		
		NS	HA	RD	PS	SD	CO	ST
muž	Priemer	101	95	95	108	137	124	65
	N	131	131	131	131	131	131	131
	Štandardná odchýlka	14	14	13	17	16	15	12
žena	Priemer	100	98	100	110	137	129	68
	N	138	138	138	138	138	138	138
	Štandardná odchýlka	15	17	12	17	18	14	14
Celkom	Priemer	100	97	98	109	137	127	67
	N	269	269	269	269	269	269	269
	Štandardná odchýlka	15	16	13	17	17	15	13

Legenda: NS: vyhľadavanie nového, HA: vyhýbanie sa poškodeniu, RD: závislosť na odmene, PS: odolnosť, SD: sebariadenie, CO: spolupráca, ST: sebaapresiahnutie

Tab. 14: Porovnanie temperamentových a charakterových dimenzií podľa vekových kategórií

Veková kategória		Temperamentové dimenzie				Charakterové dimenzie		
		NS	HA	RD	PS	SD	CO	ST
16-19	Priemer	103	95	101	108	133	125	69
	N	16	16	16	16	16	16	16
	Štandardná odchýlka	14	11	14	12	13	14	12
20-39	Priemer	103	96	98	110	136	126	65
	N	97	97	97	97	97	97	97
	Štandardná odchýlka	15	16	13	15	16	15	13
40-59	Priemer	101	97	97	108	135	126	69
	N	86	86	86	86	86	86	86
	Štandardná odchýlka	14	16	13	19	19	16	15
nad 60	Priemer	95	99	96	110	143	129	66
	N	70	70	70	70	70	70	70
	Štandardná odchýlka	16	17	12	18	15	15	12
Celkom	Priemer	100	97	98	109	137	127	67
	N	269	269	269	269	269	269	269
	Štandardná odchýlka	15	16	13	17	17	15	13

Legenda: NS: vyhľadavanie nového, HA: vyhýbanie sa poškodeniu, RD: závislosť na odmene,

PS: odolnosť, SD: sebariadenie, CO: spolupráca, ST: sebakpresiahnutie

12.2 VZŤAHOVÁ ANALÝZA MEDZI PREMENNÝMI

Na spracovanie výsledkov bola použitá korelačná analýza, konkrétne Pearsonov korelačný koeficient. Ako vidno z tabuľky 15, škála starostlivosť vysoko významne kladne korelovala s charakterovou dimenziou spolupráca u matiek (0,163), pozitívne korelovala s charakterovou dimenziou sebariadenie u otcov (0,156) a negatívne korelovala s temperamentovou dimenziou vyhľadavanie nového u otcov (-0,132).

Medzi škálou kontrola a temperamentovou dimenziou vyhýbanie sa poškodeniu existuje pozitívny korelačný vzťah, u otcov štatisticky vysoko významný na hladine významnosti $p < 0.01$, u matiek na hladine významnosti $p < 0.05$.

Na základe získaných výsledkov sa potvrdila hypotéza 8, ktorá predpokladala pozitívny vzťah medzi škálou kontrola a temperamentovou dimenziou vyhýbanie sa poškodeniu.

Hypotézy 5 a 6 sa potvrdili čiastočne. Hypotéza 5, kde sme predpokladali pozitívny vzťah medzi škálou starostlivosť a charakterovou dimenziou sebariadenie sa potvrdila iba

u otcov. Predpoklad pri stanovenej hypotéze 6 o pozitívnom vzťahu medzi škálou starostlivosť a charakterovou dimenziou spolupráca sa potvrdil iba u matiek.

Hypotézu 2 o predpokladanom pozitívnom vzťahu medzi škálou starostlivosť a temperamentovou dimenziou vyhľadávanie nového zamietame. Existuje tu síce významný korelačný vzťah u otcov, nie však v predpokladanom smere.

Keďže sa u žiadnych ostatných predpokladaných vzťahoch nepreukázali významné korelácie, hypotézy 1, 3, 4, 7 a 9 - 14 zamietame.

Tab. 15: Korelácie subškál vzťahovej väzby a jednotlivých temperamentových a charakterových dimenzií (Pearson)

Subškály vzťahovej väzby		Temperamentové dimenzie				Charakterové dimenzie		
		NS	HA	RD	PS	SD	CO	ST
otec	r	-,132*	,008	,045	,016	,156*	,104	,057
starostlivosť	p-hodnota	,032	,903	,463	,790	,011	,090	,353
	N	264	264	264	264	264	264	264
otec	r	-,069	,192**	,083	,031	-,103	,043	,011
kontrola	p-hodnota	,264	,002	,178	,611	,096	,490	,861
	N	264	264	264	264	264	264	264
matka	r	,037	-,085	,033	,040	,093	,163**	,046
starostlivosť	p-hodnota	,543	,163	,586	,512	,130	,007	,452
	N	269	269	269	269	269	269	269
matka	r	,022	,128*	,037	-,018	-,106	-,051	-,031
kontrola	p-hodnota	,722	,036	,550	,766	,083	,409	,617
	N	269	269	269	269	269	269	269

** Korelácia je signifikantná na hladine významnosti $p < 0.01$

* Korelácia je signifikantná na hladine významnosti $p < 0.05$

Legenda: NS: vyhľadávanie nového, HA: vyhýbanie sa poškodeniu, RD: závislosť na odmene,

PS: odolnosť, SD: sebariadenie, CO: spolupráca, ST: sebaapresiahnutie

Zaujímavé je i porovnanie korelácií subškál vzťahovej väzby a dimenzií temperamentu a charakteru podľa pohlavia (viď tabuľku 16).

Tab. 16: Korelácie subškál vzťahovej väzby a jednotlivých temperamentových a charakterových dimenzií (Pearson) podľa pohlavia respondentov¹⁵

Subškály vzťahovej väzby		Temperamentové dimenzie				Charakterové dimenzie		
		NS	HA	RD	PS	SD	CO	ST
otec	muž	-,204*	-,052	,002	,142	,262**	,178*	,100
starostlivosť	žena	-,080	,061	,121	-,073	,079	,072	,046
otec	muž	-,096	,135	,094	-,017	-,040	,088	,091
kontrola	žena	-,046	,214*	,026	,049	-,152	-,041	-,075
matka	muž	,059	-,082	,172*	,053	,161	,305**	,081
starostlivosť	žena	,016	-,068	-,044	,049	,044	,091	,053
matka	muž	,093	,050	-,050	,061	-,181*	-,089	-,034
kontrola	žena	-,042	,176*	,075	-,126	-,041	-,071	-,070

** Korelácia je signifikantná na hladine významnosti $p < 0.01$

* Korelácia je signifikantná na hladine významnosti $p < 0.05$

Legenda: NS: vyhľadávanie nového, HA: vyhýbanie sa poškodeniu, RD: závislosť na odmene,

PS: odolnosť, SD: sebariadenie, CO: spolupráca, ST: sebaapresiahnutie

Korelácie subškál vzťahovej väzby a temperamentových a charakterových dimenzií **podľa pohlavia respondentov** ukazuje tabuľka 16. Z nej vidno, že **u žien** sa preukázal pozitívny vzťahy iba medzi škálou kontrola a temperamentovou dimenziou vyhýbanie sa poškodeniu (0,176 u matky a 0,214 u otca, pri hladine významnosti $p < 0.05$). Z temperamentových dimenzií sa **u mužov** preukázal negatívny vzťah medzi vyhľadávaním nového a starostlivosťou otca (-0,204) a pozitívny vzťah medzi závislosťou na odmene a starostlivosťou matky. Z charakterových dimenzií sa preukázal vysoko významný pozitívny vzťah medzi dimenziou sebariadenie a starostlivosťou otca (0,178) a medzi dimenziou spolupráca a starostlivosťou matky (0,305). Medzi dimenziou spolupráca a starostlivosťou otca sa preukázal pozitívny vzťah (0,178). Negatívna korelácia u mužov je medzi dimenziou sebariadenie a matkinou kontrolou (-0,181).

¹⁵ Pre úplné údaje vrátane štatistickej významnosti (signifikácie) a početnosti viď prílohu č. 10: Korelácie subškál PBI a TCI-R podľa pohlavia respondentov

13 PREKLAD DOTAZNÍKU PBI A PILOTNÁ ŠTANDARDIZÁCIA

13.1 PREKLAD DOTAZNÍKU PBI

V rámci výskumu našej diplomovej práce bol použitý doposiaľ nepublikovaný preklad dotazníku PBI vytvorený M. Preissom. Ako sme už uviedli vyššie, časť dát pochádza z výskumu J. Kuchařovej, ktorá túto verziu dotazníku použila pri zbere dát pre svoju diplomovú prácu, avšak tieto údaje zostali nevyužité. Pre zachovanie konštantnosti dát sme túto verziu použili i pre náš výskum.

Pri administrácii pôvodného Preissovoho prekladu sa však objavili určité nevýhody, ktoré sme sa snažili odstrániť pri zostrojení nového prekladu. Najväčšie ťažkosti boli pozorované s prekladom škály¹⁶, najmä pri položkách s dvojitým záporom (napr. „Nepomáhal/a mi tak, jak jsem potřeboval/a“). Probandi často nevedeli ktorú z možností majú označiť tak, aby vyjadrovala ich názor a zároveň ich rozptyľovalo premýšľanie nad správnu možnosťou od samotného znenia položky. Takisto znenie niektorých položiek chápali niektorí probandi nejednoznačne (napr. „Často se na mě smál/a“ – ako vysmieval/a sa mi alebo usmieval/a sa na mňa).

Samotný nový preklad prebiehal v nasledujúcich krokoch:

1. Dotazník bol preložený dvoma osobami nezávisle na sebe (z toho jednou osobou je autorka a druhou profesionálna prekladateľka), deväť položiek bolo identických v oboch prekladoch, 11 položiek bolo mierne odlišných a 5 položiek malo rozdielny preklad.
2. Obe verzie prekladu sa následne porovnali a vzájomnou dohodou sa vytvorila jedna verzia.
3. Spätný preklad do angličtiny, kde sa ukázal problém s dvoma položkami, ktoré boli znovu modifikované.
4. Za účelom overenia zrozumiteľnosti dotazníku, bol preklad administrovaný 5 probandom. Neboli zistené žiadne problémy.

---

¹⁶ V pôvodnej anglickej verzii: very like, moderately like, moderately unlike, very unlike, v preklade M. Preissa: hodně, spíše ano, spíše ne, velmi málo.

Konečné znenie položiek bolo vytvorené tak, aby bolo čo najviac zrozumiteľné a zároveň korešpondovalo s pôvodnou anglickou verziou. To však nebolo účelné pri preklade škály, kde sme dali prednosť zrozumiteľnosti a ľahkosti výberu vhodnej odpovede.

Pre porovnanie oboch verzií prekladu dotazníku sme nový preklad PBI administrovali 30 probandom, ktorí 3 týždne predtým vyplňali pôvodnú verziu prekladu dotazníku (pôvodný preklad sa administroval spolu s demografickým dotazníkom a Cloningerovým dotazníkom). Priemerný vek respondentov bol 31 rokov (najnižší vek 19, najvyšší vek bol 71 rokov). Dotazník bol administrovaný prevažne v elektronickej forme (v 6 prípadoch formou papier - ceruzka). Výsledky korelácií vidno v tabuľke 17. Porovnanie priemerných hodnôt a iných ukazovateľov nameraných oboma dotazníkmi uvádza tabuľka 18.

Tab. 17: Korelácie pôvodného a nového prekladu dotazníku PBI (Pearson)

Pôvodný preklad PBI (Preiss, nepublikované)		Nový preklad PBI (Čikošová, nepublikované)			
		otec starostlivosť nová verzia	otec kontrola nová verzia	matka starostlivosť nová verzia	matka kontrola nová verzia
otec starostlivosť	r	,936**	,015	,426*	-,135
	p-hodnota	,000	,939	,019	,477
	N	30	30	30	30
otec kontrola	r	,133	,945**	-,352	,579**
	p-hodnota	,484	,000	,057	,001
	N	30	30	30	30
matka starostlivosť	r	,412*	-,474**	,914**	-,526**
	p-hodnota	,024	,008	,000	,003
	N	30	30	30	30
matka kontrola	r	-,123	,645**	-,448*	,892**
	p-hodnota	,518	,000	,013	,000
	N	30	30	30	30

** Korelácia je signifikantná na hladine významnosti $p < 0.01$

* Korelácia je signifikantná na hladine významnosti $p < 0.05$

Tab. 18 Deskriptívne charakteristiky subškál českých prekladov dotazníku PBI

Subškály vzťahovej väzby		Priemer	Medián	Modus	Minimum	Maximum	Štandardná odchýlka
otec	pôvodná verzia	18	18	15	0	34	8
starostlivosť	nová verzia	19	19	12	0	35	10
otec	pôvodná verzia	13	13	6	0	33	8
kontrola	nová verzia	11	9	6	0	33	9
matka	pôvodná verzia	24	25	24	4	36	7
starostlivosť	nová verzia	25	28	30	1	36	9
matka	pôvodná verzia	15	15	15	5	32	7
kontrola	nová verzia	14	13	9	2	33	9

Ako vidno z tabuľky 17, každá zo subškál pôvodného prekladu dotazníku PBI vysoko významne koreluje so zodpovedajúcou subškálou nového prekladu (otec starostlivosť 0,936, matka starostlivosť 0,914, otec kontrola 0,945 a matka kontrola 0,892). Z výsledkov korelácií vidíme vysokú zhodu výsledkov meraní, na základe čoho môžeme vyvodiť záver, že nová verzia prekladu nemá zásadný význam na výsledné nazbierané údaje a neexistujú štatisticky významné odlišnosti medzi oboma verziami. Možno teda odporučiť aj pôvodnú verziu prekladu dotazníku PBI, i keď nová verzia sa zdá byť užívateľsky prívetivejšia, čo dokladajú i spätné väzby od respondentov. Uvedieme aspoň pár:

„Myslím, že je to teď výrazně lepší.“

„Podle mě je nová verze lepší. Pozměněné otázky znějí lépe a jsou tak i lépe srozumitelné. A taky to barevné odlišení na celém dotazníku je super, alespoň se to nemýlí.“

„Myslím, že ten nový dotazník je fakt lepší. Bylo pro mě mnohem přirozenější a jednodušší na něj odpovídat vzhledem k možnostem odpovědi.“

„Každopádně nová verze je mnohem lepší, snadněji se odpovídá (pravda ... nepravda - obzvlášť na záporné otázky), takže nedochází k tomu, že si to člověk musí přečíst několikrát a přemýšlet, jak má vlastně "správně odpovědět" a pak neztrácí pozornost, takže je mnohem menší možnost odpovědět opačně, než člověk zamýšlel...“

Treba ešte uviesť, že vhodnejšie než korelácia oboch verzií prekladu dotazníku by bolo kvalitatívne posúdenie a analýza rozdielov jednotlivých položiek expertom. Na to v rámci nášho výskumu však už nebol dostatočný priestor.

13.2 PILOTNÁ ŠTANDARDIZÁCIA ČESKEJ VERZIE DOTAZNÍKU PBI

Viacerými štúdiami bolo preukázané, že dotazník PBI má dobrú reliabilitu i validitu (MacKinnon, Henderson, Scott, & Duncan - Jones, 1989, Parker et al., 1979 in Ryum, Vogel, Hagen, & Stiles, 2008), je stabilný v čase i po rokoch a nie je citlivý voči efektom nálady (Parker, 1989; Wilhelm & Parker, 1990, Wilhelm, Niven, Parker, & Hadzi-Pavlovic, 2005 in Ryum et al., 2008). Takisto sa preukázalo, že výsledky dotazníku neovplyvňuje vek, sociálny status ani pohlavie respondenta (Parker, 1989).

Na zistenie reliability a validity českej verzie dotazníku PBI (Preissov preklad) sme použili Cronbachov alfa koeficient, koeficient test - retestovej reliability a koeficient determinácie.

Test - retestový odhad reliability

Test – retestový odhad spočíva v zisťovaní miery zhody výsledkov pri opakovanom meraní tých istých osôb tým istým testom. Získané hodnoty korelačného koeficientu nazývame koeficientom stability alebo koeficientom test – retestovej reliability (Ferjenčík, 2010). Za dostatočnú výšku koeficientu reliability sa v prípade koeficientu test – retest považuje dolná hranica 0,8 (Halama, 2005). Do test- retestu bolo zahrnutých 30 probandov. Druhý krát vyplňovali respondenti dotazník s 3-týždňovým odstupom. Koeficient stability u subškály otec starostlivosť je 0,955, u subškály otec kontrola 0,898, u subškály matka starostlivosť 0,950 a u subškály matka kontrola 0,849. Všetky uvedené korelácie sú na hladine významnosti $p < 0.001$.

Tab. 19: Výsledky korelácie testu – retestu (Pearson)

TEST (prvé meranie)		RETEST (druhé meranie)			
		otec starostlivosť retest	otec kontrola retest	matka starostlivosť retest	matka kontrola retest
otec	r	,955**	,074	,392*	-,312
starostlivosť	p-hodnota	,000	,697	,032	,093
test	N	30	30	30	30
otec	r	,101	,898**	-,395*	,525**
kontrola	p-hodnota	,596	,000	,031	,003
test	N	30	30	30	30
matka	r	,407*	-,428*	,950**	-,575**
starostlivosť	p-hodnota	,026	,018	,000	,001
test	N	30	30	30	30
matka	r	-,128	,530**	-,493**	,849**
kontrola	p-hodnota	,501	,003	,006	,000
test	N	30	30	30	30

** Korelácia je signifikantná na hladine významnosti $p < 0.01$

* Korelácia je signifikantná na hladine významnosti $p < 0.05$

Odhad vnútornej konzistencie dotazníku

Na určenie vnútornej konzistencie českej verzie dotazníku PBI sme použili Cronbachov alfa koeficient. Hodnoty Cronbachovho alfa koeficientu sa pohybovali od 0,785 pre subškálu otec kontrola, 0,815 pre subškálu matka kontrola, 0,839 pre subškálu otec starostlivosť a 0,849 pre subškálu matka starostlivosť. Ak budeme považovať za kritickú hranicu reliability hodnotu 0,70 (Halama, 2005), tak všetky subškály vzťahovej väzby možno považovať za reliabilné. Zároveň neboli identifikované položky, ktoré by výrazne znižovali reliabilitu jednotlivých subškál, snáď iba u škály kontrola položka 13 („Měl/a sklon mě rozmazlovat.“).

Tab. 20: Vnútorná konzistencia subškál českej verzie dotazníku PBI

Subškály vzťahovej väzby	Cronbachova alfa	Počet položiek
otec kontrola	,785	13
matka kontrola	,815	13
otec starostlivosť	,839	12
matka starostlivosť	,849	12

Tab. 21: Vnútna konzistencia subškály otec kontrola

Položky subškály otec kontrola	Priemer subškály pri odstránení položky	Rozptyl subškály pri odstránení položky	Korelácia položky a celkového skóre ostatných položiek subškály	Hodnota Cronbachovej alfy subškály pri odstránení položky
PBI otec otázka 8	11,888	28,364	,389	,774
PBI otec otázka 9	11,662	28,522	,299	,784
PBI otec otázka 10	12,160	28,520	,409	,772
PBI otec otázka 13	11,752	31,430	,022	,809
PBI otec otázka 19	12,112	28,489	,402	,773
PBI otec otázka 20	12,188	28,175	,491	,766
PBI otec otázka 23	11,933	29,987	,275	,783
PBI otec otázka 3	11,448	27,292	,475	,765
PBI otec otázka 7	11,698	26,438	,596	,753
PBI otec otázka 15	11,738	27,175	,570	,757
PBI otec otázka 21	11,702	26,263	,606	,752
PBI otec otázka 22	11,569	27,115	,506	,762
PBI otec otázka 25	11,865	28,028	,399	,773

Tab. 22: Vnútna konzistencia subškály matka kontrola

Položky subškály matka kontrola	Priemer subškály pri odstránení položky	Rozptyl subškály pri odstránení položky	Korelácia položky a celkového skóre ostatných položiek subškály	Hodnota Cronbachovej alfy subškály pri odstránení položky
PBI matka otázka 8	13,678	32,425	,338	,812
PBI matka otázka 9	13,151	30,523	,495	,799
PBI matka otázka 10	13,809	30,755	,504	,798
PBI matka otázka 13	13,390	34,731	,084	,833
PBI matka otázka 19	13,926	31,446	,495	,799
PBI matka otázka 20	13,941	31,179	,512	,798
PBI matka otázka 23	13,489	32,138	,388	,808
PBI matka otázka 3	13,292	31,494	,442	,803
PBI matka otázka 7	13,580	30,666	,577	,793
PBI matka otázka 15	13,530	30,048	,679	,785
PBI matka otázka 21	13,548	30,343	,580	,792
PBI matka otázka 22	13,437	31,306	,472	,801
PBI matka otázka 25	13,639	32,317	,375	,808

Tab. 23: Vnútorná konzistencia subškály otec starostlivosť

Položky subškály otec starostlivosť	Priemer subškály pri odstránení položky	Rozptyl subškály pri odstránení položky	Korelácia položky a celkového skóre ostatných položiek subškály	Hodnota Cronbachovej alfy subškály pri odstránení položky
PBI otec otázka 1	19,544	34,937	,577	,822
PBI otec otázka 5	20,031	33,397	,625	,817
PBI otec otázka 6	20,112	34,138	,540	,824
PBI otec otázka 11	20,000	33,514	,603	,819
PBI otec otázka 12	19,929	34,801	,480	,829
PBI otec otázka 17	19,904	33,701	,602	,819
PBI otec otázka 2	19,844	35,434	,397	,836
PBI otec otázka 4	19,427	34,224	,628	,818
PBI otec otázka 14	19,773	35,825	,386	,836
PBI otec otázka 16	19,038	36,676	,440	,831
PBI otec otázka 18	19,594	34,641	,557	,823
PBI otec otázka 24	19,685	37,416	,234	,847

Tab. 24: Vnútorná konzistencia subškály matka starostlivosť

Položky subškály matka starostlivosť	Priemer subškály pri odstránení položky	Rozptyl subškály pri odstránení položky	Korelácia položky a celkového skóre ostatných položiek subškály	Hodnota Cronbachovej alfy subškály pri odstránení položky
PBI matka otázka 1	22,710	33,584	,651	,830
PBI matka otázka 5	23,123	32,884	,613	,831
PBI matka otázka 6	22,926	32,360	,680	,826
PBI matka otázka 11	23,026	31,996	,663	,827
PBI matka otázka 12	23,067	33,533	,478	,841
PBI matka otázka 17	22,978	33,134	,607	,832
PBI matka otázka 2	23,275	34,066	,364	,852
PBI matka otázka 4	22,675	33,542	,692	,828
PBI matka otázka 14	23,190	35,464	,326	,852
PBI matka otázka 16	22,487	35,532	,511	,840
PBI matka otázka 18	22,918	33,579	,521	,838
PBI matka otázka 24	23,199	35,724	,286	,855

Konštruktová (teoretická) validita

Konštruktová validita znamená súlad vzťahov očakávaných v teórii a medzi nameranými hodnotami indikátorov. Inými slovami je to miera, v akej test skutočne reprezentuje určitý teoreticky stanovený konštrukt. Dôkazy o konštruktivej validite môžu byť konvergentné (test preukazuje vzťah k tým kritériám, kde podľa teórie tento vzťah očakávame) a diskriminačné (test meria niečo iného než kritérium – tam, kde sa teoreticky očakáva odlišnosť konštruktú od stanoveného kritéria) (Ferjenčík, 2010).

Ako už bolo uvedené v kapitole 9.1 dotazník Parental bonding instrument – PBI meria 2 škály – rodičovskú starostlivosť a kontrolu/ochranu pre každého rodiča zvlášť. Každú z 25 položiek proband hodnotí na štvorbodovej Likertovej škále. Vypočítané sú dva skóre pre každého rodiča zvlášť: skóre starostlivosti (rozsah od 0 po 36) a skóre kontroly (rozsah od 0 po 39).

Na základe výsledkov odhadu vnútornej konzistencie vieme, že každá subškála dotazníku má dobrú vnútornú konzistenciu, t.j. rôzne položky subškál merajú rovnaký faktor (viď tabuľku 20), tzn. že konštrukt (vzťahová väzba) je opodstatnený a tým potvrdzuje konvergentnú validitu.

Koreláciou jednotlivých subškál vzťahovej väzby ľahko zistíme koeficienty determinácie, ktoré nám ukážu, v koľkých % sa jednotlivé faktory prekrývajú a či je opodstatnený dvojfaktorový model konštruktú. Nízke % rozptylu by znamenalo nízku podobnosť faktorov, čím by sa potvrdila diskriminačná validita.

Koeficient determinácie je umocnený koeficient korelácie. Vynásobený 100 znamená koľko % rozptylu premennej A (starostlivosť) je spoločne zdieľaných i premennou B (kontrola) alebo naopak (Kerlinger, 1972).

Tab. 25: Korelácie jednotlivých škál vzťahovej väzby

		kontrola
starostlivosť	r	-,186^{***}
	p-hodnota	,000
	N	533

^{***} Korelácia je signifikantná na hladine významnosti $p < 0.001$

Tab. 26: Korelácie jednotlivých subškál vzťahovej väzby

		otec starostlivosť	otec kontrola	matka starostlivosť	matka kontrola
otec starostlivosť	r	1	-,130*	,378**	-,198**
	p-hodnota		,034	,000	,001
	N	264	264	264	264
otec kontrola	r	-,130*	1	-,232**	,335**
	p-hodnota	,034		,000	,000
	N	264	264	264	264
matka starostlivosť	r	,378**	-,232**	1	-,377**
	p-hodnota	,000	,000		,000
	N	264	264	269	269
matka kontrola	r	-,198**	,335**	-,377**	1
	p-hodnota	,001	,000	,000	
	N	264	264	269	269

** Korelácia je signifikantná na hladine významnosti $p < 0.01$

* Korelácia je signifikantná na hladine významnosti $p < 0.05$

Na základe výsledkov korelácií môžeme vypočítať koeficienty determinácie:

otec starostlivosť vs. otec kontrola:

$$r = -0,130$$

$$r^2 = 0,0169$$

matka starostlivosť vs. matka kontrola:

$$r = -0,377$$

$$r^2 = 0,1421$$

starostlivosť vs. kontrola:

$$r = -0,186$$

$$r^2 = 0,0346$$

Vidíme, že subškála starostlivosť a kontrola u otca sa podobajú necelými 2%, u matky je to 14%. Keď sa pozrieme na škály starostlivosť a kontrola ako celky, vidíme, že sa podobajú iba 3%. Čím menej percentami sa jednotlivé subškály prekrývajú, tým menej sú si podobné. Môžeme vyvodiť záver, že každý faktor meria niečo iné, tak ako stanovuje a predpokladá teória.

Percentilové normy

V tabuľke 27 uvádzame percentilové normy jednotlivých subškál vzťahovej väzby. Parker (1989) preukázal, že výsledky dotazníku neovplyvňuje vek, sociálny status ani pohlavie respondenta. Čo sa však potvrdilo mnohými výskumami (takisto v prezentovanom výskume, vid' tabuľku 7) je všeobecný trend hodnotiť matky ako viacej starostlivé a zároveň viacej kontrolujúce (Parker et al., 1979). Preto sme vytvorili normy zvlášť pre matky a zvlášť pre otcov.

Tab. 27: Percentilové normy subškál vzťahovej väzby (N = 269)

		STAROSTLIVOSŤ		KONTROLA	
		otec starostlivosť	matka starostlivosť	otec kontrola	matka kontrola
N	Validný	264	269	264	269
	Chýbajúci	5	0	5	0
Percentily	1	0	8	0	3
	2	1	11	3	3
	3	2	13	2	4
	4	8	14	2	4
	5	10	14	3	5
	10	13	17	5	7
	15	15	19	6	9
	20	16	20	7	10
	25	17	21	9	11
	30	18	22	9	12
	35	19	22	11	13
	40	19	23	11	13
	45	20	24	13	14
	50	21	25	13	14
	55	22	26	13	15
	60	23	27	14	15
	65	23	28	15	17
	70	25	29	16	17
	75	26	30	17	18
	80	27	31	18	19
85	29	33	18	20	
90	30	34	20	23	
95	33	35	22	26	
96	33	35	22	26	
97	33	36	24	27	
98	34	36	25	28	
99	35	36	29	33	
100	36	36	33	37	

DISKUSIA

V našej diplomovej práci sme sa zaoberali vzťahmi medzi niekoľkými premennými: vzťahovou väzbou a temperamentovými a charakterovými vlastnosťami osobnosti. Cieľom výskumu bolo overiť na vzorke českých respondentov vzťahy, ktoré boli medzi danými premennými zistené v zahraničných výskumoch a vytvoriť českú verziu dotazníku merajúceho vzťahovú väzbu.

Skôr než pristúpime k interpretácii a diskusii výsledkov je treba pripomenúť niekoľko obmedzení, ktoré vymedzujú možnosti diskusie a porovnanie výskumných zistení. Prvým z nich sú premenné, ktorými je reprezentovaná vzťahová väzba. Nástroj, ktorým bola vzťahová väzba zisťovaná nebol primárne navrhnutý k tomu, aby na jeho základe mohli byť respondenti zaradení do jednotlivých typov vzťahovej väzby. Kombinácia oboch škál dotazníku Parental bonding instrument – starostlivosť a kontrola (na základe stanovených „cut-off“ skór) poskytuje štyri typy rodičovskej výchovy: optimálna výchova (vysoké skóre starostlivosti a nízke skóre kontroly), kontrola bez náklonnosti (vysoká kontrola, nízka starostlivosť), láskyplné obmedzovanie (vysoká starostlivosť, vysoká kontrola) a zanedbávajúca výchova (nízka starostlivosť, nízka kontrola). Na základe rozdelenia do jednotlivých výchovných typov sa dá následne určiť i typ vzťahovej väzby (Pérez, 2009). Bezpečnej vzťahovej väzbe korešponduje optimálna výchova, t.j. vysoké skóre na škále starostlivosť a nízke na škále kontrole. Ponechali sme výsledky dotazníku PBI v podobe jednotlivých subškál resp. škál, ktoré ho tvoria a v ďalších analýzach sme pracovali iba s nimi. Je treba ale dodať, že toto dimenzionálne poňatie sa pri skúmaní vzťahovej väzby bežne používa.

Ďalej si treba uvedomiť problematické porovnanie výsledkov rôznych výskumov vplyvom množstva odlišných koncepcií čo sa týka vzťahovej väzby, tak i temperamentu a charakteru. Rôzne výskumné štúdie chápu a definujú danú problematiku odlišne, na základe čoho tiež používajú iné postupy a nástroje, čo činí porovnávanie zistených výsledkov náročným, možno až sporným. Snažíme sa preto pristupovať k výskumným zisteniam a ich porovnávaním opatrne a triezvo.

Možným zdrojom chýb, ktorý je potreba brať v úvahu je i problém reliability retrospektívneho hodnotenia rodičovskej výchovy. MacKinnon, Henderson, Scott, & Duncan-Jones (1989 in Schlette et al. 1997) však zistili vysokú reliabilitu a konzistentné

výsledky v priebehu času pri použití PBI (Parker, Tupling, & Brown, 1989) na vzorke všeobecnej populácie.

Iným obmedzením môže byť rozsah, v ktorom odpovede vo vyplnených dotazníkoch reflektujú reálne správanie sa rodičov respondentov v detstve. Nie je vylúčené, že probandi podávali skreslené alebo sociálne žiaduce odpovede.

V našej práci sme sa primárne zamerali na skúmanie vzťahovej väzby k primárnej osobe vo vzťahu k temperamentovým a charakterovým vlastnostiam.

Výsledky rôznych štúdií zameraných na zhodnotenie vzťahu medzi temperamentovými prejavmi dieťaťa a rodičovským správaním nie sú natoľko jednoznačné, aby z nich bolo možné odvodiť nejaké všeobecnejšie závery, ale nie je pochyb o tom, že nejaký význam majú (Vágnerová, 2010). Ako upozorňuje Vágnerová (2010) temperament predurčuje správanie dieťaťa od počiatku jeho života, a teda ovplyvní aj to, ako sa k nemu budú správať iní ľudia, predovšetkým matka. Zároveň ale faktory výchovy, najmä kvalita väzby s matkou v ranom detstve, ale aj ďalšie interakcie s prostredím, môžu formovať, prípadne meniť prejavy temperamentu (Praško et al., 2003). Bowlby zastáva názor, že vrodenný temperament dieťaťa nemá rozhodujúcu úlohu na vývin typu vzťahovej väzby (1988 in Hašto, 2005). Uvádza, že domnelo obťažní novorodenci sa pri primeranej matkinej senzibilitate môžu pekne vyvinúť k vyrovnaným, opatrovateľsky ľahkým deťom. Na druhej strane sa pohodoví novorodenci pri nedostatku lásky, alebo pri odmietavom správaní zo strany matky môžu vyvinúť smerom k úzkostným, náladovým, požadovačným alebo obťažným deťom (Hašto, 2005).

Bezpečná vzťahová väzba je jeden z najvýznamnejších protektívnych faktorov pre duševné zdravie (Hašto, 2005). Súvislosti medzi bezpečím ranej vzťahovej väzby a osobnostnými charakteristikami počas detstva a adolescencie, vrátane vzťahu medzi emocionálnym zdravím, sebaúctou, čínorodosťou, sebadôverou, pozitívnym afektom, resilienciou ega, sociálnymi kompetenciami v interakciách s vrstovníkmi, učiteľmi, ľúbostnými partnermi a ďalšími, potvrdila okrem iných i Minnesotská štúdia, ktorá bola najväčšou a najkomplexnejšou štúdiou, ktorá sa zameriavala na súvislosť vzťahovej väzby s osobnostnými charakteristikami (Sroufe et al., 2005 in Thompson, 2008a). Bowlby konštatuje, že máme dostatočné dôvody pre teóriu, že „hlodajúca neistota ohľadom prístupnosti a disponibility vzťahových osôb je hlavný faktor vývinu nestabilnej a úzkostnej osobnosti“ a že „... mnohé hovorí pre to, že jednoznačná dôvera v sústavnú prístupnosť a disponibilitu vzťahových osôb je základom pre vývin stabilnej osobnosti a osobnosti, ktorá si dôveruje“ (in Hašto, 2005, s. 172). Rodičovská podpora

a povzbudenie prispievajú k rastu autonómie a k otvorenej komunikácii, samostatnému riešeniu problémov, ochoty nájsť a prijať pomoc (Hašto, 2005). Dobrý a stabilný vzťah zvyšuje odolnosť voči záťaži (Bowlby, 1982).

Na základe týchto a ďalších zistení uvedených v teoretických východiskách sme si stanovili 14 vedeckých hypotéz, ktoré sme následne empiricky overovali. Keby sme ich mali stručne zhrnúť, predpokladali sme, že bezpečná vzťahová väzba bude mať negatívny vzťah k temperamentovej dimenzii vyhýbanie sa poškodeniu, ktorá sa prejavuje vo forme pesimistických obáv v očakávaní budúcich problémov, pasívneho vyhýbavého správania, strachu z neznámych, ľahkej unaviteľnosti, vyhýbaním sa trestu a frustrujúcim situáciám. So všetkými ostatnými temperamentovými (vyhľadávanie nového, závislosť na odmene, odolnosť) a charakterovými (sebariadenie, spolupráca, sebaapresiahnutie) dimenziami a bezpečnou vzťahovou väzbou sme predpokladali pozitívne vzťahy.

Z rozloženia dát a priemerov, ktoré dosiahli respondenti na subškálach vzťahovej väzby možno usúdiť, že v našom výskumnom súbore boli matky hodnotené ako viacej starostlivé ale zároveň i viacej kontrolujúce. Tieto výsledky sú v súlade so zistením Parkera a spolupracovníkov (1979). Vo výskumnom súbore je prevládajúcim typom výchovy optimálna výchova a to u otcov (30%), tak u matiek (32%). Tento typ výchovy sa vyznačuje vysokou mierou starostlivosti a nízkou kontrolou. Druhý najčastejší typ výchovy u otcov je kontrola bez náklonnosti (28%), ktorá sa vyznačuje nízkou mierou starostlivosti a vysokou kontrolou. Rovnako u matiek je druhým najčastejším typom výchovy kontrola bez náklonnosti (27%) spolu so zanedbávanou výchovou (27%). Zanedbávajúca výchova je charakteristická nízkou starostlivosťou a nízkou kontrolou. V prevode na typy vzťahovej väzby môžeme povedať, že v našom súbore prevláda bezpečná vzťahová väzba k obom rodičom (32% u matiek a 30% u otcov), za ňou nasleduje dezorganizovaný typ vzťahovej väzby (28% u otcov, 27% u matiek). Dezorganizovaný typ vzťahovej väzby sa považuje za prediktívny faktor pre výskyt duševných porúch. Tento typ väzby je charakteristický najmä pre deti telesne a psychicky týrané. Je nutné však dodať, že tá istá osoba s dezorganizovanou vzťahovou väzbou vykazovanou pri jednom rodičovi, môže byť u druhého rodiča klasifikovaná ako bezpečne, neisto – vyhýbavo alebo neisto – ambivalentne naviazaná (Hašto, 2005).

V porovnávacích štúdiách sa ukazujú isté kultúrne rozdiely. Van Ijzendoorn a Kroonenberg (1988) urobili meta - analýzu 32 štúdií vzťahovej väzby za cieľom zistiť prevládajúci typ attachmentu v rôznych krajinách. Vo všetkých výskumoch sa použil

Ainsworthovej test neznámej situácie na klasifikáciu typu pripútania detí. Výsledky sú v nasledujúcej tabuľke. Treba uviesť, že v tej dobe ešte neexistoval typ dezorganizovaná vzťahová väzba, ktorú popísala až v roku 1997 Mary Main keď bola konfrontovaná so skutočnosťou, že 13% z jednej väčšej výskumnej vzorky nedokázala zaradiť podľa Ainsworthovej kritérií. Vo výskumných vzorkách z bežnej populácie je podľa Mainovej 15 – 25% takto klasifikovaných detí (Hašto, 2005).

Tab. 28: Typy vzťahovej väzby vo vybraných krajinách sveta (Van Ijzendoorn & Kroonenberg, 1988)

Štát	Počet štúdií	Bezpečná	Ambivalentná	Vyhýbavá
USA	18	65%	14%	21%
Západné Nemecko	3	57%	8%	35%
Izrael	2	64%	29%	7%
Japonsko	2	68%	27%	5%
Švédsko	1	74%	4%	22%
Veľká Británia	1	75%	3%	22%
Čína	1	50%	25%	25%
Holandsko	4	67%	7%	26%

Test neznámej situácie bol vytvorený a testovaný v Amerike a môže byť kultúrne predpojatý. Napríklad v Japonsku sú dojčatá zriedka oddelené od matky, a preto je pre ne situácia v teste veľmi stresujúca. Distres, ktorý vykazujú je preto viacej dôsledkom šoku ako neistej vzťahovej väzby. Vyhýbavé správanie je v Japonsku považované za veľmi neslušné a aktívne sa od neho odraďuje. Testy a dotazníky vzťahovej väzby preto nemusia byť validným meracím prostriedkom v rôznych kultúrach, čo sa dokázalo viacerými štúdiami i pri dotazníku Parental bonding instrument (napríklad Uji, Tanaka, Shono, Kitamura, 2006). Uvedená metaanalýza výskumov sa síce týkala zisťovania typu vzťahovej väzby u malých detí, preto je porovnávanie daných výsledkov s našimi nerelevantné, napriek tomu sme očakávali, že bezpečná vzťahová väzba bude mať v našom súbore väčšie zastúpenie. Či v našich výsledkoch ide o skutočné kultúrne rozdiely, rôzne tradície výchovy detí, málo citlivú metodiku zisťovania typu pripútania, rôzne formy a zmeny v zamestnaní matiek, či iných faktorov, zostáva zatiaľ nezodpovedané a zaslúžilo by si hlbšie preskúmanie.

Na základe výsledkov korelačnej analýzy sa nám potvrdila hypotéza 8, ktorá predpokladala pozitívny vzťah medzi škálou kontrola a temperamentovou dimenziou vyhýbanie sa poškodeniu. Hypotézy 5 a 6 sa potvrdili čiastočne. Hypotéza 5, kde sme predpokladali pozitívny vzťah medzi škálou starostlivosť a charakterovou dimenziou

sebariadenie sa potvrdila iba u otcov. Predpoklad pri stanovenej hypotéze 6 o pozitívnom vzťahu medzi škálou starostlivosť a charakterovou dimenziou spolupráca sa potvrdil iba u matiek. Medzi subškálou starostlivosť (u otca) a temperamentovou dimenziou vyhľadávanie nového existuje síce významný korelačný vzťah, nie však v nami predpokladanom smere. Hypotézu 2 o predpokladanom pozitívnom vzťahu medzi škálou starostlivosť a temperamentovou dimenziou vyhľadávanie nového sme preto zamietli. U žiadnych ostatných predpokladaných vzťahoch sa nepreukázali významné korelácie, hypotézy 1, 3, 4, 7 a 9 - 14 sme preto zamietli. U dimenzií odolnosť a sebaapresiahnutie sa nepreukázali žiadne významné korelácie. Odolnosť funguje ako všeobecný moderátor sebakontroly a ovplyvňuje vývin charakteru. Hrá dôležitú úlohu v emocionálnej regulácii a vývine osobnosti (Cloninger & Svrakic, 1997 in Polišenská, 2009) a jej vzťah k bezpečnej vzťahovej väzbe bol podporený viacerými štúdiami (napr. Sroufe, 2005). Že sa nepreukázali žiadne korelácie s touto dimenziou bolo pre nás preto prekvapením. U dimenzii sebaapresiahnutie sa predpokladá, že sa vyvíja v zrelom veku a je zrejme menej citlivá na výchovné pôsobenie rodičov počas detstva. Podobné výsledky prezentoval vo svojom výskume Schlette a kol. (1997), kde sa na vzorke 140 švédskych študentov (priemerný vek 28 rokov) preukázali najsilnejšie pozitívne korelácie medzi emočnou vrelosťou a sebariadením, spoluprácou, závislosťou na odmene (u žien) a negatívne korelácie medzi emočnou vrelosťou a vyhýbaním sa poškodeniu. Opačné vzťahy mali vymenované charakterové a temperamentové dimenzie so subškálami odmietnutie alebo nadmerná ochrana. V našom výskumnom súbore sa neobjavili predpokladané vzťahy dimenzií temperamentu a charakteru zároveň na oboch škálach vzťahovej väzby (napríklad pozitívny vzťah dimenzie vyhýbanie sa poškodeniu so škálou kontrola a zároveň negatívny so škálou starostlivosť). Dimenzia sebaapresiahnutie vo výskume Schletteho a spolupracovníkov tiež nemala žiadne korelácie, dimenzia odolnosť pozitívne korelovala iba so subškálou odmietnutie u otcov.

Výsledky ďalej poukázali na výrazné rodové rozdiely medzi súvislosťou vzťahovej väzby s temperamentovými a charakterovými dimenziami. U žien sa preukázal pozitívny vzťah iba medzi škálou kontrola a temperamentovou dimenziou vyhýbanie sa poškodeniu (u matky i otca). U mužov sa tento vzťah nepreukázal. Z temperamentových dimenzií sa u mužov preukázal negatívny vzťah medzi vyhľadávaním nového a starostlivosťou otca a pozitívny vzťah medzi závislosťou na odmene a starostlivosťou matky. Z charakterových dimenzií sa preukázal vysoko významný pozitívny vzťah medzi dimenziou sebariadenie a starostlivosťou otca a negatívny medzi sebariadením a matkinou kontrolou. Medzi

dimenziou spolupráca a starostlivosťou (u matky i otca) sa u mužov preukázal pozitívny vzťah. Výskum Richtera, Eisemanna a Richtera (2000) na vzorke 540 nemeckých dobrovoľníkov (priemerný vek 38,5) odhalil vzťahy medzi temperamentom a rodičovskou výchovou, ktoré sú taktiež rodovo špecifické (korelácie medzi vyhľadávaním nového a rodičovským odmietnutím a nadmernou ochranou u mužov a medzi vyhýbaním sa poškodeniu a závislosťou na odmene a rodičovskou emočnou vrelosťou u oboch pohlaví). Rodová špecifičnosť sa ukázala i v dôležitosti opačného pohlavia rodičov pre vývin charakterových vlastností osobnosti, ktorá je zreteľná v obrátenom vzťahu medzi spolupracou a matkiným odmietnutím rovnako ako matkinou nadmernou ochranou u mužov a medzi otcovou nadmernou ochranou a sebpresiahnutím u žien. Tieto výsledky však nekorešpondujú s našimi. Rozdielne výsledky výskumov mohli byť spôsobené kultúrnou odlišnosťou národov. Už sme si vysvetlili, že vzťahová väzba môže mať rôznu podobu naprieč rôznymi kultúrami a nástroj meracích vzťahovú väzbu validný v jednej krajine, nemusí byť validným nástrojom v druhej krajine. Ďalšou z príčin môže byť rozdielnosť v použitých nástrojoch merania vzťahovej väzby. Nástroj použitý k meraniu vzťahovej väzby v tejto štúdií (Parker, Tupling, & Brown, 1979) je odlišný od nástroja použitého v nemeckej štúdií, s ktorou zistené výsledky porovnávame (švédsky The EMBU Questionnaire od autorov Perris, Jacobsson, Lindstrom, Knorrning, & Perris, 1980). Zaujímavé sú výsledky výskumov porovnávajúcich tieto dva nástroje a zisťujúce ich konštruktívnu validitu - doporučujú pre výskum, klinickú a aplikovanú prax viacej trojfaktorový model EMBU, ktorý má výborné psychometrické vlastnosti a ktorý bol s veľkým úspechom adaptovaný v rôznych krajinách (Arrindel, Gerlsma, Wandereycken et al., 1998). Aldana a Moreno považujú dvojfaktorové riešenie dotazníku PBI pri súčasných poznatkoch za naďalej neakceptovateľné a doporučujú prepracovanie dotazníku PBI na trojfaktorový model ako to navrhuje Murphy (Murphy et al., 1997 in Livianos - Aldana & Rojo - Moreno, 2003). Pôvodný Parkerov dvojfaktorový i Murphyho trojfaktorový model dotazníku PBI pre zaujímavosť v grafickej podobe uvádzame v prílohách (viď prílohy č. 11 a 12).

Z výsledkov korelácií je očividné vyššie množstvo korelácií subškál vzťahovej väzby a temperamentových a charakterových dimenzií u mužov než u žien, najmä v charakterových dimenziách, zatiaľ čo u žien sa preukázal iba vzťah medzi kontrolou a vyhýbaním sa poškodeniu. Podobne Schlette a jeho spolupracovníci (1977) získali významné korelácie medzi rodičovskou výchovou a osobnostnými premennými silnejšie u mužov v charakterových dimenziách, zatiaľ čo u žien v temperamentových dimenziách.

V súčasnosti nemáme uspokojujúce vysvetlenie tejto diferencie. Rutter (1987) napríklad zistil, že chlapci sú viacej než dievčatá senzitivní na dysfunkčné rodinné prostredie. Nezávisle na akomkoľvek vysvetlení rodových rozdielov, naše výsledky podporujú názor, že výskumy vývinu osobnosti alebo psychopatológie by mali prebiehať oddelene pre mužov a ženy.

Keby sme mali zhrnúť získané výsledky, tak v súlade s teoretickými východiskami, z ktorých sme vychádzali pri formulovaní týchto hypotéz, môžeme potvrdiť dôležitosť starostlivosti rodičov pri formovaní najmä charakterových dimenzií sebariadenia a spolupráce. Sebariadenie je meradlom zrelosti, zodpovednosti, cieľového zamerania, integrity osobnosti. Spolupráca je dôležitá v spoločnosti a skupinovej práci. Kooperujúci ľudia sú sociálne tolerantní, citliví, pomáhajúci a súcitní. Miera kontroly, ktorú rodičia prejavujú voči deťom súvisí najmä s temperamentovou dimenziou vyhýbanie sa poškodeniu. Ide o vrodennú tendenciu intenzívne reagovať na známky nepríjemného. Osoby vysoko skórujúce na tejto dimenzii sú opatrní, pochybovační, pasívni, žijú v neustálej pasivite, napätí a sú pesimistickí. Vyhýbanie sa poškodeniu obsahuje subškály ako anticipačný pesimizmus a obava z neurčitého, ktoré môžu byť ľahko ovplyvnené dysfunkčnou výchovou (Schlette et al., 1997).

V našom súbore sa najsilnejšie korelácie preukázali medzi nadmerne kontrolujúcim správaním rodičov a vyhýbaním sa poškodeniu. Keď zväžíme známy vzťah medzi zvýšeným vyhýbaním sa poškodeniu a psychopatológiou, môžeme rodičovskú emočnú podporu a bezpečnú vzťahovú väzbu považovať za protektívny faktor proti psychickým poruchám. Súvislosť s neistou vzťahovou väzbou a neskoršou psychopatológiou bola overená rôznymi výskumami a súvislosti sa našli s rôznymi nežiaducimi javmi (úzkosť, depresia, obsesívno – kompulzívne poruchy, delikvencia, schizofrénia, poruchy príjmu potravy, sebevražedné pokusy, alkoholizmus, drogové závislosti, atď.). Žiadané by preto boli štúdie vzťahov attachmentu v rôznych klinických populáciách v českom prostredí. Výrazné rodové rozdiely medzi súvislosťou vzťahovej väzby s temperamentovými a charakterovými dimenziami by si podľa nášho názoru tiež zaslúžili dôkladnejšie preskúmanie a mohli by byť námetom pre ďalšie výskumy.

Ďalším cieľom práce bolo pomocou viacnásobnej regresnej analýzy určiť vplyv vzťahovej väzby na temperamentové a charakterové vlastnosti osobnosti. Podmienkou pre regresnú analýzu je však existencia vzťahu medzi premennými, čo sa v našom výskumnom súbore potvrdilo iba sčasti. Medzi viacerými premennými sa predpokladané vzťahy neprejavili a v jednom prípade (vyhľadávanie nového vs. starostlivosť) boli dokonca

v opačnom než predpokladanom smere. Vypracovanie regresnej analýzy a modelu vplyvov nezávislých premenných na temperamentové a charakterové vlastnosti tak stratilo svoje opodstatnenie.

Posledným cieľom práce bolo vytvorenie českej verzie dotazníku The parental bonding instrument (Parker, Tupling, & Brown, 1979) a prispieť k jeho pilotnej štandardizácii. Táto metóda doposiaľ v Česku nebola popísaná ani publikovaná.

Aby sme mohli do našej vzorky zahrnúť poskytnuté a nevyužité údaje nazbierané Kuchařovou, ktoré získala pri zbieraní údajov pre vlastnú diplomovú prácu, a rovnako pre zachovanie konštantnosti týchto dát, administrovali sme respondentom Preissovo preklad dotazníku PBI, ktorý použila i J. Kuchařová. Pri administrácii pôvodného Preissovoho prekladu sa však objavili určité nevýhody, ktoré sme sa snažili odstrániť pri zostrojení nového prekladu, ktorý sme následne porovnávali s pôvodným Preissovim. Najväčšie ťažkosti boli pozorované s prekladom škály, najmä pri položkách s dvojitým záporom, takisto znenie niektorých položiek chápali niektorí probandi nejednoznačne. Samotný nový preklad prebiehal vo viacerých krokoch. Anglickú verziu dotazníku preložili dve osoby nezávisle na sebe, obe verzie prekladu sa následne porovnali a vzájomnou dohodou sa vytvorila jedna verzia. Následne sa česká verzia spätne preložila do angličtiny a niektoré položky sa modifikovali. Overenie zrozumiteľnosti položiek sa overilo administráciou dotazníku 5 respondentom. Pre porovnanie oboch verzií prekladu dotazníku sme nový preklad PBI administrovali 30 probandom, ktorí 3 týždne predtým vyplňali pôvodnú verziu dotazníku (preklad Preiss). Každá zo subškál pôvodného prekladu dotazníku PBI vysoko významne korelovala so zodpovedajúcou subškálou nového prekladu (otec starostlivosť 0,936, matka starostlivosť 0,914, otec kontrola 0,945 a matka kontrola 0,892). Vysoké korelácie sa síce pri prekladoch predpokladajú, boli sme však zvedaví ako ovplyvní znenie Likertovej škály odpovede respondentov. Nová verzia prekladu však nemala zásadný vplyv na výsledné nazbierané údaje a neexistujú štatisticky významné odlišnosti medzi oboma verziami. Možno teda doporučiť aj pôvodnú verziu prekladu dotazníku PBI, i keď nová verzia sa zdá byť užívateľsky prívetivejšia. Treba ešte uviesť, že vhodnejšou metódou než korelácia oboch verzií prekladu dotazníku by bolo kvalitatívne posúdenie a analýza rozdielov jednotlivých položiek expertom. Na to v rámci nášho výskumu už nebol dostatočný priestor a preto je možným námetom pre budúci výskum.

Jednou z úloh pri overovaní psychometrických kvalít českého prekladu dotazníku PBI (Preissovo preklad) bolo zistenie jeho reliability a validity. Výsledky zahraničných výskumov ukazujú, že PBI má vysokú test – retestovú reliabilitu. Reliabilita a validita

dotazníku bola podporená mierou zhody nameraného skóre medzi matkou a dieťaťom, medzi skórmí PBI a nezávislým klinickým posúdením a medzi skórmí dvojčiat (Parker, Tupling, & Brown, 1979, Parker, 1981, 1986 in Mohr, Preisig, Fenton, & Ferrero, 1998). Dvojfaktorová štruktúra (dimenzie starostlivosť a kontrola) bola overená viacerými štúdiami (MacKinnon et al., 1989, Arrindell, Hanewald, & Kolk, 1989, Kazarian, Baker, & Helmes, 1987, Kitamura & Suzuki, 1993 in Mohr et al., 1998). Nedávne zistenia však nepodporujú dvojfaktorovú štruktúru dotazníku PBI, ale skôr trojfaktorové riešenie (napr. Cubis, Lewin, & Dawes, 1989, Murphy et al., 1997, Gomez – Beneyto, Pedros, Tomas, Aguilar, & Leal, 1993 in Mohr et al., 1998).

Na overovanie reliability sme overovali použili Cronbachov alfa koeficient a koeficient test - retestovej reliability. Hodnoty Cronbachovho alfa koeficientu sa pohybovali od 0,79 pre subškálu otec kontrola, 0,82 pre subškálu matka kontrola, 0,84 pre subškálu otec starostlivosť a 0,85 pre subškálu matka starostlivosť. Všetky subškály vzťahovej väzby možno považovať za reliabilné. V pôvodnej štúdii (Parker, Tupling, & Brown, 1979) bola split-half reliabilita 0,88 pre škálu starostlivosť a 0,74 pre škálu kontrola v neklinickej populácii. V americkej štúdii 153 študentov medicíny boli zistené vysoké koeficienty alfa pre matkinu starostlivosť: 0,91, otcovu starostlivosť: 0,93, matkinu kontrolu: 0,88 a otcovu kontrolu: 0,87 (Richman & Flaherty, 1986 in Parker, n. d.). Pri inom výskume 75 amerických študentov medicíny dosahovali hodnoty koeficienty alfa 0,85 a 0,90 pre subškály starostlivosť matka a starostlivosť otec a 0,87 a 0,86 pre subškály kontrola matka a kontrola otec (Brewin, Firth-Cozens, Furnham, & McManus, 1992 in Parker, n. d.).

Výsledky testu – retestu ukázali na vysoké korelácie všetkých subškál dotazníku. Koeficient stability u subškály otec starostlivosť je 0,96, u subškály otec kontrola 0,90, u subškály matka starostlivosť 0,95 a u subškály matka kontrola 0,85. V originálnej štúdii (Parker, Tupling, & Brown, 1979) na neklinickej vzorke bol koeficient stability po 3-týždňovom intervale pre škálu starostlivosť 0,76 a pre škálu kontrola 0,63. Na vzorke amerických študentov medicíny sa po 7-mesačnom odstupe koeficient test-retestovej reliability pohyboval od 0,79 a 0,81 pre subškály starostlivosť matka a starostlivosť otec a 0,80 pre oboch rodičov na škále kontrola. Výsledky štúdie po 10-ročnom intervale na vzorke mladých učiteľov priniesol nasledujúce hodnoty koeficientov test – retestovej reliability: starostlivosť matka - 0,63, kontrola matka – 0,68, starostlivosť otec – 0,72, kontrola otec – 0,56 (Richman & Flaherty, 1986 in Parker, n. d.). Vidíme, že v našom súbore sú hodnoty koeficientov stability vyššie.

Ďalej sme sa zamerali na overenie konštruktovej validity českej verzie dotazníku PBI. Výsledky odhadu vnútornej konzistencie poukázali na dobrú vnútornú konzistenciu každej subškály dotazníku (rôzne položky subškál merajú rovnaký faktor), tzn. že konštrukt (vzťahová väzba) je opodstatnený a tým potvrdzuje konvergentnú validitu. Koeficienty determinácie nám ukázali, že subškály starostlivosť a kontrola u otca sa podobajú necelými 2%, u matky je to 14%. Škály starostlivosť a kontrola ako samostatné celky vykazovali koeficient determinácie 0,0346, tzn. 3% podobnosť. Tieto nízke percentá rozptylu znamenajú nízku podobnosť faktorov, čím sa potvrdila diskriminačná validita a opodstatnenie dvojfaktorového modelu. Treba však dodať, že problematika validity je omnoho zložitejší problém. Zatiaľ čo reliabilita je viac technická záležitosť, validita je predovšetkým psychologická a len v menšej miere technická záležitosť. Proces zisťovania validity meracieho nástroja vyžaduje preniknutie do teoretického pozadia, uvažovania o psychologickom zmysle meranej vlastnosti a taktiež o jeho súvisi s inými psychologickými konštruktmi. Je to teda psychologický tvorivý proces objavovania užitočnosti testu v psychologickéj diagnostike (Halama, 2005).

Posledným krokom bolo vytvorenie percentilových noriem pre jednotlivé subškály vzťahovej väzby. Normy sú vytvorené zvlášť pre otcov a zvlášť pre matky, nakoľko sa i v našom súbore prejavila všeobecná tendencia hodnotiť matky ako viacej starostlivé a zároveň viacej kontrolujúce.

Jedným z výsledkov prekladu a pilotnej štandardizácie bude pripravovaný manuál českej verzie dotazníku PBI s predpokladaným vydaním v roku 2011. Keďže diplomová práca bude verejne prístupná na internete, rozhodli sme sa k práci nepriložiť vytvorený český preklad. Potom by vydanie manuálu logicky nemalo zmysel, keďže väčšinu potrebných informácií k administrácii a vyhodnoteniu môže prípadný záujemca nájsť v predloženej práci.

ZÁVER

Cieľom našej práce bolo overiť, či sa na našej výskumnej vzorke preukáže vzťah medzi vzťahovou väzbou k primárnej osobe a temperamentovými a charakterovými vlastnosťami osobnosti. Tiež sme chceli zistiť, či výsledky získané v našom súbore budú korešpondovať s výsledkami zahraničných štúdií. Ďalším cieľom bolo vytvoriť českú verziu dotazníku Parental bonding instrument a overiť jej psychometrické vlastnosti.

Najdôležitejšie závery môžeme zhrnúť do nasledujúcich bodov:

- Prevažujúcim typom výchovy v našom výskumnom súbore je optimálna výchova, t.j. bezpečná vzťahová väzba.
- Matky respondentov boli hodnotené ako viacej starostlivé ale zároveň i viacej kontrolujúce.
- Výsledky naznačujú, že vzťahová väzba má k temperamentovým a charakterovým vlastnostiam osobnosti iba obmedzený vzťah a zistené korelácie sú skôr nízke.
- Potvrdiť môžeme dôležitosť starostlivosti rodičov pri formovaní najmä charakterových dimenzií sebariadene a spolupráca.
- Miera kontroly, ktorú rodičia prejavujú voči deťom súvisí najmä s temperamentovou dimenziou vyhýbanie sa poškodeniu.
- Vyhýbanie sa poškodeniu súvisí s psychopatológiou. Doporučujeme preto ďalšie výskumy na klinických vzorkách psychiatrických pacientov.
- Výrazné rodové rozdiely vo vzťahu attachmentu s temperamentovými a charakterovým vlastnosťami (vyššie množstvo korelácií s charakterovými dimenziami u mužov, s temperamentovými u žien) by si zaslúžili dôkladnejšie preskúmanie a mohli by byť námetom pre ďalšie výskumy.
- Česká verzia dotazníku PBI má dobré psychometrické vlastnosti podobné pôvodnej anglickej verzii (v niektorých aspektoch i lepšie).

SÚHRN

Predložená diplomová práca sa zaoberá súvislosťami medzi vzťahovou väzbou a temperamentovými a charakterovými vlastnosťami osobnosti. Pri vymedzení jednotlivých premenných vychádzame z Bowlbyho teórie attachmentu a Cloningerovej teórie osobnosti. Vzťahová väzba chápaná ako trvalé emočné puto, sa vyznačuje potrebou vyhľadávať a udržovať blízkosť s určitou osobou, hlavne v podmienkach stresu (Bowlby, 1969). Táto väzba nie je medzi dvoma ľuďmi, je to väzba, ktorú má jedna osoba voči druhej, ktorá je vnímaná ako silnejšia a múdrejšia (Cassidy, 1999). Predpokladom zdravého vývinu dieťaťa je bezpečná väzba, pri ktorej dieťa vie, že v stresových a úzkost' vyvolávajúcich situáciách sa môže spoľahnúť na rodičovskú emočnú a aktívnu podporu (Ainsworth, 1985). V zahraničí sa rozpútalo veľké množstvo výskumov zisťujúcich súvislosti vzťahovej väzby s vývinom jedinca a v súčasnej dobe existuje mnoho dôkazov o tom, že charakteristiky ranej vzťahovej väzby ovplyvňujú isté znaky osobnosti v neskoršom veku. Bezpečná vzťahová väzba môže taktiež slúžiť ako ochrana pred psychopatológiou v dospelosti, pretože súvisí menšou úzkosťnosťou, hostilitou, väčšou odolnosťou ega alebo vyššou schopnosťou ovládať emócie vďaka schopnosti vzťahovať sa k druhým (Fonagy & Target, 2005).

Na základe teoretického podkladu a prehľadu najnovších výskumných štúdií týkajúcich sa súvislostí vzťahovej väzby a temperamentu a charakteru sme sformulovali výskumný cieľ a hypotézy. Keby sme mali stručne zhrnúť stanovené hypotézy, predpokladali sme, že bezpečná vzťahová väzba bude mať negatívny vzťah s temperamentovou dimenziou vyhýbanie sa poškodeniu, ktorá sa prejavuje vo forme pesimistických obáv v očakávaní budúcich problémov, pasívneho vyhýbavého správania, strachu z neznámeho, ľahkej unaviteľnosti, vyhýbaním sa trestu a frustrujúcim situáciám. So všetkými ostatnými temperamentovými (vyhľadávanie nového, závislosť na odmene, odolnosť) a charakterovými (sebariadenie, spolupráca, sebaapresiahnutie) dimenziami a bezpečnou vzťahovou väzbou sme predpokladali pozitívne vzťahy. Väčšina výskumov, z ktorých v našej práci vychádzame bolo uskutočnených v zahraničí. Zaujímalo nás preto nielen aké vzťahy medzi premennými sa vyskytnú v súbore českých respondentov, ale tiež či budú v súlade so zisteniami zahraničných výskumov. Primárnym zámerom práce bolo overiť existenciu vzťahu medzi vzťahovou väzbou jedinca k primárnej osobe

a temperamentovými a charakterovými vlastnosťami na vzorke českých respondentov. Ďalším cieľom práce bolo pomocou viacnásobnej regresnej analýzy určiť vplyv vzťahovej väzby na temperamentové a charakterové vlastnosti osobnosti. Posledným cieľom práce bolo vytvorenie českej verzie dotazníku The parental bonding instrument, ktorý je jedným z nástrojov používaných pri výskume vzťahovej väzby v zahraničí a jeho pilotná štandardizácia.

Výskumná vzorka vznikla metódou kvótného výberu tak, aby sa jej štruktúra zhodovala so štruktúrou cieľovej populácie. Parametre nášho výskumného súboru boli stanovené na základe výsledkov Demografickej ročenky ČR 2009 Českého štatistického úradu. Kritériami výberu bol vek a pohlavie. Celkový počet respondentov je 269, z toho 138 (51 %) žien a 131 (49 %) mužov. Priemerný vek súboru je 44, 86 rokov (najnižší vek je 16 rokov, najvyšší 97 rokov). Zber dát začal hromadne v blízkom okolí autorov práce a metódou snehová guľa sa na týchto účastníkov nabaľovali ďalší, neustále ale boli sledované stanovené kritériá. V určitom okamžiku boli niektoré kategórie naplnené a ďalší účastníci boli cielene vyhľadávaní.

K získaniu potrebných dát pre výskum boli použité nasledovné dotazníky: demografický dotazník, The parental bonding instrument (Parker, Tupling, & Brown, 1979), Temperament and character inventory - revised (Cloninger et al., 1999).

Analýza výsledkov priniesla nasledujúce zistenia: v našom výskumnom súbore prevláda vysoká starostlivosť zo strany oboch rodičov a nízka kontrola. Tento typ výchovy môžeme nazvať optimálnou a pri prevode na typy vzťahovej väzby môžeme hovoriť o bezpečnej vzťahovej väzbe. V našom súbore sa vyskytuje v zastúpení 32% u matiek a 30% u otcov. Za ňou nasleduje kontrola bez náklonnosti u otcov (28%) resp. dezorganizovaná vzťahová väzba. U matiek je druhým najčastejším typom výchovy kontrola bez náklonnosti (27%), t.j. dezorganizovaná vzťahová väzba, rovnako ako zanedbávajúca výchova (27%) resp. neistá vyháňavá vzťahová väzba. Tieto výsledky sú konzistentné zo zisteniami zahraničných štúdií, kde prevažujúcim typom vzťahovej väzby je bezpečná vzťahová väzba. Frekvencia jej výskytu je však v našom súbore nižšia. V porovnávacích štúdiách sa ukazujú isté kultúrne rozdiely. Či v našich výsledkoch ide o kultúrne rozdiely, odlišné tradície výchovy detí, málo citlivú metodiku zisťovania typu pripútania, rôzne formy a zmeny v zamestnaní matiek, či iných faktorov, zostáva zatiaľ nezodpovedané a zaslúžilo by si hlbšie preskúmanie.

Matky respondenti hodnotili ako viacej starostlivé ale zároveň i viacej kontrolujúce. Tieto výsledky sú v súlade so zistením Parkera a spolupracovníkov (1979).

Na základe výsledkov korelačnej analýzy môžeme potvrdiť dôležitosť starostlivosti rodičov pri formovaní najmä charakterových dimenzií sebariadenia a spolupráce. Sebariadenie je meradlom zrelosti, zodpovednosti, cieľového zamerania, integrity osobnosti. Spolupráca je dôležitá v spoločnosti a skupinovej práci. Kooperujúci ľudia sú sociálne tolerantní, citliví, pomáhajúci a súcitní. Miera kontroly, ktorú rodičia prejavujú voči deťom súvisí najmä s temperamentovou dimenziou vyhýbanie sa poškodeniu. Ide o vrozenú tendenciu intenzívne reagovať na známky neprijemného. Podobné výsledky prezentoval vo svojom výskume napr. Schlette a kol. (1997).

Výsledky poukázali na výrazné rodové rozdiely medzi súvislosťou vzťahovej väzby s temperamentovými a charakterovými dimenziami. U žien sa preukázal pozitívny vzťah iba medzi škálou kontrola a temperamentovou dimenziou vyhýbanie sa poškodeniu (u matky i otca). U mužov sa tento vzťah nepreukázal. Z temperamentových dimenzií sa u mužov preukázal negatívny vzťah medzi vyhľadávaním nového a starostlivosťou otca a pozitívny vzťah medzi závislosťou na odmene a starostlivosťou matky. Z charakterových dimenzií sa preukázal vysoko významný pozitívny vzťah medzi dimenziou sebariadenie a starostlivosťou otca a negatívny medzi sebariadením a matkinou kontrolou. Medzi dimenziou spolupráca a starostlivosťou (u matky i otca) sa u mužov preukázal pozitívny vzťah. Výskum Richtera, Eisemanna a Richtera (2000) na vzorke 540 nemeckých dobrovoľníkov tiež odhalil rodovo špecifické vzťahy medzi vzťahovou väzbou a temperamentovými a charakterovými vlastnosťami, avšak rozdielne od našich. Vzťahová väzba môže mať rôznu podobu naprieč rôznymi kultúrami a nástroj meracích vzťahovú väzbu validný v jednej krajine, nemusí byť validným nástrojom v druhej krajine. Ďalšou z príčin rozdielných výsledkov môže byť použitie odlišných nástrojov merania vzťahovej väzby.

Vyššie množstvo korelácií subškál vzťahovej väzby bolo u mužov s charakterovými dimenziami, zatiaľ čo u žien s temperamentovými dimenziami. Podobné výsledky získal i Schlette a jeho spolupracovníci (1977). V súčasnosti nemáme uspokojujúce vysvetlenie tejto diferencie. Rutter (1987) napríklad zistil, že chlapci sú viacej než dievčatá senzitivní na dysfunkčné rodinné prostredie. Naše výsledky podporujú názor, že výskumy vývinu osobnosti alebo psychopatológie by mali prebiehať oddelene pre mužov a ženy.

V našom súbore sa najsilnejšie korelácie preukázali medzi nadmerne kontrolujúcim správaním rodičov a vyhýbaním sa poškodeniu. Vyhýbanie sa poškodeniu súvisí s manifestáciou rôznych psychických porúch. Žiadané by preto boli štúdie vzťahov attachmentu v rôznych klinických populáciách v českom prostredí. Výrazné rodové

rozdiely medzi súvislosťou vzťahovej väzby s temperamentovými a charakterovými dimenziami by si podľa nášho názoru tiež zaslúžili dôkladnejšie preskúmanie a mohli by byť námetom pre ďalšie výskumy.

Medzi viacerými premennými sa predpokladané vzťahy neprejavili a i medzi zistenými vzťahmi boli skôr nízke korelácie. Regresná analýza tak stratila svoje opodstatnenie.

Posledným cieľom práce bolo vytvorenie českej verzie dotazníku The parental bonding instrument (Parker, Tupling, & Brown, 1979) a prispieť k jeho pilotnej štandardizácii. Táto metóda doposiaľ v Česku nebola popísaná ani publikovaná, pripravujeme však vydanie manuálu k vytvorenej českej verzii s plánovaným vydaním v tomto roku.

Pri výskume sme probandom administrovali českú verziu dotazníku PBI vytvorenú M. Preissom. Pri jeho používaní sa však objavili určité nevýhody, ktoré sme sa snažili odstrániť zostrojením nového prekladu, ktorý sme následne porovnávali s pôvodným prekladom. Nová verzia prekladu však nemala zásadný vplyv na výsledné nazbierané údaje, možno preto odporučiť aj pôvodnú verziu prekladu dotazníku PBI, i keď nová verzia sa zdá byť užívateľsky prívetivejšia.

Na overovanie reliability sme použili Cronbachov alfa koeficient a koeficient test - retestovej reliability. Hodnoty Cronbachovho alfa koeficientu sa pohybovali od 0,79 pre subškálu otec kontrola, 0,82 pre subškálu matka kontrola, 0,84 pre subškálu otec starostlivosť a 0,85 pre subškálu matka starostlivosť. Všetky subškály vzťahovej väzby možno považovať za reliabilné. Výsledky testu – retestu priniesli vysoké korelácie všetkých subškál dotazníku. Koeficient stability u subškály otec starostlivosť je 0,96, u subškály otec kontrola 0,90, u subškály matka starostlivosť 0,95 a u subškály matka kontrola 0,85. Ďalej sme sa zamerali na overenie konštruktivej validity českej verzie dotazníku PBI. Bola potvrdená konvergentná (dobrá vnútorná konzistencia subškál) i diskriminačná validita (koeficient determinácie medzi škálami starostlivosť a kontrola 0,03). Na základe získaných výsledkov môžeme konštatovať, že česká verzia dotazníku PBI má dobré psychometrické vlastnosti podobné pôvodnej anglickej verzii (v niektorých aspektoch i lepšie – napr. hodnoty koeficientov stability).

Posledným krokom bolo vytvorenie percentilových noriem pre jednotlivé subškály vzťahovej väzby. Normy sú vytvorené zvlášť pre otcov a zvlášť pre matky, nakoľko sa i v našom súbore prejavila všeobecná tendencia hodnotiť matky ako viacej starostlivé a zároveň viacej kontrolujúce.

Možnými obmedzeniami výskumu môže byť nástroj, ktorým bola zisťovaná vzťahová väzba. Ten nebol primárne navrhnutý k tomu, aby na jeho základe mohli byť respondenti

zaradení do jednotlivých typov vzťahovej väzby. Ďalej si treba uvedomiť problematické porovnanie výsledkov rôznych výskumov vplyvom množstva odlišných koncepcií, čo sa týka vzťahovej väzby, tak i temperamentu a charakteru. Možným zdrojom chýb, ktorý je potrebný brať v úvahu je i problém reliability retrospektívneho hodnotenia rodičovskej výchovy. Iným obmedzením môže byť rozsah, v ktorom odpovede v dotazníku PBI reflektujú reálne správanie sa rodičov respondentov v detstve. Nie je vylúčené, že probandi podávali skreslené alebo sociálne žiaduce odpovede.

Ako uvádza Hašto (2006), teória vzťahovej väzby a ňou inšpirované výskumy majú významné psychoterapeutické implikácie: psychoterapia ako bezpečná základňa, terapeut ako jemnocitná bytosť, spracúvanie dysfunkčných vnútorných modelov, podnecovanie vývinu metakognitívnej roviny, spracúvanie psychotráum. Aj v krátkych interakciách pacienta s psychiatrom, psychoterapeutom, sestrami, apod. je veľký terapeutický potenciál k vzniku priestoru bezpečnej základne (Hašto, 2006). Veľký význam má teória vzťahovej väzby a najmä liečba porúch vzťahovej väzby u detí v náhradnej rodinnej starostlivosti.

Záverom uvedieme, že vzťahová väzba je iba jedným z mnohých činiteľov ovplyvňujúcich neskorší vývin osobnosti. Závery rôznych výskumov dokladajúcich jej vplyv na rôzne oblasti si však zasluhujú našu pozornosť. Vzťahová väzba hrá totiž zásadnú úlohu v hierarchii osobnostného vývinu a vzťah dieťa – opatrovateľ a je tým jadrom, okolo ktorého sa štruktúrujú všetky ostatné skúsenosti (Sroufe, 2005).

LITERATÚRA

- ✓ Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- ✓ Ainsworth, M. D. S. (1985). Patterns of infant-mother attachments: antecedents and effects on development. *Bulletin of New York Academy of Medicine*, 66 (9), 771- 791.
- ✓ Ainsworth, M. D. S. (1989). Attachment beyond infancy. *American Psychologist*, 44, 709 - 716.
- ✓ Allen, J. P., & Land, D. (1999). Attachment in Adolescence. In Cassidy, J., & Shaver, P. (Eds.). *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications*. New York: Guilford Press, 319 -335.
- ✓ Arrindell, W. A., Gerlsma, C., Wandereycken, W., Hageman, W. J. J. M., & Daeseleire, T. (1998). Convergent validity of the dimensions underlying the parental bonding instrument (PBI) and the EMBU. *Personality and Individual Differences*, 24 (3), 341 – 350.
- ✓ Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Smith, E. E., Bern, D. J., & Nolen-Hocksama, S. (1995). *Psychologie* (1. vyd.). Praha: Victoria Publishing.
- ✓ Belsky, J., & Cassidy, J. (1994). Attachment theory and evidence. In Rutter, M., & Hay, D. F. (Eds). *Development through life: A handbook for clinicians*. Oxford: Blackwell, 373 – 402.
- ✓ Bialas, I., & Craig, J. K. T. (2006). „Need expressed“ and „offers of care“: An observational study of mothers with somatisation disorder and their children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48, 97 – 104.
- ✓ Black, K. A., & McCartney, K. (1997). Adolescent females' security with parents predicts the quality of peer interactions. *Social Development*, 6, 91–110.
- ✓ Blatný, M., & Plháková, A. (2003). *Temperament, inteligence, sebezpečí: Nové pohledy na tradiční témata psychologického výzkumu*. Brno, Tišnov: Psychologický ústav AV ČR a Sdružení SCAN.
- ✓ Blatný, M., Hřebíčková, M., Millová, K., Plháková, A., Řičan, P., Slezáčková, A., & Stuchlíková, I. (2010). *Psychologie osobnosti: Hlavní témata, současné přístupy*. Praha: Grada Publishing.

- ✓ Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss. Vol. 1: Attachment*. London: Hogarth Press, New York: Basic Books, Harmondsworth: Penguin (1971).
- ✓ Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss. Vol. 2: Separation: anxiety and anger*. London: Hogarth Press, New York: Basic Books, Harmondsworth: Penguin (1975).
- ✓ Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss. Vol. 3: Loss: sadness and depression*. London: Hogarth Press, New York: Basic Books, Harmondsworth: Penguin (1981).
- ✓ Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss* (2nd edition). Vol.1: Attachment. London: Hogarth Press and Institute of Psycho-Analysis.
- ✓ Bowlby, J. (1984). Violence in the family as a disorder of the attachment and caregiving systems. *American Journal of Psychoanalysis*, 44 (1), 9-27.
- ✓ Bowlby, J. (1988). Developmental psychiatry comes of age. *American Journal of Psychiatry*, 145, 1-10.
- ✓ Bowlby, J. (2001). *Das Glück und die Trauer. Herstellung und Lösung affektiver Bindungen*. [Happiness and sadness. Production and solution of affective bonds]. Klett-Cotta: Stuttgart.
- ✓ Bowlby, J. (2010). *Vazba: Teorie kvality raných vztahů mezi matkou a dítětem*. Praha: Portál.
- ✓ Buist, K. L., Dekovic, M., Meeus, W. H., & van Aken, M. A. G. (2004). Attachment in adolescence: A social relations model analysis. *Journal of Adolescence Research*, 16 (6), 826-850.
- ✓ Cassidy, J. (1999). The nature of the child's ties. In Cassidy, J., & Shaver, P. R. (Eds.). *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications*. New York: Guilford Press, 3 – 20.
- ✓ Clarke-Stewart, K. A. (1978). And daddy makes three: The father's impact on mother and young child. *Child Development*, 49, 466 – 478.
- ✓ Cloninger, C. R., Svrakic, D. M., & Przybeck, T. R. (1993). A psychobiological model of temperament and character. *Archives of General Psychiatry*, 50, 975-990.
- ✓ Cloninger, C. R., Przybeck, T. R., Svrakic, D. M., & Wetzel, R. D. (1994). *The Temperament and Character Inventory (TCI): A guide to its development and use*. St. Louis, Missouri: Center for Psychobiology of Personality.
- ✓ Cloninger, C. R., Przybeck, T. R., Svrakic, D. M., & Wetzel, R. D. (1999). *The temperament and character inventory—revised*. St. Louis: Washington University.

- ✓ Collins, N. L., & Read, S. J. (1990). Adult attachment, working models, and relationship quality in dating couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 644-663.
- ✓ Čáp, J. (1997). *Psychologie výchovy a vyučování*. Karolinum: Praha.
- ✓ Čáp, J., & Mareš, J. (2001). *Psychologie pro učitele*. Portál: Praha.
- ✓ Červená, K., Preiss, M., Matoušek, M., & Brunovský, M. (2003). Vztah mezi vigilitou a charakteristikou osobnosti. *Psychiatrie*, 7, 30 – 32.
- ✓ Dallos, R. (2004). Attachment narrative therapy: Integrating ideas from narrative and attachment theory in systemic family therapy with eating disorder. *Journal of Family Therapy*, 26, 40-65.
- ✓ Daniel, J., Kolibová, D., Szabó, I., Sarmány-Schuller, I., & Verešová, M. (2002). *Prehľad všeobecnej psychológie*. Fakulta sociálnych vied UKF Nitra, Nitra: Garmond.
- ✓ Demo, D., & Cox, M. J. (2000). Families with children: A review of research in the 1990s (special decade in review issue). *Journal of Marriage and the Family*, 62 (4), 876-895.
- ✓ Doherty, N. A., & Feeney, J. A. (2004). The composition of attachment network throughout the adult years. *Personal Relationships*, 11, 469-488.
- ✓ Dunovský, J. a kolektiv (1999). *Sociální pediatrie – vybrané kapitoly*. Grada publishing: Praha.
- ✓ Dykas, M. J., Ziv, Y., & Cassidy, J. (2008). Attachment and peer relations in adolescence. *Attachment and Human Development*, 10 (2), 123-141.
- ✓ Feeney, J. A., & Noller, P. (1990). Attachment style as a predictor of adult romantic relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 281-291.
- ✓ Ferjenčík, J. (2010). *Úvod do metodologie psychologického výzkumu: Jak zkoumat lidskou duši*. Praha: Portál.
- ✓ Fonagy, P., & Target, M. (1997). Attachment and reflective function: Their role in self-organization. *Development and Psychopathology*, 9, 679-700.
- ✓ Fonagy, P., & Target, M. (2005). *Psychoanalytické teorie: perspektivy z pohledu vývojové psychopatologie*. Praha: Portál.
- ✓ Goldsmith, H. H., Buss, A. H., Plomin, R., Rothbart, M. K., Thomas, A., Chess, S., et al. (1987). Roundtable: What Is Temperament? Four Approaches. *Child Development*, 58 (2), 505-529.

- ✓ Greenberg, M. T. (1999). Attachment and psychopathology in childhood. In Cassidy, J., & Shaver, P. R. (Eds.). *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications*. New York: Guilford Press, 469 – 496.
- ✓ Halama, P. (2005). *Princípy psychologickéj diagnostiky*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis.
- ✓ Hamer, D. (2003). *Geny a osobnost: Biologické základy psychiky človeka*. Praha: Portál.
- ✓ Hašto, J. (2005). *Vzťahová väzba: Ku koreňom lásky a úzkosti*. Trenčín: Vydavateľstvo F.
- ✓ Hašto, J. (2006). Vzťahová väzba, pripútavacie správanie a psychiatria – psychoterapia. *Psychiatrie*, 10 (1), 28 – 32.
- ✓ Hazan, C., & Shaver, P. R. (1994). Attachment as an organizational framework for research on close relationships. *Psychological Inquiry*, 5, 1-22.
- ✓ Holmes, J. (1993). *John Bowlby and attachment theory*. Makers of modern psychotherapy. London; New York: Routledge.
- ✓ Holmes, J. (2001). *The search for the secure base*. New York: Brunner – Routledge.
- ✓ Hrubý, R., Ondrejka, I., & Nosáľová, G. (2007). Základy teórie osobnosti podľa R. C. Cloningera. *Psychiatria*, 14 (2-3), 114-120.
- ✓ Chatrná, M. (2006). *Citová väzba k rodičom u adolescentů s poruchami chování*. Diplomová práca. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálných štúdií. Katedra psychologie.
- ✓ Keppler, A. (2003). Bindung und geschlechtsspezifische Entwicklung. [Attachment and gender-specific development]. *Monatsschrift Kinderheilkunde*, 151, 601 – 607.
- ✓ Kerlinger, F. N. (1972). *Základy výzkumu chování*. Praha: Academia.
- ✓ Kliment, P. (2001). *Psychologie osobnosti*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- ✓ Kobak, R. (1999). The emotional dynamics of disruptions in attachment relationships: Implications for theory, research, and clinical intervention. In Cassidy, J., & Shaver, P. R. (Eds.). *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications*. New York: Guilford Press, 21 – 43.

- ✓ Kociánová, H. (2008). *Ověření metody Behavioral Systems Questionnaire pro českou populaci*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita. Fakulta sociálních studií. Katedra psychologie.
- ✓ Kodytková, V. (2009). *Citová vazba a užívání strategie vztahové údržby v manželství*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita. Fakulta sociálních studií. Katedra psychologie.
- ✓ Kohoutek, R. (2000). *Základy psychologie osobnosti*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
- ✓ Kotelchuck, M. (1976). The infant's relationship to the father: Experimental evidence. In Lamb, M. E. (Ed.). *The role of the father in child development*. New York: Wiley, 329 – 344.
- ✓ Kozielková, P. (2008). *Citová vazba a depresivita: Zprostředkující role stylů zvládnutí a prožívané zátěže*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita. Fakulta sociálních studií. Katedra psychologie.
- ✓ Kožený, J., & Tišanská, L. (1998). Formální vlastnosti dotazníku TCI testované na datech adolescentů. *Československá psychologie*, 1, 75 – 83.
- ✓ Kožený, J., Tišanská, L., & Dvořák, V. (1998a). Osobnostní profil detoxikovaných žen s diagnózou F10.2: Prediktivní potenciál Cloningerova dotazníku temperamentu a charakteru. *Československá psychologie*, 1, 84 – 90.
- ✓ Kožený, J., Tišanská, L., & Mezník, J. (1998b). Dotazník temperamentových a charakterových rysů TCI: Profil osob ve výkonu trestu. *Československá psychologie*, 3, 218 – 226.
- ✓ Kuchařová, J. (2005). *Dotazník temperamentu a charakteru TCI-r: Pokus o validizaci*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Katedra psychologie.
- ✓ Kubáni, V. (2002). *Všeobecná psychológia*. Prešov: FHPV PU.
- ✓ Kulísek, P. (2000). Problémy teorie raného citového přilnutí (attachment). *Československá psychologie*, 45 (5), 404-423.
- ✓ Langmeier, J., & Matějček, Z. (1974). *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Avicenum
- ✓ Langmeier, J., & Matějček, Z. (1986). *Počátky našeho duševního života*. Olomouc: Pyramida.

- ✓ Leveridge, M., Stoltenberg, C., & Beesley, D. (2005). Relationship of attachment style to personality factors and family interaction patterns. *Contemporary Family Therapy, 27*, 577-597.
- ✓ Livianos – Aldana, L., & Rojo – Moreno, L. (2003). Construct validity of retrospective perception of parental relating scales: EMBU and PBI. *Personality and Individual Differences, 35* (7), 1707 – 1718.
- ✓ Loučimová, B., Preiss, M., Chrzová, D., & Bareš, M. (2005). Příspěvek k validizaci dotazníku temperamentu a charakteru C. R. Cloningera pomocí životního příběhu: Kauzistická studie. *Psychiatrie, 1*, 5 – 13.
- ✓ Madden-Derdich D. A., Estrada, A. U., Sales, L. J., Leonard, S. A., & Updegraff, K. A. (2002). Young adolescents' experiences with parents and friends: Exploring the connections. *Family Relations, 51*, 72–80.
- ✓ Main, M., Kaplan, N., & Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood and adulthood. A move to the level of representations. In Bretherton, I., & Waters, E. (Eds.). Growing points of attachment theory and research. *Monographs of the society for research in child development, 50*, 666-1006.
- ✓ Main, M., & Cassidy, J. (1988). Categories of response to reunion with the parent at age 6: Predictable from infant attachment classifications and stable over a 1- month period. *Developmental Psychology, 24*, 415-426.
- ✓ Manassis, K., Owens, M., Adam, K. S., West, M., & Sheldon-Keller, A. E. (1999). Assessing attachment: Convergent validity of the adult attachment interview and the parental bonding instrument. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry, 33* (4), 559-567.
- ✓ Matoušek, O., & Kroftová, A. (1998). *Mládež a delikvence*. Praha: Portál.
- ✓ McCrae, R. R., Costa, P. T., Ostendorf, F., Angleitner, A., Hrebickova, M., Avia, M. D., et al. (2000). Nature over nurture: Temperament, personality, and life span development. *Journal of Personality and Social Psychology, 78*, 173-186.
- ✓ Mickelson, K. D., Kessler, R. C., & Shaver, P. R. (1997). Adult attachment in a nationally representative sample. *Journal of Personality and Social Psychology, 73*, 1092-1106.
- ✓ Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2007). *Attachment in adulthood: Structure, dynamics and change*. New York: The Guilford Press.
- ✓ Mitchell, S. A., & Black, M. J. (1999). *Freud a po Freudovi*. Praha: Triton.

- ✓ Mohr, S., Preisig, M., Fenton, B. T., & Ferrero, F. (1999). Validation of the French version of the parental bonding instrument in adults. *Personality and Individual Differences* 26, 1065 – 1074.
- ✓ Murphy, E., Brewin, C. R., & Silka, L. (1997). The assessment of parenting using the parental bonding instrument: Two or three factors? *Psychological Medicine*, 27, 333 – 342.
- ✓ Murray, H. A., & Kluckhohn C. (1953). *Personality in nature, society, and culture*. Retrieved November 29, 2010, from <http://www.panarchy.org/kluckhohn/personality.1953.html>.
- ✓ Nair, H., & Murray, A. D. (2005). Predictors of attachment security in preschool children from intact and divorced families. *Journal of Genetic Psychology*, 166 (3), 245-263.
- ✓ Nakonečný, M. (1995). *Psychologie osobnosti*. Praha: Academia.
- ✓ Nakonečný, M. (1998). *Encyklopedie obecné psychologie*. Praha: Academia.
- ✓ Nickerson, A. B., & Nagle, R. J. (2005). Parent and peer attachment in late childhood and early adolescence. *The Journal of Early Adolescence*, 25, 223-249.
- ✓ Parker, G. (n. d.). The parental bonding instrument: Annotated bibliography of PBI research. Retrieved November 7, 2009, from http://www.blackdoginstitute.org.au/docs/PBI_AnnotatedBibliography.pdf
- ✓ Parker, G. (1989). The parental bonding instrument: Psychometric properties reviewed. *Psychiatric Development*, 4, 317 – 335.
- ✓ Parker, G., Tupling, H., & Brown, L. B. (1979). A parental bonding instrument. *British Journal of Medical Psychology*, 52, 1-10.
- ✓ Parker, G. (1990). The parental bonding instrument: A decade of research. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 25, 281 – 282.
- ✓ Patrick, M., Hobson, R. P., Castle, D., & Howard, R. (1994). Personality disorder and the mental representation of early social experience. *Development and Psychopathology*, 6, 375—388.
- ✓ Pauli-Pott, U., & Blade, U. (2002). Bindung und Temperament. [Attachment and temperament]. In Strauss, B, Buchheim, A., & Kächele, H. (2002). *Klinische Bindungsforschung: Theorien, Methoden, Ergebnisse*. Stuttgart: Schattauer.

- ✓ Pérez, G. (2009). Insecure attachment and the correlation with joining insurgent groups in Colombia. *International Journal of Psychological Research*, 2 (1), 16 – 23.
- ✓ Perris, C., Jacobsson, L., Lindstrom, Von Knorring, L., & Perris, H. (1980). Development of a new inventory for assessing memories of parental rearing behaviour. *Acta Psychiatrica Scandinavia*, 61, 265-274.
- ✓ Piotrowski, N. A. (2005). *Psychology basics. Volume 1. Abnormality: Psychological models – learning disorders* (Rev. ed.). Pasadena, California: Salem Press.
- ✓ Polišínská, A. V. (2009). Popis osobnosti pachatele trestného činu vloupání dle Cloningerova dotazníku temperamentu a charakteru. *Československá psychologie*, 53 (6), 545-555.
- ✓ Pöthe, P. (2000). Teorie vazby a prevence týraní a zanedbávání dětí. Retrieved January 1, 2011, from http://www.dr-pothe.com/index.php?option=com_content&view=article&id=129%3Ateorie-vazby-a-prevence-tyrani-a-zanedbavani-dti&Itemid=75
- ✓ Praško, J., Herman, E., Horáček, J., Houbová, P., Kosová, J., Možný, P., et al. (2003). *Poruchy osobnosti*. Praha: Portál.
- ✓ Preiss, M. (2000). Cloningerova teorie temperamentu a charakteru a klinická praxe. *Psychiatrie*, 4, 43 – 45.
- ✓ Preiss, M., Klose, J., & Španiel, F. (2000). Temperament a charakter podle C. R. Cloningera u psychiatrických pacientů a obecné populace. *Psychiatrie*. 4 (4), 251-254.
- ✓ Preiss, M., & Klose, J. (2001). Diagnostika poruch osobnosti pomocí teorie C. R. Cloningera. *Psychiatrie*, 5, 226-231.
- ✓ Preiss, M., Rodriguez, M., & Houbová, P. (2002). Vliv akutního stavu na diagnostiku poruch osobnosti. *Psychiatrie*, 7, 18 - 21.
- ✓ Preiss, M., Kuchařová, J., Novák, T., & Štěpánková, H. (2007). The temperament and character inventory – revised (TCI-R): A psychometric characteristics of the Czech version. *Psychiatria Danubia*, 19 (1 - 2), 27 – 34.
- ✓ Reti, I. M., Samuels, J. F., Eaton, W. W., Bienvenu, O. J. III., Costa, P. T. Jr., & Nestadt, G. (2002). Adult antisocial personality traits are associated with

- experiences of low parental care and maternal overprotection. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 106 (2), 126-33.
- ✓ Richter, J., Eisemann, M., & Richter, G. (2000). Temperament, character and perceived parental rearing in healthy adults: Two related concepts? *Psychopathology*, 33 (1), 36-42.
  - ✓ Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57, 316 – 331.
  - ✓ Ryum, T., Vogel, P. A., Hagen, R., & Stiles, T. C. (2008). Memories of early attachment: the use of PBI as a predictor of outcome in pesso–boyden system psychomotor (PBSP) group therapy, cognitive–behavioural group therapy (CBGT), individual cognitive–behavioural therapy (CBT) and individual treatment as usual (TAU) with adult out-patients. *Clinical psychology & psychotherapy* 15 (4), 276–285.
  - ✓ Senchak, M., & Leonard, K. E. (1992). Attachment styles and marital adjustment among newlywed couples. *Journal of Social and Personal Relationships*, 9, 51-64.
  - ✓ Schlette P., Brandstrom S., Eisemann M., Sigvardsson S., Nylander P. - O., Adolfsson R., et al. (1997). Perceived parental rearing behaviours and temperament and character in healthy adults. *Personality and Individual Differences*, 24 (5), 661-668.
  - ✓ Shaver, P. R., & Brennan, K. A. (1992). Attachment styles and the "Big Five" personality traits: Their connections with each other and with romantic relationship outcomes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 536-545.
  - ✓ Simová, M., Preiss, M., Bareš, M., Kopeček, M., Ježková, T., Stopková, P., & Klose, J. (2004). Změny osobnostních rysů v průběhu psychiatrické hospitalizace. Pilotní studie s Cloningerovým dotazníkem temperamentu a charakteru (TCI). *Psychiatrie*, 8, 286 – 292.
  - ✓ Smékal, V. (2002). *Pozvání do psychologie osobnosti: Člověk v zrcadle vědomí a jednání*. Brno: Barrister & Principal.
  - ✓ Snopek, M., & Hublová, V. (2008). Sociální opora a její vztah k životní spokojenosti, sebehodnocení a osobnosti u adolescentů: rodové rozdíly. *Československá psychologie*, 5, 500 – 509.
  - ✓ Sroufe, L. A. (2005). Attachment and development: A prospective, longitudinal study from birth to adulthood. *Attachment and Human Development*, 7 (4), 349-367.

- ✓ Stacy, P. D. (2006). Early childhood attachments as a protective factor: Comparing resilient and non-resilient siblings. *Journal of Evidence-Based Social Work*, 3 (2), 49-65.
- ✓ Stams, G. J. M., Juffer, F., & van Ijzendoorn, M. H. (2002). Maternal sensitivity, infant attachment, and temperament in early childhood predict adjustment in middle childhood: The case of adopted children and their biologically unrelated parents. *Developmental Psychology*, 38 (5), 806-821.
- ✓ Svrakic, D. M., Draganic, S., Hill, K., Bayon, C., Przybeck, T. R., & Cloninger, C. R. (2002). Temperament, character, and personality disorders: Etiologic, diagnostic, treatment issues. *Acta Psychiatrica Scandinavica*. 106, 189–195.
- ✓ Štefánková, Z. (n.d.a). Citová vazba – teoretické základy. Materiály k povinne voliteľnému kurzu Psychologie citové vazby. Retrieved March 16, 2010, from http://www.eamos.cz/amos/kat_ped/modules/low/kurz_obsah.php?kod_kurzu=kat_ped_7490
- ✓ Štefánková, Z. (n.d.b). Citová vazba v adolescenci a její souvislost s mezilidskými vztahy. Materiály k povinne voliteľnému kurzu Psychologie citové vazby. Retrieved March, 16, 2010, from http://www.google.cz/url?sa=t&source=web&cd=1&ved=0CBkQFjAA&url=http://www.eamos.cz/amos/kat_ped/externi/kat_ped_7490/CV-adolescence-_vztahy.doc&rct=j&q=Citov%C3%A1%20v%C3%A4zba%20v%20adolescencii%20a%20jej%C3%AD%20souvislosti%20se%20vztahy%20k%20rodi%C4%8D%C5%AFm,%20vrstevn%C3%ADk%C5%AFm%20a%20partner%C5%AFm&ei=TDJsTaO6NY3usgbBhPGqDA&usg=AFQjCNGiUy8dyMhSLtodrvK9SPw6rx49fA
- ✓ Štefánková, Z. (2005). Citová väzba v detstve a adolescencii vo vzťahu k emocionálnej regulácii . *Československá psychologie*, 49 (5), 432-445.
- ✓ Thompson, R. A. (2008a). Early attachmnet and later development: Familiar questions, new answer. In Cassidy, J., & Shaver, P. R. (Eds.). *Handbook of attachment: Theory, research and clinical applications*. New York: Guilford Publications.
- ✓ Thompson, R. A. (2008b). Measure twice, cut once: Attachment theory and the NICHD study of early child care and youth development. *Attachment and Human Development*, 10 (3), 287 – 297.

- ✓ Uji M, Tanaka N, Shono M, & Kitamura T. (2006). Factorial structure of the Parental Bonding Instrument (PBI) in Japan: A study of cultural, developmental, gender influences. *Child Psychiatry and Human Development*, 37, 115-32.
- ✓ Vágnerová, M. (2010). *Psychologie osobnosti*. Univerzita Karlova v Praze. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- ✓ Van Ijzendoorn, M. H., & Kroonenberg, P. M. (1988). Cross-cultural patterns of attachment: A meta-analysis of the strange situation. *Child Development*, 59, 147-156.
- ✓ Van Ijzendoorn, M. H. (1995). Adult attachment representations, parental responsiveness, and infant attachment: A meta-analysis on the predictive validity of the Adult Attachment Interview. *Psychological Bulletin*, 117, 387-403.
- ✓ Zakin, G., Solomon, Z., & Neria, Y. (2003). Hardiness, attachment style and long-term psychological distress among Israeli POWs and combat veterans. *Personality and Individual Differences*, 34, 819 – 829.
- ✓ Zimmermann, P., Becker-Stoll, F., Grossmann, K., Grossmann, K. E., Scheuerer-Englisch, H., & Wartner, U. (2000). Längsschnittliche Bindungsentwicklung von der frühen Kindheit bis zum Jugendalter. [Longitudinal attachment development from early childhood to adolescence]. *Psychologie in Erziehung und Unterricht*, 47, 99-117.

Čerpané z internetových zdrojov:

- ✓ Demografická ročenka ČR 2009 Českého statistického úradu. Tabuľka I.01 Počet obyvateľ podľa pohlaví a jednotek věku (n. d.). Retrieved August 20, 2010, from [http://www.czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/t/BC0030BE4D/\\$File/401910ri01.xls](http://www.czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/t/BC0030BE4D/$File/401910ri01.xls)

PRÍLOHY

Zoznam príloh

Príloha č. 1: Zadanie diplomovej práce

Príloha č. 2: Abstrakt diplomovej práce

Príloha č. 3: Abstrakt diplomovej práce v anglickom jazyku

Príloha č. 4: Parental bonding instrument PBI (Parker, Tupling, & Brown, 1979)

Príloha č. 5: Demografický dotazník

Príloha č. 6 : Demografická ročenka ČR 2009 Českého statistického úradu: Tabuľka I.01:
Počet obyvateľ podľa pohlaví a jednotek veku

Príloha č. 7: Plán zostavenia výskumného súboru

Príloha č. 8: Rozloženie výskumnej vzorky podľa povolania, rodinného stavu, psychiatrického a psychologického vyšetrenia, náboženskej viery, subjektívnej materiálnej a zdravotnej situácie, motivácie a koncentrácie k plneniu úloh

Príloha č. 9: Histogramy subškál vzťahovej väzby

Príloha č. 10: Korelácie subškál vzťahovej väzby a jednotlivých temperamentových a charakterových dimenzií (Pearson) podľa pohlavia respondentov

Príloha č. 11: Trojfaktorový model štruktúry dotazníku PBI (Murphy et al., 1997)

Príloha č. 12: Dvojfaktorový model štruktúry dotazníku PBI (Parker, Tupling, & Brown, 1979)

Príloha č. 13: Zoznam tabuliek a grafov

Príloha č. 1: Zadanie diplomovej práce

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Akademický rok: 2009/2010

Studijní program: Psychologie
Forma: Kombinovaná
Obor/komb.: Psychologie (PSYN)

Podklad pro zadání DIPLOMOVÉ práce studenta

PŘEDKLÁDÁ:	ADRESA	OSOBNÍ ČÍSLO
ČIKOŠOVÁ Eva		I09083

TÉMA ČESKY:

Vztáhová väzba a jej súvislosť s charakterovými a temperamentovými vlastnosťami osobnosti

NÁZEV ANGLICKY:

The relation between attachment and temperament and character traits

VEDOUcí PRÁCE:

-- AA-neuveden

doc. PhDr. MAREK PREISS, Ph.D.

ZÁSADY PRO VYPRACOVÁNÍ:

Cieľom diplomovej práce je overiť existenciu vzťahu medzi vzťahovou väzbou k primárnej osobe a temperamentovými a charakterovými vlastnosťami osobnosti na vzorke českých respondentov. Ďalším cieľom práce je vytvoriť českú verziu dotazníku The Parental Bonding Instrument a prispieť k jej validizácii. Výskumný súbor je vybraný metódou kvótného výberu, tak aby sa jeho štruktúra zhodovala so štruktúrou cieľovej populácie. Na meranie sledovaných premenných použijeme nasledovné dotazníky: The Parental Bonding Instrument a The Temperament and Character Inventory.

SEZNAM DOPORUČENÉ LITERATURY:

- BOWLBY, J. (1984). Violence in the family as a disorder of the attachment and caregiving systems. In: American Journal of Psychoanalysis, roč. 44, č. 1, s. 9-27.
- BOWLBY, J. (2001). Das Glück und die Trauer. Herstellung und Lösung affektiver Bindungen. Klett-Cotta: Stuttgart.
- BUIST, K. L., DEKOVIČ, M., MEEUS, W. H., VAN AKEN, M. A. G. (2004). Attachment in Adolescence: A social relations model analysis. In: Journal of Adolescent Research, roč. 19, č. 6, s. 826-850.
- KULÍSEK, P. (2000). Problémy teorie raného citového přilnutí (attachment). In: Československá psychologie, roč. 44, č. 5, s. 404-423.
- PARKER, G., TUPLING, H., BROWN, L. B. (1979). A parental bonding instrument. In: British Journal of Medical Psychology, č. 52, s. 1-10.
- CLONINGER, C. R., PRZYBECK, T. R., SVRAKIC, D. M., WETZEL, R. D. (1994). The temperament and character inventory (TCI): a guide to its development and use. In: Center for Psychobiology of Personality. Washington University: St.Louis, Missouri.

Podpis studenta:

Eva Čikošová

Datum:

8.12.2009

Podpis vedoucího práce:

Marek Preiss

Datum:

8.12.2009

Podpis vedoucího katedry:

J. Hlavay

Datum:

18.12.2009

Podpis děkana:

J. Hlavay

Datum:

18.12.2009

Príloha č. 2: Abstrakt diplomovej práce

ABSTRAKT

ČIKOŠOVÁ, Eva: Vzťahová väzba a jej súvislosť s charakterovými a temperamentovými vlastnosťami osobnosti. [Diplomová práca]. Univerzita Palackého v Olomouci. Filozofická fakulta; Katedra psychológie. Vedúci diplomovej práce: doc. PhDr. Marek Preiss, Ph.D. Stupeň odbornej kvalifikácie: Magister. Olomouc: FF, 2011. 122 s.

Cieľom diplomovej práce bolo overiť existenciu vzťahu medzi vzťahovou väzbou k primárnej osobe a temperamentovými a charakterovými vlastnosťami osobnosti na vzorke českých respondentov. Ďalším cieľom práce bolo vytvoriť českú verziu dotazníku The parental bonding instrument (Parker, Tupling, & Brown, 1979) a prispieť k jej validizácii. Na meranie sledovaných premenných sme použili nasledovné dotazníky: demografický dotazník, The parental bonding instrument (Parker, Tupling, & Brown, 1979), The temperament and character inventory – revised (Cloninger et al., 1999). Naše predpoklady sme overovali na vzorke (n = 269) vo veku 16 až 97 rokov. Výskumný súbor bol vybraný metódou kvótného výberu, tak aby sa jeho štruktúra zhodovala so štruktúrou cieľovej populácie. Výsledky nášho výskumného súboru potvrdili dôležitosť starostlivosti rodičov pri formovaní charakterových dimenzií sebariadenie a spolupráca. Najsilnejšie korelácie boli zistené medzi škálou kontrola a dimenziou vyhýbanie sa poškodeniu, ktorá má istú súvislosť so psychopatológiou. Výsledky poukázali na výrazné rodové rozdiely medzi koreláciami vzťahovej väzby s temperamentovými a charakterovými dimenziami. Väčšie množstvo korelácií subškál vzťahovej väzby bolo u mužov s charakterovými dimenziami, zatiaľ čo u žien s temperamentovými dimenziami. Vo výskumnom súbore prevláda u oboch rodičov vysoká starostlivosť a nízka kontrola, t.j. optimálna výchova resp. bezpečná vzťahová väzba (32% u matiek, 30% u otcov). Matky boli všeobecne hodnotené ako viacej starostlivé ale zároveň viacej kontrolujúce. Česká verzia dotazníku PBI má dobré psychometrické vlastnosti podobné pôvodnej anglickej verzii.

Kľúčové slová:

Vzťahová väzba. Typy vzťahovej väzby. Výchova. Charakter. Temperament. Bowlby. Cloninger. The parental bonding instrument.

Príloha č. 3: Abstrakt diplomovej práce v anglickom jazyku

ABSTRACT

ČIKOŠOVÁ, Eva: The relation between attachment and temperament and character traits. [Diploma thesis]. Palacký University Olomouc. Philosophical Faculty; Department of Psychology. Consultant: doc. PhDr. Marek Preiss, Ph.D. Educational qualification degree: Master. Olomouc: PF, 2011. 122 p.

The main goal of our diploma thesis was to verify if a relationship exists between attachment to primary person and temperament and character traits on the sample of Czech respondents. Another goal was to create a Czech version of questionnaire The Parental Bonding Instrument (Parker, Tupling, & Brown, 1979) and to contribute to its validation. We used following questionnaires to measure variables: demographic questionnaire, The parental bonding instrument (Parker, Tupling, & Brown, 1979), The temperament and character inventory – revised (Cloninger et al., 1999). We verified our assumptions on a sample (n = 269), aged from 16 to 97 years. The sample was selected by quota sampling method, so that its structure coincides with the structure of the target population. Results confirmed the importance of parental care on formation of character dimensions - self-directedness and cooperation. Strongest correlations were found between control scale and harm – avoidance dimension, which is related to psychopathology. Results showed significant gender differences in correlations between attachment subscales and temperament and character dimensions. More correlations between attachment and character dimensions were found in males, whereas in females between temperament dimensions. High care and low control, that means optimal parenting resp. secure attachment type was dominant in both parents in our sample (32% in mothers, 30% in fathers). Mothers were generally considered as more caring but also more controlling. The Czech version of the PBI has good psychometric properties similar to the original English version.

Key words:

Attachment. Attachment types. Parenting. Character. Temperament. Bowlby. Cloninger. The parental bonding instrument.

Príloha č. 4: Parental bonding instrument PBI (Parker, Tupling, & Brown, 1979)

Parental Bonding Inventory

This questionnaire lists various attitudes and behaviors of parents. As you remember your Mother/Father in your first 16 years, would you please indicate the most appropriate response category.

	Very Like	Moderately Like	Moderately Unlike	Very Unlike
1. Spoke to me in a warm and friendly voice.				
2. Did not help me as much as I needed.				
3. Let me do those things I liked doing.				
4. Seemed emotionally cold to me.				
5. Appeared to understand my problems and worries				
6. Was affectionate to me.				
7. Liked me to make my own decisions				
8. Did not want me to grow up.				
9. Tried to control everything I did				
10. Invaded my privacy				
11. Enjoyed talking things over with me				
12. Frequently smiled at me.				
13. Tended to baby me.				
14. Did not seem to understand what I needed or wanted				
15. Let me decide things for myself				
16. Made me feel I wasn't wanted				
17. Could make me feel better when I was upset				
18. Did not talk with me very much.				
19. Tried to make me feel dependent on her/him				
20. Felt I could not look after myself unless she/he was around				
21. Gave me as much freedom as I wanted				
22. Let me go out as often as I wanted.				
23. Was overprotective of me				
24. Did not praise me				
25. Let me dress in any way I pleased				

Priloha č. 5: Demografický dotazník

Demografický dotazník

Označte vybranou odpověď (zakroužkujte, podtrhněte, dopište)

I. BYDLIŠTĚ (město, vesnice): .....

II. VĚK: .....

III. POHLAVÍ:

1. muž
2. žena

IV. VZDĚLÁNÍ:

1. základní
2. vyučení bez maturity
3. střední odborné bez maturity
4. učební obory s maturitou
5. úplné střední všeobecné s maturitou
6. úplné střední odborné s maturitou
7. nástavbové studium, absolvování dvou nebo více středních škol
8. vyšší odborné vzdělání
9. vysokoškolské bakalářské
10. vysokoškolské vzdělání
11. vědecká příprava

V. MOMENTÁLNĚ JSTE:

1. student
2. zaměstnanec
3. osoba samostatně výdělečně činná
4. v pracovní neschopnosti; rehabilitace
5. na mateřské dovolené
6. v částečném invalidním důchodu
7. v ČID + pracujete
8. v invalidním důchodu
9. ve starobním důchodu
10. v domácnosti
11. pobíráte sociální podporu
12. jiné .....

VI. RODINNÝ STAV:

1. svobodný/svobodná
2. ženatý/vdaná
3. rozvedený/rozvedená
4. vdovec/vdova
5. s druhem/družkou
6. bez partnerského vztahu

VII. NAVŠTÍVIL JSTE NĚKDY PSYCHIATRA?

Ano – ne

VIII. BYL JSTE NĚKDY PSYCHOLOGICKY VYŠETŘEN?

Ano – ne

IX. JSTE VĚŘÍCÍ?

Ano – ne

X. Prožil/a jste za posledních 12 měsíců nějakou výrazně nepříjemnou, **nežádoucí událost**, jako je např. rozvod, závažná nemoc v rodině, úmrtí blízké osoby, atd. ?
Upřesněte prosím:

.....

XI. Jak moc vás tato událost nepříjemně zasáhla?

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
vůbec mě									hrozně mě to
to nezasáhlo									zasáhlo
(minimálně)									(maximálně)

XII. V současné době, hodnotíte svou materiální situaci (majetek, příjem) jako:

1. velmi dobrou
2. spíše dobrou
3. něco mezi
4. spíše špatnou
5. špatnou

XI. Subjektivní zdravotní stav – jak se v současné době cítíte?

1. výborně
2. spíše dobře
3. něco mezi
4. spíše špatně
5. velmi špatně

XII. Zkuste posoudit, jak jste se snažil/a plnit úkoly. Jednička znamená, že jste je dělal/a se zájmem a snažil/a jste se dosáhnout co nejlepšího výsledku, pětka, že Vás obtěžovaly a na výsledku Vám moc nezáleželo:

1   2   3   4   5

XIII. Zkuste zhodnotit, jak se Vám dnes pracovalo, zda jste se mohl/a dobře soustředit na zadaný úkol. Jednička znamená, že jste se soustředil/a výborně, pětka, že jste se vůbec nemohl/a soustředit.

1   2   3   4   5

Príloha č. 6: Demografická ročenka ČR 2009 Českého statistického úradu:
Tabuľka I.01: Počet obyvateľ podľa pohlaví a jednotek veku

2009 I.01.01 Počet obyvateľ podľa pohlaví a jednotek veku

Population: by sex and age unit

Věk Age	Stav 1.1. Population, 1 January			Stav 1.7. Population, 1 July			Stav 31.12. Population, 31 December		
	celkem Total	muži Males	ženy Females	celkem Total	muži Males	ženy Females	celkem Total	muži Males	ženy Females
Celkem Total	10467542	5136377	5331165	10491492	5150509	5340983	10506813	5157197	5349616
0	119914	61444	58470	119304	60990	58314	118609	60494	58115
1	114861	58566	56295	117582	60123	57459	120290	61655	58635
2	106518	54948	51570	110928	56887	54041	115180	58727	56453
3	103361	53019	50342	105092	54070	51022	106813	55096	51717
4	98538	50713	47825	101179	51989	49190	103653	53160	50493
5	94785	48649	46136	96803	49765	47038	98791	50844	47947
6	93899	48253	45646	94545	48570	45975	94995	48764	46231
7	92289	47412	44877	93244	47925	45319	94143	48387	45756
8	90351	46790	43561	91516	47217	44299	92473	47523	44950
9	89140	45653	43487	89874	46292	43582	90558	46884	43674
10	90383	46458	43925	89960	46165	43795	89338	45750	43588
11	90816	46535	44281	90725	46570	44155	90584	46555	44029
12	90987	46679	44308	91098	46723	44375	91000	46641	44359
13	96562	49628	46934	93887	48221	45666	91164	46770	44394
14	107603	55206	52397	102284	52540	49744	96779	49755	47024
15	121586	62278	59308	114725	58815	55910	107819	55309	52510
16	122366	62882	59484	122226	62713	59513	121887	62419	59468
17	130021	66863	63158	126501	65037	61464	122935	63163	59772
18	131758	67389	64369	131370	67359	64011	130795	67208	63587
19	131517	67246	64271	132054	67547	64507	132555	67806	64749
20	137746	70521	67225	135426	69286	66140	132927	67937	64990
21	137932	71247	66685	138822	71387	67435	139678	71482	68196
22	141212	73326	67886	140420	72752	67668	139440	72049	67391
23	144763	74978	69785	143669	74537	69132	142557	74054	68503
24	145848	75741	70107	146084	75785	70299	146138	75711	70427
25	146261	75986	70275	146714	76243	70471	147136	76447	70689
26	150272	77503	72769	148932	77103	71829	147417	76581	70836
27	150986	78050	72936	151146	78101	73045	151278	78094	73184
28	160378	83129	77249	156228	80899	75329	151912	78548	73364
29	176716	91090	85626	168951	87355	81596	161178	83583	77595
30	182017	93629	88388	179769	92601	87168	177360	91456	85904
31	184716	94820	89896	183607	94373	89234	182504	93883	88621
32	189198	97186	92012	187269	96186	91083	185195	95074	90121
33	192509	98581	93928	191034	97991	93043	189583	97371	92212
34	194064	99657	94407	193537	99256	94281	192862	98736	94126
35	181646	93878	87768	188019	96874	91145	194394	99835	94559
36	164582	84807	79775	173338	89481	83857	181931	94030	87901
37	155133	79783	75350	159988	82370	77618	164825	84899	79926
38	149307	76645	72662	152420	78324	74096	155356	79865	75491
39	143548	74106	69442	146523	75437	71086	149458	76698	72760
40	136934	70424	66510	140421	72367	68054	143699	74148	69551

41	137064	70442	66622	137084	70490	66594	137049	70455	66594
42	138714	71073	67641	138006	70820	67186	137083	70403	66680
43	144443	73959	70484	141598	72526	69072	138694	71011	67683
44	150841	77322	73519	147692	75651	72041	144336	73821	70515
45	145411	74115	71296	148065	75678	72387	150674	77158	73516
46	131112	66700	64412	138292	70408	67884	145264	73958	71306
47	127820	64888	62932	129388	65744	63644	130902	66512	64390
48	125822	63952	61870	126803	64387	62416	127573	64656	62917
49	124333	63069	61264	124962	63420	61542	125525	63677	61848
50	134369	67219	67150	129263	65073	64190	123959	62770	61189
51	144747	72515	72232	139355	69728	69627	133918	66863	67055
52	149313	74093	75220	146830	73154	73676	144162	72065	72097
53	151076	74986	76090	149820	74288	75532	148542	73516	75026
54	151447	74597	76850	150893	74518	76375	150170	74300	75870
55	152579	75194	77385	151552	74583	76969	150502	73904	76598
56	155229	75931	79298	153451	75238	78213	151500	74407	77093
57	155670	75406	80264	154864	75285	79579	154054	75110	78944
58	152810	74127	78683	153608	74333	79275	154252	74406	79846
59	148160	71299	76861	149775	72236	77539	151382	73105	78277
60	152571	73534	79037	149659	71928	77731	146577	70184	76393
61	157121	74904	82217	154011	73669	80342	150887	72378	78509
62	151154	71356	79798	153255	72525	80730	155175	73558	81617
63	121235	56217	65018	135194	63117	72077	149133	69967	79166
64	125326	58060	67266	122470	56598	65872	119428	54998	64430
65	120593	55495	65098	121943	56134	65809	123264	56713	66551
66	105357	48085	57272	112011	51147	60864	118499	54084	64415
67	99690	44968	54722	101575	45914	55661	103457	46826	56631
68	96402	43346	53056	97168	43599	53569	97770	43729	54041
69	83946	36725	47221	89122	39389	49733	94287	42015	52272
70	79372	34410	44962	80767	35021	45746	81990	35518	46472
71	73650	31595	42055	75539	32419	43120	77408	33206	44202
72	71229	29834	41395	71491	30145	41346	71594	30349	41245
73	69895	28999	40896	69482	28806	40676	69070	28589	40481
74	69186	28218	40968	68508	28047	40461	67675	27782	39893
75	67860	27294	40566	67242	27087	40155	66620	26856	39764
76	68917	27236	41681	67076	26588	40488	65083	25850	39233
77	66023	25351	40672	65913	25503	40410	65805	25637	40168
78	64250	23980	40270	63548	23902	39646	62688	23729	38959
79	57916	21442	36474	59272	21878	37394	60626	22293	38333
80	53942	19191	34751	54160	19503	34657	54224	19717	34507
81	48893	16860	32033	49571	17212	32359	50247	17541	32706
82	45182	15029	30153	45153	15167	29986	44967	15201	29766
83	40470	12982	27488	40770	13210	27560	41071	13424	27647
84	36676	11133	25543	36658	11362	25296	36505	11501	25004
85	32648	9746	22902	32599	9682	22917	32594	9640	22954
86	27434	7756	19678	28026	8065	19961	28524	8321	20203
87	22610	6345	16265	23076	6405	16671	23594	6489	17105
88	16525	4560	11965	17851	4881	12970	19079	5151	13928
89	11085	2959	8126	12335	3280	9055	13656	3629	10027
90	5138	1317	3821	7124	1854	5270	9035	2346	6689
91	4163	1054	3109	4082	1022	3060	4077	1022	3055
92	3513	826	2687	3400	826	2574	3202	787	2415
93	3361	747	2614	2958	654	2304	2628	599	2029
94	3373	748	2625	2965	672	2293	2473	551	1922

95	2324	527	1797	2351	507	1844	2450	521	1929
96	1673	358	1315	1667	375	1292	1578	346	1232
97	1074	226	848	1075	209	866	1151	225	926
98	714	141	573	773	171	602	755	162	593
99	451	94	357	440	81	359	507	108	399
100+	617	144	473	697	169	528	730	167	563

Príloha č. 7: Plán zostavenia výskumného súboru

Celkový plánovaný počet probandov vo výskumnej vzorke je 269. Pre lepší zber údajov sme vytvorili 4 vekové kategórie. Z dostupných údajov demografickej ročenky je potrebné vypočítať koľko osôb spadá do jednotlivých vekových kategórií a aký je pomer mužov a žien v danej kategórii.

Tab. 1: Údaje z demografickej ročenky:
veková kategória 16 - 19 rokov

Vek	Stav k 31.12. 2009		
	celkom	muži	ženy
16	121887	62419	59468
17	122935	63163	59772
18	130795	67208	63587
19	132555	67806	64749
Celkom	508172	260596	247576

Príklad výpočtu zloženia výskumného súboru pre vekovú kategóriu 16-19 rokov:

1) Boli vypočítané počty osôb spadajúce do danej vekovej kategórie (tj. 16, 17, 18, 19-násť roční) pre ženy, mužov a obe pohlavia spolu (rozmer všetkých veličín je počet):

$$Celkom = \sum_{x=1}^n x = 121887 + 122935 + 130795 + 132555 = 508172$$

$$Muži = \sum_{x=1}^n x = 62419 + 63163 + 67208 + 67806 = 260596$$

$$Ženy = \sum_{x=1}^n x = 59468 + 59772 + 63587 + 64749 = 247576$$

2) Bolo vypočítané percentuálne zastúpenie danej vekovej kategórie v populácii:

$$16 - 19 rokov = \frac{\text{Počet osôb v danej kategórii}}{\text{Celkový počet osôb}} = \frac{508172}{8904624} * 100 = 6\%$$

3) Z dostupných dát bol vypočítaný pomer mužov a žien v danej kategórii:

$$\text{Pomer mužov a žien v populácii} = \frac{\text{Muži}}{\text{Ženy}} = \frac{260596}{247576} = 1,05259$$

4) Bol vypočítaný potrebný počet osôb vo výskumnom súbore:

$$\text{Počet osôb v súbore} = (\text{Požadovaný počet osôb v súbore}) * \frac{\text{Percentuálne zastúpenie danej kategórie}}{100} = 269 * \frac{6}{100} = 16$$

5) Bol vypočítaný počet mužov a žien:

$$\text{Počet mužov v súbore} = \frac{\text{Počet osôb v súbore}}{(1 + (\text{Pomer mužov a žien v populácii}))} = \frac{16}{(1 + 1,05259)} = 8$$

$$\text{Počet žien v súbore} = (\text{Počet osôb v súbore}) - (\text{Počet mužov v súbore}) = 16 - 8 = 8$$

6) Rovnaký postup sa aplikoval i pri ďalších 3 vekových kategóriách

Veková kategória	Počet osôb v danej vekovej kategórii	Počet mužov	Počet žien	Pomer mužov a žien v danej kategórii	% zastúpenie danej kategórie v populácii
16-19 rokov	508 172	260 596	247 576	1,05259	6%
20-39 rokov	3 233 129	1 666 333	1 566 796	1,06353	36%
40-59 rokov	2 843 240	1 426 245	1 416 995	1,00653	32%
nad 60 rokov	2 320 083	981 709	1 338 374	0,73351	26%
Celkom	8 904 624	4 334 883	4 569 741	4	100%

Veková kategória	Potrebný počet osôb vo výskumnom súbore	Počet žien vo výskumnom súbore	Počet mužov vo výskumnom súbore
16 – 19 rokov	16	8	8
20 – 39 rokov	97	50	47
40 – 59 rokov	86	43	43
nad 60 rokov	70	30	40
Celkom	269	131	138

Príloha č. 8: Rozloženie výskumnej vzorky podľa povolania, rodinného stavu, psychiatrického a psychologického vyšetrenia, náboženskej viery, subjektívnej materiálnej a zdravotnej situácie, motivácie a koncentrácie k plneniu úloh

Tab. 1: Rozloženie výskumného súboru podľa povolania

	Početnosti	Percentá	Validné percentá	Kumulatívne percentá
študent	35	13,0	13,0	13,0
zamestnanec	120	44,6	44,6	57,6
osoba samostatne zárobkovo činná	33	12,3	12,3	69,9
v pracovnej neschopnosti, rehabilitácii	4	1,5	1,5	71,4
na materskej dovolenke	3	1,1	1,1	72,5
v čiastočnom invalidnom dôchodku	2	,7	,7	73,2
v invalidnom dôchodku	4	1,5	1,5	74,7
v starobnom dôchodku	61	22,7	22,7	97,4
v domácnosti	2	,7	,7	98,1
poberateľ sociálnej podpory	5	1,9	1,9	100,0
Celkom	269	100,0	100,0	

Tab. 2: Rozloženie výskumného súboru podľa rodinného stavu

	Početnosti	Percentá	Validné percentá	Kumulatívne percentá
slobodný/á	71	26,4	26,4	26,4
ženatý/vydatá	132	49,1	49,1	75,5
rozvedený/á	32	11,9	11,9	87,4
vdovec/vdova	18	6,7	6,7	94,1
s družkou/druhom	16	5,9	5,9	100,0
Celkom	269	100,0	100,0	

Tab. 3: Rozloženie výskumného súboru podľa psychiatrického vyšetrenia

	Početnosti	Percentá	Validné percentá	Kumulatívne percentá
áno	37	13,8	13,8	13,8
nie	232	86,2	86,2	100,0
Celkom	269	100,0	100,0	

Tab. 4: Rozloženie výskumného súboru podľa psychologického vyšetrenia

	Početnosti	Percentá	Validne percentá	Kumulatívne percentá
áno	70	26,0	26,0	26,0
nie	199	74,0	74,0	100,0
Celkom	269	100,0	100,0	

Tab. 5: Rozloženie výskumného súboru podľa náboženskej viery

	Početnosti	Percentá	Validne percentá	Kumulatívne percentá
veriaci	72	26,8	26,8	26,8
neveriaci	197	73,2	73,2	100,0
Celkom	269	100,0	100,0	

Tab. 6: Rozloženie výskumného súboru podľa subjektívnej materiálnej situácie

	Početnosti	Percentá	Validne percentá	Kumulatívne percentá
veľmi dobrá	15	5,6	5,6	5,6
skôr dobrá	78	29,0	29,0	34,6
niečo medzi	127	47,2	47,2	81,8
skôr zlá	43	16,0	16,0	97,8
zlá	6	2,2	2,2	100,0
Celkom	269	100,0	100,0	

Tab. 7: Rozloženie výskumného súboru podľa subjektívneho zdravotného stavu

	Početnosti	Percentá	Validne percentá	Kumulatívne percentá
výborný	36	13,4	13,4	13,4
skôr dobrý	121	45,0	45,0	58,4
niečo medzi	82	30,5	30,5	88,8
skôr zlý	23	8,6	8,6	97,4
veľmi zlý	7	2,6	2,6	100,0
Celkom	269	100,0	100,0	

Tab. 8: Rozloženie výskumného súboru podľa motivácie k plneniu úloh (vyplňovaniu dotazníkov)

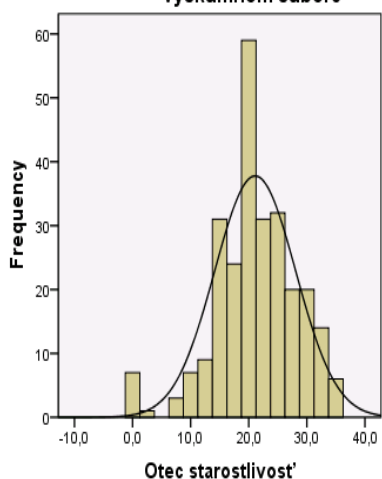
	Početnosti	Percentá	Validne percentá	Kumulatívne percentá
úlohy som robil/a so záujmom	98	36,4	36,4	36,4
úlohy som robil/a skôr so záujmom	113	42,0	42,0	78,4
niečo medzi	51	19,0	19,0	97,4
úlohy ma skôr obťažovali	5	1,9	1,9	99,3
úlohy ma obťažovali	2	,7	,7	100,0
Celkom	269	100,0	100,0	

Tab. 9: Rozloženie výskumného súboru podľa koncentrácie k plneniu úloh (vyplňovaniu dotazníkov)

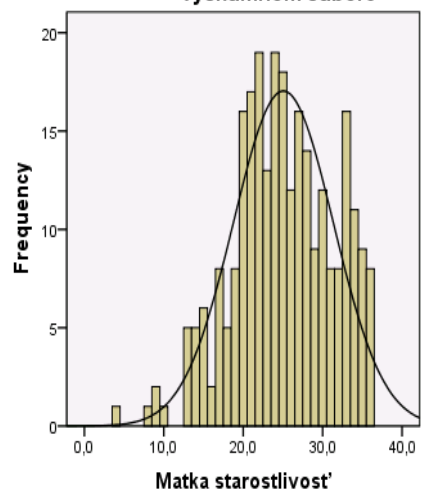
	Početnosti	Percentá	Validne percentá	Kumulatívne percentá
výborne som sa sústredil/a	81	30,1	30,1	30,1
dobre som sa sústredil/a	120	44,6	44,6	74,7
niečo medzi	52	19,3	19,3	94,1
zle som sa sústredil/a	16	5,9	5,9	100,0
Celkom	269	100,0	100,0	

Príloha č. 9 : Histogramy subškál vzťahovej väzby

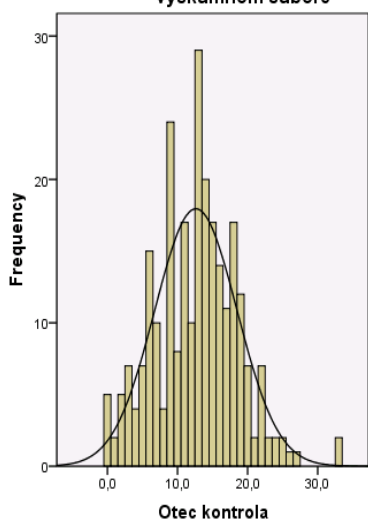
Graf 1 Histogram premennej "otec starostlivosť" vo výskumnom súbore

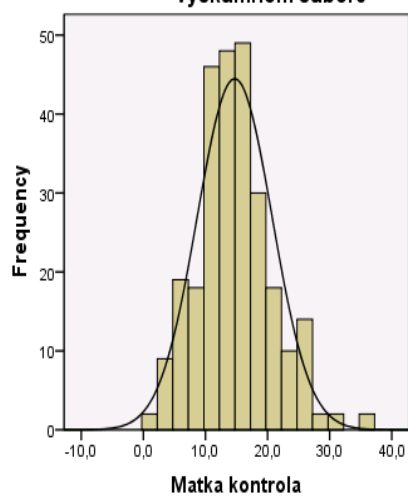
Graf 2 Histogram premennej "matka starostlivosť" vo výskumnom súbore

Graf 3 Histogram premennej "otec kontrola" vo výskumnom súbore

Graf 4 Histogram premennej "matka kontrola" vo výskumnom súbore

Príloha č. 10: Korelácie subškál vzťahovej väzby a jednotlivých temperamentových a charakterových dimenzií (Pearson) podľa pohlavia respondentov

Tab.1: Korelácie subškál PBI a TCI-r podľa pohlavia

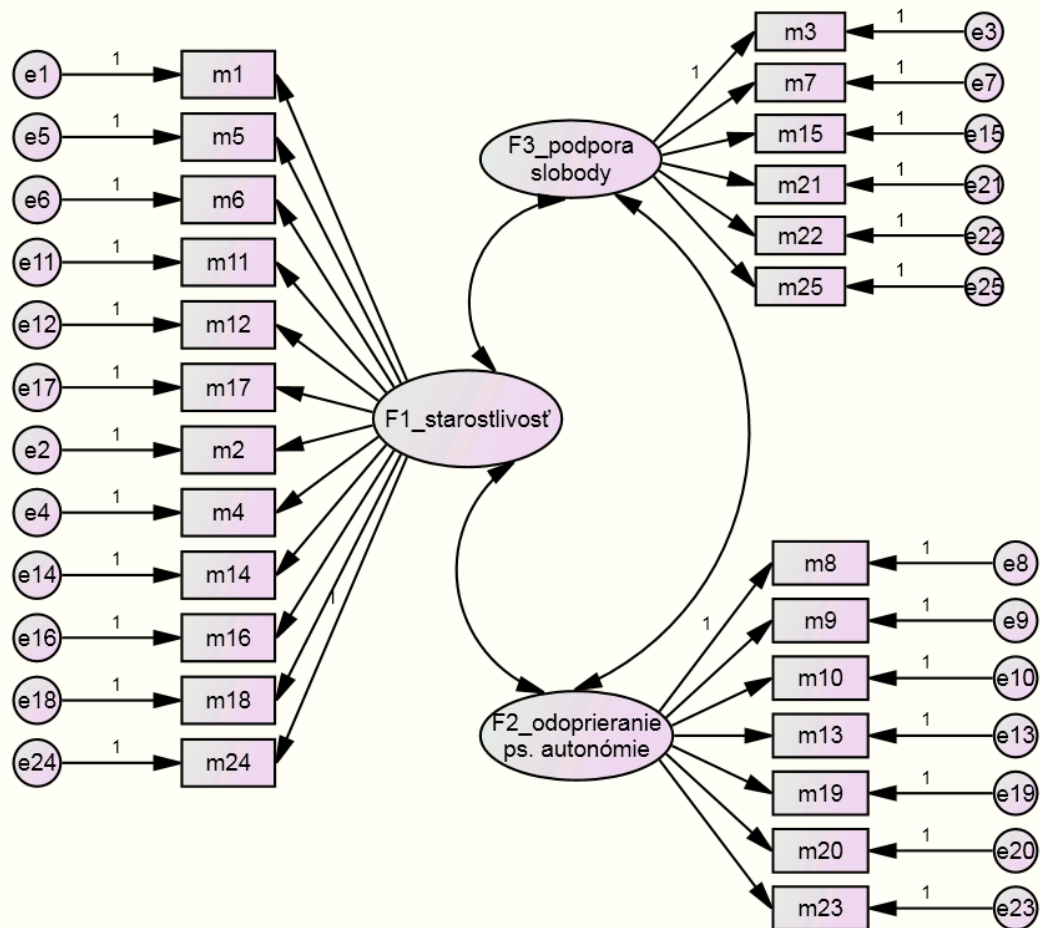
Pohlavie	Subškály vzťahovej väzby	Temperamentové dimenzie				Charakterové dimenzie			
		NS	HA	RD	PS	SD	CO	ST	
muž	otec starostlivosť	r	-,204*	-,052	,002	,142	,262**	,178*	,100
		p-hodnota	,021	,562	,981	,111	,003	,045	,263
		N	128	128	128	128	128	128	128
	otec kontrola	r	-,096	,135	,094	-,017	-,040	,088	,091
		p-hodnota	,280	,129	,289	,847	,656	,322	,306
		N	128	128	128	128	128	128	128
	matka starostlivosť	r	,059	-,082	,172*	,053	,161	,305**	,081
		p-hodnota	,506	,355	,049	,548	,066	,000	,359
		N	131	131	131	131	131	131	131
	matka kontrola	r	,093	,050	-,050	,061	-,181*	-,089	-,034
		p-hodnota	,291	,573	,569	,490	,038	,312	,701
		N	131	131	131	131	131	131	131
žena	otec starostlivosť	r	-,080	,061	,121	-,073	,079	,072	,046
		p-hodnota	,356	,479	,160	,396	,360	,406	,592
		N	136	136	136	136	136	136	136
	otec kontrola	r	-,046	,214*	,026	,049	-,152	-,041	-,075
		p-hodnota	,594	,013	,768	,571	,077	,634	,388
		N	136	136	136	136	136	136	136
	matka starostlivosť	r	,016	-,068	-,044	,049	,044	,091	,053
		p-hodnota	,849	,427	,610	,567	,606	,291	,539
		N	138	138	138	138	138	138	138
	matka kontrola	r	-,042	,176*	,075	-,126	-,041	-,071	-,070
		p-hodnota	,623	,039	,383	,141	,636	,408	,416
		N	138	138	138	138	138	138	138

** Korelácia je signifikantná na hladine významnosti $p < 0.01$

* Korelácia je signifikantná na hladine významnosti $p < 0.05$

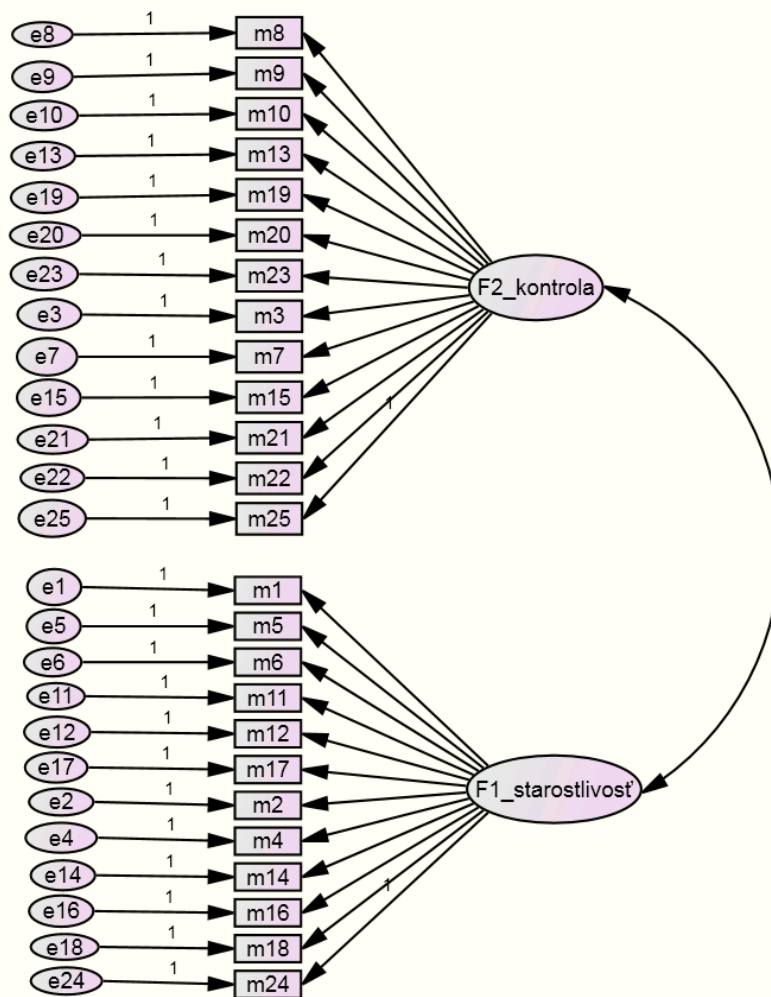
Legenda: NS: vyhľadávanie nového, HA: vyhýbanie sa poškodeniu, RD: závislosť na odmene, PS: odolnosť, SD: sebariadenie, CO: spolupráca, ST: sebpresiahnutie

Príloha č. 11: Trojfaktorový model štruktúry dotazníku PBI (Murphy et al., 1997)¹⁷

¹⁷ V elipsách sú jednotlivé faktory (F1 = care/starostlivosť, F2= denial of psychological autonomy/odopieranie psychologickej autonómie, F3 = encouragement of behavioural freedom/podpora slobody v správaní), obdĺžniky zodpovedajú jednotlivým položkám dotazníku.

Príloha č. 12: Dvojfaktorový model štruktúry dotazníku PBI (Parker, Tupling, & Brown, 1979)

Príloha č. 13: Zoznam tabuliek a grafov

Tab. 1: Typy pripútania v dojčenskom veku a zodpovedajúce formy v dospelosti (Hašto, 2006)	18
Tab. 2: Vybrané poznatky z výskumu vzťahovej väzby a jej súvislosť s neskorším vývinom dieťaťa	25
Tab. 3: Určenie typu vzťahovej väzby na základe výchovného typu (Pèrez, 2009)	68
Tab. 4: Popis jednotlivca s vysokým a nízkym skóre v jednotlivých dimenziách a subdimenziách TCI-r (Svrakic et al., 2002).....	72
Tab. 5: Frekvenčné rozloženie výskumného súboru podľa veku a pohlavia.....	75
Tab. 6: Rozloženie výskumného súboru podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania	75
Tab. 7: Deskriptívne charakteristiky vzťahovej väzby k rodičom.....	77
Tab. 8: Porovnanie súboru mužov a žien z hľadiska vzťahovej väzby k rodičom	77
Tab. 9: Porovnanie vekových kategórií z hľadiska vzťahovej väzby k rodičom	78
Tab. 10: Frekvenčné rozloženie výskumného súboru podľa typu výchovy otca.....	79
Tab. 11: Frekvenčné rozloženie výskumného súboru podľa typu výchovy matky	79
Tab. 12: Deskriptívne charakteristiky jednotlivých dimenzií temperamentu a charakteru .	80
Tab. 13: Porovnanie súboru mužov a žien z hľadiska temperamentových a charakterových dimenzií	81
Tab. 14: Porovnanie temperamentových a charakterových dimenzií podľa vekových kategórií	82
Tab. 15: Korelácie subškál vzťahovej väzby a jednotlivých temperamentových a charakterových dimenzií (Pearson)	83
Tab. 16: Korelácie subškál vzťahovej väzby a jednotlivých temperamentových a charakterových dimenzií (Pearson) podľa pohlavia respondentov	84
Tab. 17: Korelácie pôvodného a nového prekladu dotazníku PBI (Pearson).....	86
Tab. 18 Deskriptívne charakteristiky subškál českých prekladov dotazníku PBI	87
Tab. 19: Výsledky korelácie testu – retestu (Pearson).....	89
Tab. 20: Vnútoraná konzistencia subškál českej verzie dotazníku PBI	89
Tab. 21: Vnútoraná konzistencia subškály otec kontrola	90
Tab. 22: Vnútoraná konzistencia subškály matka kontrola	90
Tab. 23: Vnútoraná konzistencia subškály otec starostlivosť	91
Tab. 24: Vnútoraná konzistencia subškály matka starostlivosť	91
Tab. 25: Korelácie jednotlivých škál vzťahovej väzby	92

Tab. 26: Korelácie jednotlivých subškál vzťahovej väzby	93
Tab. 27: Percentilové normy subškál vzťahovej väzby (N = 269)	95
Tab. 28: Typy vzťahovej väzby vo vybraných krajinách sveta (Van Ijzendoorn & Kroonenberg, 1988).....	99
Graf 1: Typ výchovy otec	79
Graf 2: Typ výchovy matka	80